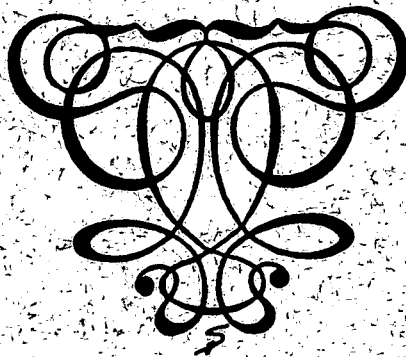

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

FÖR
POLITIK · STATISTIK · EKONOMI
NY FÖLJD-UTGIVEN AV
FAHLBECKSKA STIFTELSEN

ÅRG. 51

1948

HÄFT. 3

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFTS EXPEDITION, LUND

DISTRIBUTÖR: C. W. K. GLEERUP

Lösnummer av detta häfte kostar kr. 3:—

STATSVETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Kommer att under år 1948 liksom hittills innehålla dels vetenskapliga uppsatser i statsvetenskap — »politik» i ordets äldre och mera omfattande bemärkelse —, statistik och ekonomi, dels en avdelning översikter och meddelanden, avsedd att hålla läsaren å jour med vad som händer och skrives å hithörande områden, dels slutligen mera ingående granskningar av utkommande, framför allt svensk, men jämval annan nordisk samt utländsk statsvetenskaplig litteratur. Tidskriften vill framträda som ett organ för vetenskaplig orientering och diskussion i de ämnen, vilka falla inom den angivna ramen.

Tidskriftens redaktion handhaves, under överinseende av Fahlbeckska Stiftelsens kollegium (professorerna FR. LAGERROTH, E. FAHLBECK, C.-E. QUENSEL, J. ÅKERMAN, G. CARLSSON, S. BOLIN och E. GJERSTAD), närmast av professor E. FAHLBECK, Lund, som redaktionssekreterare och ansvarig utgivare, under medverkan av professor C. A. HESSLER, Uppsala (litteraturgranskningar) och docent E. THERMÉN, Stockholm (översikter och meddelanden).

Tidskriften utkommer som hittills i 5 häften om året. Prenumerationspriset är 12 kr. pr år.

Prenumeration kan ske antingen genom bokhandel eller direkt hos »Statsvetenskaplig Tidskrifts Expedition, Lund», postgäro nr 279565, (ej hos redaktionen).

Eftertryck av tidskriftens artiklar och övriga innehåll utan angivande av källan förbjudes.

Lund i december 1947.

FAHLBECKSKA STIFTELSEN

INNEHÅLL:

UPPSATSER:

ROHTLIEB, CURT, Stad och landsbygd i statistisk belysning	201
PFANNENSTILL, BERTIL, Tättarna — en sociologisk grupp och ett socialt problem. I	226

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN:

Riksdagen och utrikespolitiken 1946 och 1947. Av NILS ANDRÉN	251
Den franska exekutivmakten i Fjärde republiken. Av CARL GUNNAR LIDBOM	264
Nytt frågeinstitut i den danska riksdagen. Av BENGT E. GRIMLUND	271
Tillkomsten av mellanpartimotionen i försvarsfrågan 1936. Av OLLE NYMAN	274
Saarområdets avskiljande från Tyskland. Av GERHARD SIMSÖN	277

LITTERATURGRANSKNINGAR:

Frède Cæstberg, Norges statsförfatning. Anm. av HANS CAVALLI	282
Gunnar Boalt, Skolutbildning och skolresultat för barn ur olika samhällsklasser i Stockholm. Anm. av C.-E. QUENSEL	285
From Max Weber, Essays in Sociology. Anm. av BERTIL PFANNENSTILL	290
Natanael Gardé som justitieministerkandidat och Arvid Lindman som »elder statesman» 1936. Av OLLE NYMAN	294
Tidskriftsoversikt. Av H. MEIJER	296

BERÄTTELSE över Fahlbeckska Stiftelsens verksamhet år 1947	299
--	-----

STAD OCH LANDSBYGD I STATISTISK BELYSNING

Av Kanslirådet Jur. dr CURT ROHTLIEB, Djursholm

Motsättningen mellan stad och landsbygd har i ej ringa mån präglat både vårt politiska liv och våra ekonomiska strävanden. Staden har vuxit om landsbygden, men denna har ingalunda blott hållit sig på defensiven. Ekonomiska faktorer ha drivit utvecklingen till stadens förmån. Men landsbygdens förespråkare ha haft skäl, fotade på en allmännytta, ofta känslöbetonad, men städse fattad på lång sikt. Ett sunt samhälle behöver en sund bondeklass, så har doktrinen allt sedan fysiokraternas tid lärt. Den försvarspolitiska sidan har därvid ofta betonats. Redan för mer än hundra år sedan förespåddes Englands undergång av många, som misstrodde dess enastående industriella uppsving, men riktade blicken på dess försvinnande bondestånd. Att göra en generalinventering av skälen och motskälen i den långdragna diskussionen om bondeklassens företräden ur samhällssynpunkt vore frestande, men kan här ej ske. England har emellertid icke gått under utan visat en häpnadsväckande livskraft, blott föga nedsatt av tvenne oerhörda krig. Dess inre liv har visat sig kärnsunt. Även i andra länder har industrialiseringens skador ej visat sig obotliga. Där en målmedveten socialpolitik genomförts, har denna just från industrin hämtat resurser till reformer, för vilka medel annars saknats; de olika näringarna ha profiterat av varandra.

Men vad man kallar historiens lärdomar äro märkvärdigt mångtydiga. Vad som behövs för att belysa det problem, som ligger dolt i den gamla tvistefrågan om landsbygdens samhällseliga företräden, är exakt vetande, helst på statistisk grund, om själva levnadsförhållandena i stad och på landet. Detta problem är av grundläggande betydelse för hela vår socialpolitik. Man har ofta, särskilt från egnahemsrörelsens målsmän, betraktat landsbygdens företrä-

den såsom något obestridligt. Men är detta verkligen fallet? Det säkraste svaret bör statistiken kunna giva, och därvid kommer dödsstatistiken främst i betraktande, då dödsorsakerna utgöra en exponent för levndasförhållandena. Några anmärkningar om det statistiska materialets användbarhet måste till en början här förutskickas.

Den första användbara svenska statistiska redogörelsen över orsakerna till samtliga dödsfall avser år 1911. Fullt tillförlitligt blevo säkerligen ej till en början orsakerna angivna. Enligt en kungörelse av den 16 december 1910 skulle vederbörande läkare till Statistiska centralbyrån insända uppgift på dödsorsakerna, angivna enligt fastställd nomenklatur.¹ Denna — och därmed indelningen av förekommande sjukdomar — har sedermera undergått några förändringar, som göra äldre och nyare uppgifter ej fullt kommensurabla. Den fastställdes för övrigt först den 9 okt. 1911 och kunde sålunda ej tillämpas för år 1911. Ifråga om självmord har en avvikelse gjorts från gällande nomenklatur, så att även de självmord, som begåtts under förut konstaterad sinnessjukdom, räknats tillsammans med övriga självmord. I särskild tabell äro dock självmord under sinnessjukdom redovisade för sig (se tabeller i texten till »dödsorsaker»).

Viktigare är, att till grund för uppdelningen mellan landsbygd och städer den administrativa indelningen följts, så att småstäder, som föga skilja sig från landsbygden, förts samman med storstäderna, under det att övriga tätorter förts till landsbygden. Tätortsbegreppet, som är av stor sociologisk betydelse, har över huvud taget ej beaktats i den officiella statistiken om dödsorsaker. Uppgifterna beträffande städerna avse vidare som regel sådana dödsfall bland städers invånare, som timat i staden.

Inkomstnivån är det första man tar sikte på när man spørjer om orsaken till flykten från landsbygden till staden. Men penningen, den enklaste likären för en jämförelse, förslår ej vid mätningen av landets och stadens förmåner, som till stor del lämnas gratis av omgivningar och livsvillkor. De rent ekonomiska faktorerna ha gjorts till föremål för många undersökningar, men skola här lämnas åsido. De ge ej någon fullständig bild av livsföringen. Viktigast i sådant avseende äro bostadsförhållandena. De hava ock blivit undersökta i rätt stor omfattning, ehuru långt ifrån uttöm-

¹ Beträffande detaljerna härvidlag hänvisas till Statistiska centralbyråns berättelse för år 1911 om dödsorsaker, särskilt ss. 5 o. ff. i inledningen.

mande. Är emellertid en jämförelse mellan en hyreskasern med moderna bekvämligheter men även med stadens jäkt och ofrihet å ena sidan och bondens primitivare bostad med en lugn och självständig livsföring å den andra möjlig? Man kan mäta och jämföra bostädernas yta och kubikinnehåll. Man kan även jämföra byggnadssätt och byggnadsmaterial ur hygienisk synpunkt, ehuru redan härvidlag jämförelsenormerna bli rätt godtyckliga. Men ett samlat uttryck för den hygieniska standarden är vanskligt att uppnå. Den framträder egentligen först i sjukdoms- och dödlighetsfrekvensen. Livets viktigaste förmån är hälsan; dödlighet och dödsorsaker dennas mätare. Att rätt avläsa statistiken häröver blir då huvudproblemet.

Vad till en början den totala dödligheten angår, faller det i ögonen redan vid en summarisk översikt, huru dödstalen pro mille av folkmängden efterhand förskjutits till städernas förmån på sätt nedanstående tabell utvisar:

År	Dö d s t a l e n	
	Landsbygd	Stad
1861—70	19,33	26,17
1871—80	17,32	24,05
1881—90	16,36	19,74
1891—1900	16,11	17,37
1901—10	14,89	14,89
1911—20	14,61	13,45
1910	13,96	14,29
1911	13,91	13,45
1912	14,39	13,63
1913	13,88	13,00

Den definitiva omkastningen till städernas förmån skedde år 1911, och sedan har förloppet med enstaka vågrörelser (kraftigast år 1918, spanska sjukans år) fortgått likartat. De senare årtiondenas siffror torde, såsom mindre relevanta, här kunna lämnas ur räkningen. De bestyrka blott bilden. Landsbygden har emellertid övervikt av högre åldersklasser, varom mera framdeles, och slutsatserna förutsetta en viss korrektion av siffrorna, därvid många faktorer spela in.

Av intresse är emellertid även en jämförelse av den återstående

medellivslängden enligt dödlighetsförhållandena vid åldersår 0, uträknad för land och stad under de fyra senaste decennierna:

	Landsbygd	Stad
1901—10	56,69	52,57
1911—20	57,47	55,61
1921—30	62,28	61,54
1931—40	64,95	64,94

Medellivslängden i städerna, vilken från början varit betydligt kortare än på landsbygden, uppnådde vid periodens slut i det närmaste landsbygdens, ehuru även denna ökat, och det är icke någon otilllåten fantasi, om man antager, att staden numera gått om landsbygden.

Statistiska centralbyråns »Dödlighets- och livslängdstabeller för åren 1931—1940» lämna viktiga upplysningar beträffande dödligheten, utvisande bl. a. att för männens vidkommande i ålder över 35 år dödligheten i städerna avsevärt och regelbundet betydligt överstiger landsbygdens dödlighet samt att dödligheten för åldrar under 35 år i det hela är fördelaktigare för städerna. Professor Quensel antager,² att städernas lägre dödlighet i åldrarna 15—30 år delvis beror på den rådande inflyttningen till städerna från landsbygden, då troligen de till städerna flyttande vore ett urval av de ur dödlighetssynpunkt bäst ställda individerna. Dock attraheras tydligen manschetttyrkena mera än de robustare kroppsarbetarkategorierna till städerna. Att de företagsammaste och rörligaste gå dit är nog obestriddigt, men att dessa ha större chans att överleva, är likväl ej säkert. Enligt städernas dödlighet är den återstående medellivslängden för nyfödda gossar något mer än 1 år mindre än motsvarande dödlighet på landsbygden. För kvinnor är skillnaden härvidlag obetydlig. Dödligheten för åldrarna över 48 år ligger i städerna konstant något över dödligheten på landsbygden, varemot förhållandet är omvänt för dödligheten under 48 år. Jämför man sista tioårsperioden med den föregående (1921—1930), finner man, att dödligheten minskat något mer i städerna än på landsbygden. Av samma »Dödlighets- och livslängdstabeller» framgår, att dödstalet från föregående decennium sjunkit något (från 12,1 till 11,7 per tusen av folkmängden) och detta ehuru det ökade antalet åldringar kunde väntas hava motsatt påföljd. Att städernas folkmängd därunder både relativt och absolut ökat, är ju välbekant. I någon

² Se Statsv. tidskr. årg. 1944, »Nya dödlighets- och livslängdstabeller», s. 192.

mån torde redan detta tala till favör för levnadsförhållandena i städerna. Den olika ställning i avseende å dödlighet, som åldersgrupperna under och över 35 år för män intaga, förblir i varje fall gåtfull, och även om vissa hypoteser kunna framställas härom, torde det vara säkrast att avvakta ytterligare material.

Vad dödsorsakerna angår, förtjänar den under rubriken »bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda» i den officiella statistiken över dödsorsaker redovisade dödligheten i främsta rummet granskning. Den anger dödligheten under första levnadsåret, men den egentliga spädbarnsdödligheten, d. v. s. den första veckans dödlighet, framträder där ej särskilt, utan får sökas på annat håll. Med hänsyn till det likartade orsakskomplexet är en jämförelse mellan siffrorna under ifrågavarande rubrik och rubriken »havandeskap och förlossningssjukdomar» påkallad. I nedanstående tabell meddelas såväl de absoluta talen som ock de på grund av folkmängden för varje år uträknade talen per 100.000 innevånare för land och stad. Därvid har den sista siffran i varje av de relativa talen avrundats uppåt, om vid uträkningen efterföljande siffra angivit ett värde större än $\frac{1}{2}$.

Då av utrymmesskäl det befunnits nödvändigt att inskränka de i manuskript för varje av åren 1911—1940 utarbetade sifferuppgifterna till att omfatta allenast medeltal för femårsperioder, publiceras här blott de sålunda förkortade tabellerna över resp. dödsorsak.³

År	I Bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda				II Havandeskaps- och förlossnings- sjukdomar			
	Lb	Stad	Lb %/0000	Stad %/0000	Lb	Stad	Lb %/0000	Stad %/0000
1911—15	2840	989	68,6	67,4	259	77	6,2	4,8
1916—20	2565	916	61,8	55,0	223	97	5,4	5,8
1921—25	2350	791	57,2	43,6	200	84	4,8	4,6
1926—30	2086	700	50,0	36,0	216	99	5,2	5,2
1931—35	1745	622	42,0	30,0	199	95	4,7	4,7
1936—40	1596	714	39,4	32,4	148	94	3,7	4,2
1941	1422	802	36,7	33,3	106	98	2,7	4,1
1942	1310	819	33,0	34,4	94	84	2,4	3,4
1943	1191	783	30,0	30,5	108	86	2,8	3,3

³ En diskussion av statistikens felkällor kan här ej få plats och likaså ej heller frågan om den i statistiken över dödsorsaker rätt utförligt behandlade frågan om bevislig och sannolik dödsorsak.

En närmare granskning av siffrorna för vissa år giver emellertid anledning till ytterligare slutsatser, som här upplysningsvis måste meddelas, trots att det fullständiga siffermaterialet ej kunnat redovisas i tryck. Då, såsom nyss nämnts, de högre åldersklasserna äro relativt talrikare på landsbygden än i städerna, följer därav att de yngre åldersklasserna äro relativt talrikare i städerna. Den verkliga dödligheten hos nyfödda måste därför antagas vara lägre i städerna än siffrorna ‰ angiva.

För åren 1911 och 1912 visa ännu siffrorna i grupp I eller bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda för stad större relativ dödlighet än för landsbygden, vilket tyder på sämre levnadsförhållanden för mödrarna i stad. Tyvärr skiljer ej statistiken förr än år 1931 på ifrågavarande två dödsorsaker: bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda, vilka båda dock äro av väsentligt olika natur. Bildningsfelens uppkomst torde vara ett mycket utforskat kapitel och har ej med säkerhet något att göra med mödrarnas fysik. Så mycket närmare sammanhänger denna med sjukdomar hos nyfödda, därvid dock de hygieniska förhållandena i hemmet spela minst lika stor roll.

De absoluta talen för landsbygden visa under de första av de ifrågavarande åren en stegring, som dock mest beror på folkmängdens ökning och som reduceras, när man sätter den i relation därtill och omräknar den till ‰ . För städernas del sjunker den hastigt, räknat i ‰ , och sänkningen går med smärre variationer tämligen parallellt till år 1920, då en tydlig höjning märkes både för land och stad, vilket emellertid ej är märkbart av 5-årsmedeltalen. Den gradvisa och i stort likformiga minskningen av dödsfall i grupp I tyder därför i någon mån på förbättrad hygien för mödrar och barn. Med år 1913 går staden härvid förbi landsbygden och behåller oavbrutet sitt tidvis ofantliga försprång, ehuru detta efter hand minskas ända till de två sista åren, som äro till landsbygdens favör. Huruvida detta beror på ändrade konsumtionsvanor eller hygien under världskriget må framtiden utvisa. Med hänsyn till åldersfördelningen är städernas läge i verkligheten än gynnsammare.

En värdefull undersökning rörande barnadödligheten har verkställt av numera förste stadsläkaren i Stockholm doktor Einar Rietz i en avhandling,⁴ som för Sveriges del omfattar huvudsakligen tiden 1913—1927 samt dödsfall i städerna Stockholm, Göteborg, Malmö

⁴ Sterblichkeit und Todesursachen in den Kinderjahren, Uppsala 1930, intagen i Acta Paediatrica, Vol. IX, Suppl. III, se särskilt ss. 37 o. ff.

och Norrköping. Landsbygden har ej där behandlats, men för nämnda städer har dödligheten under första levnadsåret, beräknad enligt närmare angivna grunder för femårsperioderna 1913—17, 1918—22 och 1923—27, angivits med siffrorna 80, 94 resp. 60, 93 och 49, 16, vilket utvisar en betydligt kraftigare nedgång än talen för samtliga städer. Storstäderna ha alltså gått i spetsen ifråga om hygieniska förbättringar.

I en omfångsrik avhandling, som tyvärr föreligger blott i manuskript, men som jag genom tillmötesgående av medicinalrådet John Byttner fått taga del av, har förste stadsläkaren i Gävle doktor Richard von Post undersökt dödligheten i Sveriges städer 1876—1925. Avhandlingen, som innehåller många värdefulla iakttagelser rörande dödsorsakernas förändrade relativa betydelse i allmänhet, visar bl. a. beträffande de yngre årsklassernas dödlighet, att denna avtagit i städerna för personer under 10 år, varemot den för åldersklasserna över 60 år stigit.

I detta sammanhang kan även nämnas den intressanta undersökning, som doktor v. Post anställt rörande de hygieniska förhållandena i Gävle,⁵ däri särskilt betydelsen av vård å epidemisjukhusen för barnadödligheten framhållits. Vad därvid sägs om skarlakansfeber, mässling och andra barnsjukdomar har säkerligen sin giltighet i fråga om barnadödlighet på andra orter, där epidemisjukhus tillkommit. Städerna ha därigenom kommit i en gynnsammare ställning än landsbygden.

Siffrorna för dödsfall genom sjukdomar vid havandeskap och förlossningar äro från början lägre för stad än för land. Skillnaden utjämnas, och år 1917 blir förhållandet omvänt. Såsom vi skola se, är denna omkastning dock blott skenbar, orsakad av den växlande proportionen kvinnor i åldern 18—45 år. Efterhand te sig sifferserierna, betraktade i sin helhet, paritetiska för land och stad så till vida, att övervikten växlar tämligen regelmässigt. Fr. o. m. 1938 äro dock siffrorna för staden skenbart högre. Sannolikt ligga orsakerna, till detta sista delvis i socialreformer, ehuru de på forskningens nuvarande ståndpunkt svårligen kunna klarläggas. Rätt påfallande äro de skarpa vågrörelserna, men detta kan i viss mån förklaras genom den lägre frekvensen. Ju knappare siffermaterialet är, desto större bli slumpens verkningar.

Dödsorsaken bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda, som (blott

⁵ Dödlighets- och sjuklighetsförhållanden i en medelstor svensk stad under åren 1862—1925, intagen i Nordisk Hygienisk Tidskrift 1926—27, ss. 303 o. ff.

med undantag för 1942) är långt vanligare på landet än i städerna, har alltså ej förskjutits likformigt med havandeskaps- och förlossningssjukdomar.

Nomenklaturen undergick emellertid 1931 en viss ändring, för vilken redogöres i den officiella statistiken över dödsorsaker 1931, och som har praktisk betydelse i förevarande avseende, då en uppdelning göres mellan bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda.

Siffrorna visa, att mycket återstår att göra i fråga om sjukdomar hos nyfödda till landsbygdens bästa. Det har från fackmannahåll förklarats, att de långa avstånden, som mödrarna på landsbygden få tillryggalägga för anstaltsvård, vore en huvudorsak till högre dödlighet. Dödligheten per invånare har alltså gått ned för bildningsfel och sjukdomar hos nyfödda från femårsperioden 1911—1915 till perioden 1939—1943 på landet med ungefär 47 % och i stad med ungefär 50 %. För havandeskap och förlossningar är nedgången, beräknad på samma sätt, för landsbygden ungefär 53 % och för städerna ungefär 22 %. Kontrasten mot nyssnämnda siffror är slående, särskilt när man betänker, att städerna, från att hava varit bättre situerade, blivit sämre. Rent kvantitativt betyder den senare kategorien, havandeskap och förlossningar, mindre men en förklaring från medicinskt håll vore påkallad.

För tiden fr. o. m. år 1931 kunna, såsom nyss nämnts, rörande dödsfall på grund av sjukdomar hos nyfödda under första levnadsåret följande siffror meddelas, avseende dels de absoluta talen, dels ock dödsfallen per 100.000 invånare på landsbygden och i städerna.

År	Landsbygd	Stad	Landsbygd °/0000	Stad °/0000
1931—35	1583	534	38	26
1936—40	1400	601	34	27
1941	1188	648	30	27
1942	1083	664	27	27
1943	1191	783	30	30

Dessa dödsfall kunna med än mera skäl sättas i relation till antalet potentiella mödrar. Om man, i brist på siffror rörande åldersgrupperna för 1931, använder siffrorna från 1930 års folkräkning rörande kvinnor i åldern 18—45 år och jämför dessa med antalet dödsfall på grund av sjukdomar hos nyfödda 1931, samt förfar på

samma sätt för år 1940, får man följande resultat (man bör därvid summera siffrorna för de olika åldersklasserna):

År	Kvinnor 18—45 år		År	Dödsfall			
	Landsbygd	Stad		Landsbygd	Stad	Landsbygd %/0000	Stad %/0000
1930	780.317	516.204	1931	1763	528	226	102
1940	770.995	620.465	1940	1296	657	168	106

Denna tabell kan blott bekräfta förut gjorda slutsatser.

Om man jämför ifrågasvarande barnadödlighet med födelsetalen, får man följande sifferserier (då siffrorna för den absoluta dödligheten ovan meddelats, utelämnas de här):

År	Födda		Dödlighet per ‰ födda	
	Landsbygd	Stad	Landsbygd	Stad
1931—35	62.702	24.668	25,3	21,7
1936—40	61.969	32.151	22,5	18,7
1941	61.683	37.934	19,2	17,1
1942	68.752	44.853	15,8	14,8
1943	72.679	52.242	16,4	15,0

Vad själva nativiteten angår, har den stigit vida starkare i städerna än på landsbygden. Orsakerna härtill äro säkerligen flere. Man får särskilt ha i minnet betydelsen av den starka inflyttningen till städerna och de betydande inkorporeringarna. Här kan blott anmärkas, att den gamla åsikten om landsbygden som en källa till folkförnyelse ej längre får stöd av anförda siffror.

De nyföddas dödlighet under första året är genomgående betydligt lägre i staden än på landet. Därtill kommer, att enligt tillförlitliga uppgifter^o dödssiffrorna beträffande barn notoriskt äro ofullständiga särskilt på landsbygden. Stadens lägre dödlighet bland nyfödda kan omöjligen förklaras av annat än att de hygieniska förhållandena för spädbarn i staden äro vida gynnsammare än på landsbygden, även om andra förhållanden bidragit till den siffer-

^o Se bl. a. den officiella statistiken över dödsorsaker år 1928, s. 3.

mässiga skillnaden. På båda hållen har emellertid en kraftig sänkning av dödligheten inträtt, kraftigast på landsbygden. Detta beror delvis på stadens starkt ökade nativitet. Skillnaden synes alltså vara på väg att utjämnas, en tendens, som kan iakttagas i många avseenden. Då det utan tvivel finnes en undre gräns för barnadödligheten, som svårligen kan avhjälpas, kan man ej hoppas mera än att stad och land stanna vid en siffra, visserligen lägre än den nuvarande, men relativt konstant. Helt utesluten är naturligen ej en uppgång.

Beträffande dödsfall på grund av havandeskaps- och förlossningsjukdomar vinner man en skarpare bild av skillnaden mellan land och stad, om talen för dessa jämföras med antal kvinnor i åldern 18—45 år. I städerna är nämligen denna kategori oproportionerligt talrikt företrädd. Emellertid får man då nöja sig med de siffror, som de tre folkräkningarna 1920, 1930 och 1940 uppvisa. Städernas siffra för ifrågavarande kategori har vuxit långt kraftigare än landsbygdens, vilket orsakar att den relativa dödsorsaksfrekvensen kommer att te sig annorlunda än i den förut meddelade tabellen.

Därest förut anförda siffror för dödsorsaker sättas i relation till resp. antal kvinnor i åldern 18—45 år, erhållas följande tal per 100.000 sådana kvinnor:

År	Kvinnor		Dödsfall	
	Landsbygd	Stad	Landsbygd %/0000	Stad %/0000
1920	749.924	419.645	34	27
1930	780.317	516.204	27	22
1940	770.995	602.465	15	15

I detta sammanhang måste jämväl frågan om dödföddhetsfrekvensen på landsbygden och i städerna beröras.

I vad mån dödföddhet och spädbarnsdödlighet utgöra bevis på mer eller mindre gynnsamma levnadsförhållanden hos befolkningen är emellertid en mera invecklad fråga än vad vid första ögonkastet kan synas. På uppdrag av 1941 års befolkningskommitté har professor Curt Gyllensvärd utarbetat en på omfattande källmaterial stödd undersökning om dödföddhet och tidigdödlighet i Sverige (S. O. U. 1946: 2).

En hög nativitet har sedan gammalt ansetts medföra hög spädbarnsdödlighet, men detta behöver, såsom framgår av det samlade materialet, ingalunda alltid vara fallet. Något liknande gäller även dödföddhet. Denna företeelse är emellertid beroende av flera faktorer, delvis på ett paradoxalt sätt. Den sjunker i regel med stigande inkomst för fadern. Och märkvärdigt nog även med moderns ålder. De yngsta mödrarna ha ceteris paribus lägsta dödföddheten. En jämförelse mellan Gyllensvärds utredning och annat statistiskt material ger anledning till vissa slutsatser i fråga om land och stad.

En tabell i nämnda undersökning (s. 34) över dödfödda på landsbygden och i städerna ger vid handen, att pro mille av födda under tidsrymden 1901—1920 en sänkning ägt rum både på landsbygden och i städerna för såväl de inom som utom äktenskapet födda. Denna sänkning går jämsides med förbättrade hygieniska förhållanden och minskad dödlighet. Men, som vi skola se, förbyts den med år 1921 till sin motsats. Sänkningen har per femårsperiod i det hela varit kontinuerlig, dock med ett par undantag, av vilka det viktigaste är att siffran pro mille av födda för dödfödda utom äktenskapet i städer stigit från 29,31 under perioden 1911—1915 till 30,13 följande femårsperiod. Den närmast till hands liggande förklaringen — ehuru rätt osäker — är, att under krigsåren lösa förbindelser tilltagit, därvid föräldrarna undandragit sig nödig vårdnadsplikt; på landsbygden, där en sådan stegring ej förekommit, behöver ju sedan gammalt en utomäktenskaplig förbindelse ej vara av samma lösa art.

För de följande fyra femårsperioderna äro siffrorna för dödfödda pro mille av födda följande:

År	Inom äktenskap				Utom äktenskap			
	Landsbygd		Städer		Landsbygd		Städer	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
1921—25	25,36	21,23	26,07	22,07	33,67	25,81	32,01	28,59
1926—30	27,80	22,88	26,87	22,65	33,10	28,63	33,55	26,01
1931—35	29,30	25,03	26,21	23,58	31,82	28,74	33,55	25,46
1936—40	31,12	26,66	28,44	24,58	36,01	31,51	32,73	29,10

Överraskande nog är trenden efter att förut hava varit fallande, med obetydligt undantag, utpräglat stigande. Skillnaden mellan man-

ligt och kvinnligt kön är även förvånande. Men ur den synpunkt, varom här är fråga, är den bristande överensstämmelsen mellan serierna för landsbygd och städer mest relevant. För landsbygdens dödföddhet är stegringen långt större än för städernas, och detta gäller alla kategorier, så att, även där läget vid utgångsperioden är gynnsammare för landsbygden, motsatsen blir fallet vid slutperioden. Såsom en egenhet kan vidare märkas, att för mellanperioden 1931—35 inom städerna en tillfällig sänkning ägt rum för både manligt och kvinnligt kön inom äktenskapet, medan detta varit fallet blott för manligt kön på landsbygden utom äktenskapet. Dessa mera tillfälliga svängningar betyda mindre, ehuru det utan tvivel vore intressant att söka en förklaring härtill. Utan att analysera växelverkan mellan de olika faktorer, som resulterat i en för landsbygden så ogynnsam utveckling, måste man emellertid såsom något väsentligt fastslå, att resultatet ingalunda talar till förmån för åsikten, att landsbygden numera har något befolkningspolitiskt företräde. Man kan alltså icke säga, att skillnaden mellan land och stad härvidlag skulle vara på väg att utjämnas i samma grad som i så många andra avseenden är fallet.

Orsakerna härtill äro långt ifrån entydiga. Den genomgående stigande trenden kan möjligen bero på ökad arbetsbörda för kvinnorna, som i städerna hava större möjligheter att rationalisera och underlätta arbetet än på landet. I viss mån bestyrkes detta av att vid periodens slut den högsta dödföddhetsknoten anträffas hos landsbygdens utomäktenskapligt födda. Själva stegringen, alltifrån år 1916, är dock störst för inom äktenskapet på landsbygden födda barn (31 %). Klagan över husmödrarnas orimliga arbetsbörda på landsbygden har ju under senare decennier varit auktoritativ och vunnit beaktande hos statsmakterna; i riksdagstrycket finner man talande bevis på vådan av detta missförhållande. I fråga om nyföddas dödlighet under första veckan efter födelsen, den s. k. tidigdödligheten, ställa sig förhållandena i det hela överraskande lika; smärre avvikelser kan man i detta sammanhang bortse från. Dödligheten under första levnadsveckan står tydligen i närmaste samband med förhållandena vid förlossningen, under det att dödligheten första levnadsåret beror på förhållandena i hemmet och den fortlöpande vården. Båda dessa företeelser göra emellertid en känslig barometer på allmäntillståndet. Under tidrymden 1901—1920 sjunker dödligheten för nyfödda (0—7 levnadsdygnet)⁷ med undan-

⁷ Se S. O. U. 1946: 2, s. 36.

tag för flickor i städer både inom och utom äktenskapet, där en obetydlig höjning kan iakttagas mot periodens slut.

För den följande tiden utgjorde antalet döda under första veckan i pro mille av levande födda följande:

År	Inom äktenskapet				Utom äktenskapet			
	Landsbygd		Städer		Landsbygd		Städer	
	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor	män	kvinnor
1921—25	16,97	12,51	18,67	13,66	26,80	17,64	28,48	22,50
1926—30	17,89	14,10	21,45	15,26	28,81	21,62	31,80	24,46
1931—35	19,54	14,93	20,42	15,74	30,56	22,50	37,41	24,19
1936—40	19,90	14,82	18,67	14,26	29,94	22,33	34,61	30,29

Växlingarna kunna, huru tydlig än trenden i stort sett är, knappast förklaras ur någon enhetlig synpunkt. Lika litet som i fråga om dödföddhet följa siffrorna den ekonomiska konjunkturvågen. Att pressa siffrorna i detalj skulle blott leda till onödiga gissningar. Under år med osedvanligt hög sommarvärme synes dödligheten hava stegrats. Det dominerande draget är ökning av tidigdödligheten, och landsbygdens inomäktenskapliga barn visar kraftigare stegring än städernas, varigenom landsbygdens dödlighet, både den manliga och kvinnliga, som från början varit lägre, går om städernas, d. v. s. slutar högre. Den manliga inom äktenskapet visar i städerna samma siffra vid tidrymdens början som vid dess slut, men även den är lägre än motsvarande siffra för landsbygden.

Dödligheten för barn utom äktenskapet företer en i viss mån annan bild. Den är vida större, både för manligt och kvinnligt kön, särskilt i städerna, där stegringen är ännu våldsammare än på landet. Detta tyder på svåra missförhållanden för städernas del. Men kvantitativt och ur befolkningspolitisk synpunkt spela siffrorna för den inomäktenskapliga gruppen större roll, där städerna erövat en bättre plats.

Huru skall denna olikhet förklaras? Möjligen kan man, såsom i fråga om dödföddhet tidigare antytts, anse städernas tillfälliga förbindelser ansvarslösare, mera efemära än landsbygdens och mindre betryggande för barnen. Detta stämmer rätt väl med de klagomål, som från initierat håll ofta försports rörande vad man något vagt plägar kalla »tidsandan».

Tidigdödlighet och dödföddhet förete alltså likartade drag, men den senare varierar starkare.⁸ Tvärt emot vad man kunde vänta har man på landsbygden en relativt högre dödföddhet på samma gång som en lägre tidigdödlighet samt i städerna en relativt låg dödföddhet men en högre tidigdödlighet. I vad mån dessa förhållanden bero på moderns hälsotillstånd, olikhet i spädbarnsvård eller andra orsaker kan svårligen avgöras.⁹ En jämförelse med dödligheten på grund av sjukdom första levnadsåret utvisar, trots den fallande tendensen för denna, en gemensam fortgående utjämning mellan land och stad utom vad utomäktenskapliga barn angår, för vilka staden i än högre grad än landsbygden bjuder försämrade villkor.

Nära till hands ligger i detta sammanhang att beröra nativiteten, som ju för samhällsbildningen spelar en stor roll. Den utgör dock, väl att märka, ingalunda någon mätare av de hygieniska förhållandena eller levnadsvillkoren i övrigt. Statistiken visar emellertid,¹⁰ att fruktsamheten sjunkit relativt långsammare på landsbygden än i städerna, att antalet barnlösa äktenskap på landsbygden från 1930 till 1936 ökat med mer än 60 % men blott med 30 % i städerna, samt att landsbygd och städer följa en gemensam utvecklingslinje, men att barnbegränsningen på senare åren gått snabbare på landsbygden än i städerna. Någon skillnad i mentalitet härvidlag torde icke förefinnas, och landsbygden utgör ingalunda någon säker, än mindre outtömlig reservoar för folkstammen. Även mellan storstäderna och de mindre städerna kan i detta sammanhang en jämförelse anställas. Man kan konstatera en viss skillnad i dödföddhet mellan de förra och de senare. Skillnaden är till landsbygdens och de mindre städernas nackdel, delvis beroende på att förlossningar på anstalt utvisa större dödföddhet.¹¹ De längre färderna på landsbygden till anstalterna ha antagits verka menligt på dödföddhet. Dödföddhetsknoten för 1940 i riket är så stor, att man ej sedan 1870 haft lika hög dödföddhetsknot. Vid beaktande av ifrågavarande siffermaterial måste man givetvis hålla i minnet, att tillfälligheter

⁸ Jfr S. O. U. 1946: 2, s. 38.

⁹ I S. O. U. 1946: 2, ss. 39 o. ff. lämnas en mera ingående argumentering, som dock ej kan betecknas såsom uttömmande.

¹⁰ A. a., ss. 42 o. 43.

¹¹ Orsakerna härtill hava utförligt diskuterats i S. O. U. 1946: 2, ss. 75 o. ff. utan att säkert resultat ernåtts. Den lägsta dödföddheten finner man hos storstädernas inomäktenskapliga, av barnmorskor i hemmen skedda förlossningar. I Stockholm har födelsetalet under senaste årtiondet stigit, men dödligheten i alla åldrar under första levnadsåret det oaktat sjunkit.

spela en stor roll både vid själva händelseförloppet (inträffade dödsfall o. s. v.) och än mera vid insamlande från lokala källor (barnmorskor och tillfälliga biträden) med osäker pålitlighet av uppgifterna. Blott differenser av mera betydande storleksordning kunna därför tagas till intäkt för bestämda slutsatser.

Vända vi oss härpå till infektionssjukdomarna, vilka utan tvivel stå i nära orsaksförhållande till den hygieniska standarden, samt till andningsorganens sjukdomar, vilka i viss mån torde utgöra symptom i enahanda avseende, kan man ur den officiella statistikens årsberättelse rörande dödsorsaker hämta följande siffror rörande den absoluta sjukdomsfrekvensen, vilka här kompletteras av de uträknade siffrorna för den relativa frekvensen på 100.000 invånare på landsbygden och i städerna.

År	Andningsorganens sjukdomar				Infektionssjukdomar och andra parasitära sjukdomar			
	Lb	Stad	Lb %/0000	Stad %/0000	Lb	Stad	Lb %/0000	Stad %/0000
1911—15	6896	2506	165	170	10470	4849	253	329
1916—20	6540	2600	158	156	13668	6911	330	415
1921—25	5089	2051	122	113	8227	3971	197	219
1926—30	5427	2081	130	108	7648	3824	182	199
1931—35	4476	1914	108	93	6631	3391	161	164
1936—40	4598	2042	114	91	5044	2631	122	116
1941	3766	1685	99	70	4675	2429	117	101
1942	2816	1372	71	56	3639	2029	92	82
1943	2896	1500	74	53	3958	2145	101	83

Att märka är här den år 1931 förändrade nomenklaturen, som innebär, att till infektionssjukdom hänfördes, förutom ett par mindre viktiga sjukdomar, reumatisk feber från gruppen ledgångarnas och bensystemets sjukdomar samt infektiös mag- och tarminflammation, förut upptagen bland matsmältningsorganens sjukdomar. I verkligheten blir alltså nedgången av infektionssjukdomar än större än tabellen utvisar, men slutsatserna av denna bli i det hela de samma.

Om man bortser från mindre svängningar i serierna finner man en påfallande överensstämmelse mellan serierna för andningsorganens sjukdomar och infektionssjukdomarna (inkl. andra parasitära sjukdomar), och detta både för land och stad. Årssiffrorna, som av utrymmesskäl ej kunna publiceras här, äro signifikativa. De djupaste vågdalarna i serierna för de relativa frekvenssiffrorna inträffa åren 1917, 1923 samt, om man undantager andningsorganens

sjukdomar i stad, 1930 ävensom år 1942. För dessa sjukdomar senare inträffar en nedgång, markerad särskilt för staden, i medlet på 1930-talet. Vågdalar för infektionssjukdomarna märkas därjämte 1928 och 1932, som inledde en fortgående stark nedgång.

Det vore måhända frestande att söka konstruera en cykel, motsvarande de ekonomiska konjunkturcyklarna, men materialet räcker ej till härför. De mera markerade vågrörelserna utgöra emellertid en gåta, vars lösande borde kunna locka till närmare forskningar.

Den genomgående tendensen är i fråga om sistberörda tabell densamma som för föregående, en kraftig nedgång; staden, som börjat i ett ogynnsammare läge än landsbygden, uppnår efterhand gynnsammare siffror, för andningsorganen år 1919 och för infektionssjukdomarna år 1933. Det en gång uppnådda försprånget bibehålles (med ett oväsentligt undantag) samt ökas efterhand. Infektionssjukdomarna, som utgöra en rätt heterogen grupp, visa både absolut större tal och kraftigare växlingar, särskilt under spanska sjukans härjningar efter första världskriget. För år 1943 har en viss stegring inträtt, vars betydelse, så länge man ej känner fortsättningen, dock icke får överdrivas. Jämväl andningsorganens sjukdomar äro av olika art, av vilka lungtuberkulosen förtjänar särskild uppmärksamhet, och denna skall framdeles närmare undersökas. Andningsorganens sjukdomar avtaga enligt v. Posts i manuskript tillgängliga utredning med stigande ålder efter 50 årsåldern (liksom även mat-smältningssjukdomarna).

Avståndet mellan högsta och lägsta siffran i ifrågavarande serier är beträffande andningsorganens sjukdomar större i stad $\left(\frac{191}{56}\right)$ än på landsbygden $\left(\frac{189}{71}\right)$, men överträffas av serierna för infektionssjukdomar, där likaledes städerna $\left(\frac{724}{82}\right)$ visa gynnsammare siffror än landsbygden $\left(\frac{504}{92}\right)$. Detta är emellertid resultatet av en längre, till sin huvudtrend fortgående utveckling. Städernas utvecklingsduglighet i hygieniskt avseende bekräftas alltså slående, särskilt i fråga om infektionssjukdomar, som kvantitativt betytt mest. Såsom en svårförklarlig egendomlighet hos serierna för andningsorganens sjukdomar kan anmärkas, att siffrorna både för land och stad åren 1935—1937 kraftigt stiga för att sedan fortsätta den nedgång, som är ett grunddrag för de flesta sjukdomar. Serierna förlöpa i det hela efter ett schema, som är likartat för många andra sjukdomar.

Dispersionen eller variationsvidden inom den statistiska serien (d. v. s. avståndet mellan högsta och lägsta siffran) är större för stad än för land, om man betraktar serierna från början till slut. Däri ligger intet anmärkningsvärt. Men om man för andningsorganens sjukdomar delar serierna i 10-årsperioder, finner man till en början, att för perioden 1911—1920 maximum stöter ihop med en vågdal å angränsande år både på landsbygd (åren 1915 och 1916) och i stad (åren 1918 och 1919). Samma är på landsbygden förhållandet för perioden 1921—30 (åren 1922 och 1923) samt för städerna (åren 1922 och 1923, därvid dock samma minimum eller 103 återkommer 1925 och 1930). Nästa period har ej lika skarpa hak. För infektionssjukdomar gäller något liknande: åren 1917 och 1918 stå i skarpaste kontrast till varandra och likaså åren 1920 och 1921 samt åren 1926 och 1927, detta både på landsbygden och i städerna, varemot den sista tioårsperioden visar ett lugnare förlopp, som dock för åren 1941 och 1942 avlöses av en markerad vågrörelse. Man har i häftigheten av kastningarna, i »haken», ett mått på de mer eller mindre stabila hygieniska förhållandena på landet och i stad. Om man undantager spanska sjukans unika epidemi, synes staden hava större hygienisk stabilitet än landsbygden, i vad kastningar mellan angränsande år angår. Och om man ersätter spanska sjukans frekvenssiffra 724 (år 1918) med näst högsta siffra¹² 422 och om man för varje av perioderna jämför maximum och minimum, får man följande siffror för

Andningsorganens infektionssjukdomar

period	landsbygd	stad	landsbygd	stad
1911—20	189	191	504	422
	143	157	238	302
1921—30	147	129	215	251
	109	103	161	180
1931—40	133	108	201	216
	88	73	100	94

Det visar sig med andra ord att, tvärt emot vad man vanligen antager, landsbygden är underkastad våldsammare ändringar i hälsotillståndet, så vitt andningsorganens sjukdomar angår, än staden, men att resultatet för infektionssjukdomarnas del är tveksamt. Av

¹² Att eliminera abnorma ytterlighetsfall torde påkallas av god statistisk metod.

andningsorganens sjukdomar intages en dominerande plats av lungtuberkulosen, varom mera nedan.

I fråga om infektionssjukdomar och de parasitära sjukdomarna är beroendet av bostad och miljö i ögonen fallande. Dessa två faktorer skilja sig emellertid väsentligt från varandra. För bostaden är utrymmet per individ samt byggnadens tekniska beskaffenhet avgörande. Miljön bestämmes av renhållningsväsendet, stadsplanen (särskilt gatubredd, hushöjd och möjligheten att få sol och luft), närvaron av fabriker eller hälsovådliga inrättningar samt åtskilliga med ortens egenart varierande faktorer, som svårigen kunna bringas under en nämnare. Infektionssjukdomar drabba åtminstone i städerna mest de yngsta åldersklasserna,¹³ men då för landsbygden utredning saknas, skulle det vara meningslöst att nu bringa anförda dödlighetssiffror i relation till åldersfördelningen å landsbygden och i städerna.

Första världskriget medförde redan 1915 en kraftig uppgång i dödligheten. Spanska sjukan 1918 innebar såsom redan antytts en katastrof, illustrerad just av ifrågavarande siffror, och därvid voro städerna på grund av trångboddheten sämre lottade. Generellt gäller egendomligt nog motsatsen.

Tuberkulosen intager en ledande ställning bland infektionssjukdomarna, på samma gång som den till stor del kan betecknas såsom en andningsorganens sjukdom, och den har även blivit föremål för ett intensivare studium än de flesta andra sjukdomar, ehuru knappast från den jämförande synpunkt, varom här är fråga. En

År	Landsbygd		Stad	
	% av samtliga avlidna	‰ av folkmängden	% av samtliga avlidna	‰ av folkmängden
1911—15	12,4	1,77	17,7	2,36
1916—20	11,4	1,67	15,7	2,09
1921—25	11,5	1,43	14,2	1,59
1926—30	10,3	1,29	12,1	1,36
1931—35	8,9	1,08	10,0	1,09
1936—40	6,8	0,83	7,3	0,78
1941	6,6	0,78	6,8	0,69
1942	6,6	0,69	7,2	0,64

¹³ Enligt v. Posts i manuskript tillgängliga utredning omfatta i städerna 50 % av dödsfallen i infektionssjukdomar barn under 5 år och 70 % barn under 10 år (s. 392).

fortlöpande överblick över dess utbredning på landet och i stad har lämnats av E. Arosenius¹⁴ i en följd av publikationer. Från dessa hava siffrorna i föregående tabell sammanställts.

Även en utjämning rent geografiskt av skillnader mellan olika län eller landsdelar i avseende å tuberkulosdödlighet kan iakttagas, i det att de sämst lottade trakterna i allmänhet uppvisat de största förbättringarna. En närmare belysning härav skulle dock i detta sammanhang föra för långt.

Till en början kan man beträffande tuberkulossiffrorna fästa sig vid den plötsliga och övergående nedgången i siffrorna för 1918, vilken gör ett gåtfullt intryck. Orsaken är säkerligen, såsom ock framhållits i Statistiska centralbyråns berättelse om Dödsorsaker år 1918, influensans eller spanska sjukans oerhörda utbredning, enär den skördat ett betydligt antal tuberkulösa personer, vilka annars under året skulle ha dött med tuberkulos såsom uppgiven dödsorsak. Gruppen infektionssjukdomar, och däribland just influensa, visar ju ock för året 1918 en påfallande ansvällning.

Vid periodens början 1911 var tuberkulosdödligheten på landsbygden, såsom tabellen visar, betydligt lägre än i staden och detta gäller antingen man betraktar relationen till samtliga avlidna eller till folkmängden. Men både på landet och i stad sker efter hand en betydlig sänkning, kraftigast dock i staden. Vid periodens slut är skillnaden, om man ser till tuberkulosens andel i det totala dödstalet, obetydlig, ehuru staden ej hunnit upp landet. Relationen till folkmängden visar emellertid en annan bild, i det att staden redan 1933 gick om landsbygden, som sedan aldrig visat fördelaktigare siffror. Orsaken till denna diskrepans mellan de två talserierna för landet och för staden (% av samtliga avlidna och ‰ av folkmängden) sammanhänger med nedgången av dödligheten i stad och bekräftar alltså ånyo städernas gynnsammare hygieniska förhållanden. Att dessa mindre kunnat påverka tuberkulosen än andra dödsorsaker beror tydligen på denna sjukdoms smygande karaktär och ofta långsamma förlopp. Tuberkulosens kvardröjande — segare än andra hastigare avtagande dödsorsaker — är sålunda ett eftersläpningsfenomen. Då tuberkulosdödligheten, räknad i procent av avlidna, minskat på landsbygden med icke fullt hälften men i stad med vida mer än hälften (från 17,6 till 7,2), kan man med rätt stor

¹⁴ Se de på uppdrag av Svenska nationalföreningen mot tuberkulos av Arosenius för åren 1911—1942 utarbetade publikationerna »Översikt över tuberkulosdödligheten i Sverige».

säkerhet ställa den prognosen, att tuberkulossiffrorna, även sålunda angivna, snart i stad komma att sjunka under landsbygdens. Den större initialhastigheten (under t. ex. första tioårsperioden) borgar för en kraftigare förmåga att övervinna hinder.

Med hänsyn till orsakerna borde man skärskåda olika grupper av tuberkulos, ty andningsvägarna intaga ur hygienisk synpunkt en särställning. Detta skulle emellertid kräva alltför ingående medicinska undersökningar och kan redan av utrymmesskäl här blott ge anledning till en summarisk överblick, som inskränker sig till lungsoten.

Från Sveriges officiella statistik ha följande relationstal — de absoluta siffrorna kunna här förbigås — sammanställts:

Dödsfall i ‰ av folkmängden		
år	landsbygd	stad
1901—05	174	243
1906—10	154	214
1911—15	144	194
1916—20	136	172
1921—25	115	130
1926—30	103	114
1931—35	88	94
1936—40	69	66
1941	64	59
1942	58	55
1943	64	53

En jämförelse med siffrorna för »andningsorganens sjukdomar» kan här synas påkallad. Det är dock att märka, att dessa, i den mån de äro akuta, ofta torde hava sin grund i mera tillfälliga omständigheter, sammanhängande mera med arbetsförhållandena än bostadsförhållanden.

Jämför man siffrorna för dödlighet i lungsot och i andningsorganens sjukdomar, finner man föga överensstämmelse. Lungsotsdödligheten ligger i stad över landsbygdens ända till år 1936 och visar ingalunda de tvära kastningarna, som utmärka andningssjukdomarna (före 1941 ha därför allenast femårsperioder för lungsot angivits, ehuru väl vissa höjningar av dödligheten kunde vara att anmärka). Orsaken är framför allt lungsotens mångåriga, långsamare förlopp, varigenom det enskilda året betyder mindre. Dispersionen saknar därför större intresse.

Andningsorganens sjukdomar äro synbarligen beroende av varierande orsaker och av varierande art, även om tuberkulosen har en dominerande roll. Ehuru sålunda någon sträng likformighet mellan ifrågavarande två sjukdomsgrupper icke kommer till synes, är utvecklingens huvudriktning densamma. Från början överskredo dödssiffrorna för lungdot i stad landsbygdens siffra i vida högre grad än vad fallet var i fråga om andningsorganens övriga sjukdomar, och staden hann i det förra avseendet senare och mindre påtagligt upp landsbygden än i det senare avseendet. Detta sakförhållande är i hög grad symptomatiskt för levnadsförhållandena i stad och på landet.

Vända vi oss nu till två sjukdomsgrupper av annan typ, som sins emellan förete en viss släktskap, kompletteras det intryck vi fått av miljöns inverkan på hälsotillståndet.

De blodbildande organens och blodets sjukdomar samt ämnesomsättnings- m. fl. sjukdomar återspeglas i nedanstående tabellers grupp I och II.

År	I				II			
	Lb	Stad	Lb °/0000	Stad °/0000	Lb	Stad	Lb °/0000	Stad °/0000
1911—15	234	123	5,6	9,2	472	242	11	16
1916—20	246	146	5,9	8,7	476	237	12	14
1921—25	325	233	7,7	12,8	566	301	13	16
1926—30	382	257	9,2	13,4	565	301	13	15
1931—35	373	232	9,0	11,2	737	368	18	18
1936—40	355	222	8,8	10,4	656	328	16	15
1941	372	256	9,3	13,3	551	289	14	12
1942	333	220	8,4	9,0	449	186	12	7,6
1943	383	273	9,8	10,6	420	216	11	8,4

Sistberörda sjukdomsgrupper äro vida fåtaligare än närmast föregående men följa ej samma trend. De blodbildande organens sjukdomar öka för både land och stad, mest för landet, som till en början hade ett vida fördelaktigare läge, men som slutligen kom nästan i paritet med staden. Perniciös anemi och leukemi upptaga huvuddelen av sjukdomsfallen under grupp I. Landsbygdens variationer äro små, men trenden omiskännligt ökande. Staden företer några kraftiga höjningar, som dock väsentligen övervinnas. Extrapolerar man serierna, blir prognosen den, att landsbygden snart nog får högre sjukdomsfrekvens än staden, som dock synes dömd till starkare fluktuationer. Man kan tveka, huruvida skillnaden beror på olikhet i levnadsförhållanden eller i botemedel mot sjukdom.

Den serie, som återgivits under rubrik ämnesomsättnings- m. fl. sjukdomar, utvisar en annan, så att säga normalare huvudtrend. Sockersjukan är den utan jämförelse största gruppen av dessa. Staden torde för de sockersjuka numera, genom systematisk insulinbehandling, erbjuda bättre vårdmöjligheter än vad som står landsbygden, särskilt de avlägsna delarna, till buds. Sjukdomsfrekvensen är till en början högre för staden än för landsbygden, men förhållandet förbyts därigenom att landsbygden stagnerat, medan stadens sjukdomsfrekvens väsentligt sjunkit. Talrika svängningar förekomma dock.

Den avgörande vändpunkten är 1937, då stadens sjukdomsfrekvens definitivt sjunker under landsbygdens.

Dispersionen under tidrymden 1911—1943 är för landsbygden $\frac{9,9}{20}$ och för staden $\frac{7,6}{21}$. Anmärkningsvärt är, att frekvensmaximum både på landsbygden och i städerna inträffar år 1931. Samma år inträffar, såsom vi skola se, en höjdpunkt — visserligen ej det absoluta maximum — för cirkulationsorganens sjukdomar. Även andningsorganens sjukdomar på landsbygden äro anmärkningsvärt höga, varemot övriga sjukdomar alls ej stigit för detta år. En medicinsk förklaring härav vore tydligen av intresse.

Granskar man dispersionen av ämnesorganens sjukdomar under olika 10-årsperioder, får man följande siffror:

	Landsbygd	Stad
1911—20	$\frac{9,9}{12}$	$\frac{11}{18}$
1921—30	$\frac{12}{15}$	$\frac{14}{19}$
1931—40	$\frac{15}{20}$	$\frac{13}{21}$

Fluktuationerna äro synbarligen starkare för stad än för landsbygd, vilket i någon mån förtager intrycket av den ljusare bild stadens utveckling i det hela erbjuder.

Statistiken över ålderdomssjukdomar måste av flera anledningar tagas med försiktighet. Under den tidrymd som här avses har läkarvården, ej minst i avlägsnare bygder, förbättrats i hög grad, med den påföljd, att vid åldringars frånfälle andra orsaker (cirkulationsorganens sjukdomar m. m.) numera ofta angivits i fall, då den vagare termen ålderdomssjukdomar förr använts. Å andra sidan

har fr. o. m. år 1931 »ålderdomsbrand» överförts från cirkulationsorganens sjukdomar till ålderdomssjukdomar, vilken rubrik alltså numera omfattar dels ålderdomsavtyning, dels ålderdomsbrand, den senare dock av helt underordnad betydelse. Den strängare tillämpade medicinska sakkunskapen har även i övrigt gjort äldre och nyare statistik ej fullt kommensurabel.

Än mera har den starka invandringen från landsbygd till stad betytt, i det att landsbygden fått en övervikt av åldringar.

Med dessa reservationer i minnet bör följande tabell avläsas, däri årssiffrorna omräknats till 5-årsmedeltal.

År	Ålderdomssjukdomar			
	Landsbygd	Stad	Landsbygd %/0000	Stad %/0000
1911—15	11495	1294	273	89
1916—20	11114	1345	265	80
1921—25	10287	1356	246	75
1926—30	9087	1319	218	68
1931—35	8190	1302	198	63
1936—40	7402	1093	183	48
1941	7324	999	189	41
1942	5941	865	150	35
1943	5699	752	145	29

Frappant är landsbygdens ofantliga dödlighetsöverskott gent emot städerna, tydligen beroende på olikhet i åldersfördelning, men även i levnadssätt. Huru kvoten av åldringar förskjutits visa tre folkräkningar avseende den 31 dec. 1920, 1930 och 1940. Följande tabell anger det absoluta antalet åldringar och antalet per 100.000 invånare i landsbygden och i städerna:

År	Åldringar 70 år och däröver			
	Landsbygd	Stad	Landsbygd %/0000	Stad %/0000
1920	245.952	70.629	5,881	4,087
1930	265.512	92.289	6,449	4,645
1940	263.926	113.661	6,616	4,802

Åldringarnas kvotdel har alltså vuxit över lag, på landsbygden med nära 13 %, i städerna med ungefär 17,5 %. Enligt uppgift i den officiella statistiken (Dödsorsaker 1942, s. 5) utgjorde åldringarna

över 80 år då 1,78 % för landsbygden och 1,08 för städerna av resp. befolkning. Detta sakförhållande förtjänar att betonas vid varje undersökning av sjukfrekvensens förändringar på landsbygden och i städerna, även i fråga om vissa andra sjukdomar, varom mera nedan. Andningsorganens och matsmältningsorganens sjukdomar träffa åldringar i relativt mindre grad än yngre åldersklasser.¹⁵

Städernas relativa åldringsbestånd är alltså genomgående relativt mindre än landsbygdens trots att under senare decennier en viss utjämning skett. Därav förklaras dock blott i ringa mån den ofantliga skillnaden i dödlighet av ålderdomssjukdomar. Och egendomligt nog: denna dödlighet *sjunker* vida kraftigare för städerna än för landsbygden.

Dispersionen är för landsbygden $\frac{310}{145}$ och för städerna $\frac{95}{29}$ men växlar på ett egendomligt sätt, som belyser de hygieniska förhållandena. För följande tioårsperioder kunna dessa dispersioner iakttagas:

	Landsbygd	Stad
1911—1920	$\frac{310}{250}$	$\frac{95}{77}$
1921—1930	$\frac{276}{200}$	$\frac{82}{63}$
1931—1940	$\frac{226}{172}$	$\frac{72}{46}$

Själva dispersionen har alltså tilltagit både för land och stad, ehuru man kunde ha väntat tvärtom på grund av förbättrade vårdförhållanden. Ålderdomssjukdomar kunde tyckas vara något mycket konstant, men siffrorna, som av utrymmesskäl ej kunna publiceras fullständigare, visa en märkvärdig nyckfullhet. Den betydande sänkningen över lag av ifrågavarande dödsorsak torde emellertid, såsom förut antytts, delvis bero på noggrannare diagnos och alltså i viss mån vara en synvilla, vars omfång endast kan gissas och vars betydelse säkerligen minskats.

De anförda siffrorna få därför ej pressas synnerligen hårt. Utan närmare analys av materialet kan man dock säkerligen fastslå, att, även med korrektion på grund av antydda felkällor, landsbygden erbjuder sämre levnadsvillkor för åldringar än städerna.

¹⁵ R. v. Post har särskilt framhållit detta i a. a., s. 461.

Flertalet av de viktigaste sjukdomsformerna har härmed helt summariskt överblickats i vad de inverka på den relativa dödligheten. Att sätta dem i relation till olika faktorer, såsom inkomst- och yrkesfördelningen på landsbygden och i städerna, geografiska eller klimatiska skiljaktigheter, levnadsvanor m. fl. modifierande inflytanden, vore egentligen erforderligt för att få definitiva slutsatser rörande värdet av de förmåner som staden eller landsbygden erbjuder ur folkhälsans synpunkt, men måste här anstå. Ytterligare en del dödsorsaker återstå emellertid att behandla, därvid även en sammanfattning av siffrornas vittnesbörd kan få sin plats. De sifferserier, som redan meddelats, måste, även om man tager hänsyn till statistikens många felkällor, som skulle förtjäna att närmare skärskådas, väcka allvarligt tvivel, huruvida de gängse föreställningarna om landsbygdens sociala företräden äro hållbara och huruvida ej en stadsbebyggelse, planmässigt genomförd enligt moderna principer, skulle vara att föredraga framför en egnahemsrörelse, som fordrat stora offer och på många håll bär en artificiell prägel.

TATTARNA — EN SOCIOLOGISK GRUPP OCH ETT SOCIALT PROBLEM

Av Docent BERTIL PFANNENSTILL, Lund

I.

Enligt den tattarräkning eller tattarinventering, som socialstyrelsen företog våren 1944, uppgick antalet tattare i Sverige till omkring 8000.¹ Man hade knappast på förhand kunnat föreställa sig, att vi inom våra gränser hyste så många tattare, ty av tidigare undersökningar att döma skulle antalet ej ha uppgått till mer än cirka 2000. Endast Tor Jacobssons grundliga och mönstergilla undersökning av tattarna i Jönköpings stad hade för detta område kommit fram till samma höga siffror som den officiella tattarinventeringens.²

Om man här i landet sedan många århundraden tillbaka känt förekomsten av tattarna som ett allvarligt socialt problem, har denna känsla sannolikt fått ny näring inför det resultat, som tattarräkningen gav. För att emellertid fullt kunna förstå tatarproblemet som ett socialt problem är det nödvändigt att först sociologiskt analysera de faktorer, som betingat uppkomsten av en specifik tatarfråga. Ur sociologisk synpunkt är det då två problem, som särskilt intressera.³ Det ena problemet gäller frågan, huruvida tattarna utgöra en från den övriga befolkningen skild grupp, och, i så fall, huruvida denna skillnad även är eller kanske uteslutande är av sociologisk karaktär. Det andra problemet — egentligen en följd av det förra — kan formuleras så: i vilket avseende äro tattarna socialt missanpassade, och vilka möjligheter finnes det att anpassa denna befolkningsgrupp till det övriga samhället?

1. *Bestämning av begreppet tattare.* I det allmänna föreställningssättet anses tattarna utgöra en rasblandning av zigenare och

¹ Denna inventering är publicerad i Sociala meddelanden, 1945, ss. 377—392.

² Om tattarna i Jönköping, Jönköping 1944.

³ För närmare upplysning om den betydelse, som ordet »sociologi» här tages i, hänvisas till min artikel »Sociologien som vetenskap» i Statsv. tidskr. 1945: 5. — Min framställning av tatarproblemet kan betraktas som ett fältsociologiskt exempel på den principiella utredningen av sociologiens föremål i nämnda artikel.

element ur den infödda befolkningen. Man har därvidlag icke minst åberopat sig på tattarnas zigenarliknande utseende, det s. k. »tattarutseendet». I samband med tatarinventeringen uppdrogs därför åt rasbiologen, professor Gunnar Dahlberg att utföra en antropologisk mätning av ett visst antal tattare (sammanlagt 60 individer). Dahlberg nådde emellertid ej något positivt resultat, varför han ställde sig mycket skeptisk gentemot det förmenta zigenarursprunget hos tattarna. De utgöra enligt honom ej någon antropologiskt avskild befolkningsgrupp, och ur social synpunkt böra de jämföras med alla andra personer med vagabonderande och asocial livsföring. Mot denna slutsats vänder sig Allan Etzler i sin doktorsavhandling om zigenarna och tattarna.⁴ Etzler studerar tattarna med hänsyn till deras historia och deras språk, och under sin mångåriga verksamhet vid våra fångelser har han haft rikliga tillfällen att komma i personlig kontakt med dem, varvid han kunnat anställa intervjuer och »case studies». Hans avhandling utgör otvivelaktigt den mest omfattande och djupgående svenska undersökningen av zigenare och tattare — tyvärr äga vi till skillnad från våra nordiska grannländer mycket få undersökningar av dessa båda befolkningsgrupper. För Etzler betyder nu tattare »en person som tillhör en släkt av tattarkaraktär och som vuxit upp med tattarspråket som naturligt tungomål... Till denna kärna sluter sig personer med tattarpåbrå, vilka upptagits i andra miljöer och sakna kontakt med den säregna tattartillvaron». Som bindande bevis för denna uppfattning, att tattarna äro zigenaravkomlingar, anför Etzler de många gemensamma orden i zigenar- och tattarspråken och betraktar det senare språket som en förfallen dialekt av det förra.⁵

I socialstyrelsens redogörelse för tatarinventeringen sätts Dahlbergs och Etzlers teorier emot varandra, och där framhålles, att bland de tattare, som ingingo i Dahlbergs rasundersökning, endast *en* motsvarade Etzlers definition av begreppet tattare, varjämte ett par andra kunde betraktas som tillhörande släkter med en dylik »typisk» tatarprägel.⁶ För tatarinventeringen var sålunda den av Etzler framförda definitionen för trång, medan Dahlberg ej kom med någon definition alls. Detta låter ju mycket nedslående, icke minst därför att dessa båda undersökningar — Etzlers och Dahlbergs — i själva verket äro de enda tatarundersökningarna i vårt

⁴ Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk. Uppsala 1944.

⁵ A. a. s. 157.

⁶ Sociala meddelanden, 1945, s. 379.

land, som samtidigt äro både empiriska och begreppsutredande. I övriga empiriska undersökningar av tattare, även Tor Jacobssons, är en definition blott föreslagen utan diskussion av möjligheterna för dess tillämpning. Folkloristen C. M. Bergstrand, som samlat uppgifter om tattarna i den västsvenska bygdetraditionen, har sökt räkna upp så många som möjligt av de faktorer, som göra en människa till tattare. Han uttalar först en förmodan, att våra dagars tattare i regel ha något zigenarblod i sina ådror, men han vill dock framför allt betona det asociala elementet i tattarnas livsföring: »Vad som gör en människa till tattare skulle följaktligen främst vara, att hon tillhör en släkt, som i generationer fört ett vagabonderande liv och skaffat sig utkomst av 'tattaryrket'.»⁷ Emellertid gör Bergstrand ingenting för att visa, om denna förklaring verkligen träffar in på de tattare, varom hans sagesmän ha lämnat uppgifter. Mången kanske nu vill påstå, att denna definitionsfråga är av akademisk natur utan praktisk betydelse. Som vi strax komma att få se, är detta icke fallet. Till och med från officiellt håll har man påpekat betydelsen men samtidigt svårigheterna att få fastställt, vilka som böra sammanföras under beteckningen tattare.⁸

Emellertid hör det finnas möjligheter att bestämma begreppet tattare, annars skulle det ju ha uppstått en fullständig förvirring vid varje tatarundersökning eller tatarinventering. Varför Dahlberg misslyckats i att över huvud taget göra en begreppsbestämning, beror framför allt på att han uteslutande låtit den antropologiska synpunkten vara den avgörande. Även om tattarna ej utgöra en från den övriga befolkningen *antropologiskt* skiljbar grupp, kunna de dock utgöra en *sociologisk* grupp. Sociologiska skiljemärken få ej betraktas som mindre *verkliga* än de antropologiska.

Den allmänhet, som kommit i kontakt med tattare, har i stort sett varit fullt medveten om att det finns såväl »svarta» som »vita» och »röda» tattare, varför de antropologiska kännetecknen sällan varit det avgörande kriteriet på vad som skulle räknas som tatar-kännetecken. Än mer begränsat som kriterium är det av Etzler föreslagna språkliga. Redan Eilert Sundt, som för snart ett sekel sedan skrev sitt banbrytande arbete om tattarna i Norge — fortfarande det nordiska standardarbetet om detta vandrarfolk — hade

⁷ Tattarplågan. Tattarna i svenskt folkliv. Gbg 1942, ss. 7 f.

⁸ Tattarproblemet. Tidskrift för Sveriges landsfiskaler. 4 (1942), s. 256. (Artikeln utgör ett återgivande av en intervju med dåvarande statssekreteraren Tage Erlander i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 16. 10. 42).

upptäckt, att det finnes andra än tattare, som lärt sig tattarspråket, liksom att deras andra egenskaper ej äro något speciellt utmärkande just för dem.⁹ För övrigt har en så grundlig utforskare av tattarna som dansken H. P. Hansen ansett sig kunna konstatera, att det är så få likheter mellan zigenarnas språk och tattarnas, att språket till och med kan utgöra just det avgörande beviset för att tattarna — »natmændene» eller »kjæltringerne» — ej äro zigenaravkomlingar.¹⁰ Denna teori tycks sedan ha blivit den allmänt omfattade i Danmark.¹¹ Beträffande de moderna tattarna, som ofta ha kommit ganska långt i social anpassningsbarhet och i många fall äro på väg att blanda sig med den övriga befolkningen, är tattarspråket ett ännu otillräckligare kriterium på tattartillhörighet.

Men trots den omständigheten, att tattarna äro på väg att tillägna sig samma livsföring som den övriga befolkningen, har folk i allmänhet väl reda på vem som är tattare eller ej. Hur är det möjligt, måste man fråga sig, för vanliga enkla människor att med stor enighet fastställa, vem som är tattare, medan exempelvis en antropolog skulle gå bet på uppgiften? Svaret måste ligga däri, att tattarna ej i främsta hand utgöra en antropologisk grupp, förresten ej heller en språklig grupp, utan en sociologisk. Går man till de mera »fältsociologiskt» orienterade tatarundersökningarna, finner man just den sociologiska metoden tillämpad. Tor Jacobsson låter sålunda sin tatarundersökning avse de tattare, som »enligt vedertagen uppfattning *ansetts* för tattare».¹² Praktiskt taget ligger samma kriterium till grund för socialstyrelsens tatarinventering. Socialstyrelsen tillfrågade nämligen sina sagesmän, »huruvida de redovisade personerna ansågos vara av tatarläkt på grund av a) en i orten sedan länge hävdvunnen uppfattning, b) från den övriga befolkningen avvikande utseende eller rasdrag, samt c) familjemedlemmarnas levnadssätt».¹³ Att de flesta uppgifterna kommo att stödja sig på ortstraditionen, var väl ganska självklart, men även om enbart punkt b) angavs som källa för uppgiften eller enbart punkt c), måste man nog ändå draga den slutsatsen, att även här ortstraditionen låg bakom, ty det är mycket osannolikt, att socialstyrelsens sagesmän skulle betrakta en person som tattare och upptaga honom

⁹ Beretning om Fante- eller Landstrygerfolket i Norge. Christiania 1850, s. 316.

¹⁰ Natmændsfolk och Kjæltringer. I—II, Kbhvn 1921—22, I, s. 25.

¹¹ Se t. ex. Erik Bartels & Gudrun Brun, Gipsies in Denmark. A sociobiological study. Copenhagen 1943, s. 30.

¹² A. a. s. 10.

¹³ Sociala meddelanden, 1945, s. 381.

i inventeringen på grundval av utseendet eller livsföringen, om icke sagesmännen samtidigt fått uppslaget just från ortstraditionen.

Tor Jacobssons och socialstyrelsens kriterier kanske ej helt överensstämmer med varandra, de äro ju också mycket vaga, men i praktiken tyckas de i stort sett ha lett till överensstämmelse, åtminstone om man får döma av resultatet med hänsyn till antalet räknade tattare. Som en ur sociologisk synpunkt mera pregnant definition skulle jag vilja uppställa följande: tattare kallas den person, som av en upplyst allmän opinion anses härstamma från en tattarsläkt. Det kanske är bäst att genast komma med ett par kommentarer till denna definition. När »tattarsläkt» här nämnes utan närmare förklaring, beror det på att det i allmänhet råder stor enighet om vilka tattarsläkter det finnes. Däremot är det svårare att utan hänsyn till härstamning avgöra, om en person eller en familj måste betraktas som tattare. Socialstyrelsen har också i direktiven till uppgiftslämnarna framhållit, att även »skötsamma och samhällsdugliga familjer och personer skola redovisas, därest de anses vara av tattarsläkt». Man behöver ju ej mycket ha studerat folks attityder till tattarna för att finna, att det bästa sättet för en människa att rentvå sig från beskyllningarna att vara tattare, är att tala om vilka hennes förfäder äro. När jag i definitionen framhäver den *upplysta* allmänna opinionen, vill jag just poängtera detta förhållande, att folk visserligen ofta slungar ut beskyllningen mot en människa att vara tattare, men man rättar sig dock efter de upplysningar man får om personen ifråga. För att fastställa om en person är tattare, har man sålunda ej någon anledning att anställa en s. k. Gallupundersökning, utan man gör som socialstyrelsen, man vänder sig till personer, som i samhällslivet intaga en sådan nyckelposition, att de beträffande kännedomen om tattarna representera den upplysta allmänna opinionen eller kunna sätta sig i förbindelse med andra personer, som känna till ortstraditionen. Den ovan uppställda definitionen har också den fördelen, att den ger ett *praktiskt användbart* kriterium på om en person skall räknas som tattare. Varken antropologiska mätningar eller konstaterande av ett tattarspråk kunna ju användas som kriterium.

Man kanske skulle vilja invända, att ovan anförda definition ej tager hänsyn till tattarnas livsföring. Om tattarna utgöra en från den övriga befolkningen särskiljbar grupp, borde det ju vara av speciellt sociologiskt intresse att få just tattarnas levnadssätt framhållet. Mången kanske till och med vill göra gällande, att tattarna

enbart genom att ha en i förhållande till den övriga befolkningen säregen livsföring utgöra en sociologisk grupp, ty vad skulle man annars inlägga i detta tal om sociologiska begrepp och synpunkter? Egentligen kan först den följande framställningen motivera den uppställda definitionen. Vi skola nämligen där finna, att det finns många tattare, som ej utmärka sig genom något specifikt »tattarliv». Om jag däremot hade velat ge en definition på »tattarsläkt», kanske det hade varit nödvändigt att taga med livsföringen. Nu har jag i stället låtit »tattarsläkt» vara något givet, varför jag endast definierat »tattare». Hur s. k. tattarsläkter över huvud taget uppstått, är fortfarande en outredd fråga, som jag dock vill något diskutera längre fram. Det är i alla fall ej klart, om »tattarsläkt» ursprungligen är att beteckna som ett antropologiskt begrepp eller som ett sociologiskt eller som något bådadera. Vi skola sedan se, att det närmast måste betraktas ur sociologisk synpunkt.

Med all sannolikhet utmärktes tidigare tattarsläkter av ett bestämt etos, men det är svårt att avgöra, hur mycket av detta som lever kvar hos de nuvarande tattarna. Hos många tattargrupper kan man fortfarande finna ett specifikt etos: de hålla ihop inbördes, de använda stundom ett särskilt språk, de ha sina speciella yrken, de ha tendenser till vagabondering etc. Men om man skulle definiera tattarna genom ett dylikt för hela gruppen utmärkande etos, bleve konsekvensen den, att många asociala individer, som hittills ej betraktats som tattare, måste få detta epitet, och att å andra sidan flera av dem, som nu räknas till tattarna, men som till miljö och livsföring kommit bort från »tattarlivet», ej borde höra dit. Härigenom skulle tattarbegreppet bli helt illusoriskt, och det var ju denna konsekvens Dahlberg drog av sin rasbiologiska undersökning. Tattarfrågan skulle sålunda ej heller ur sociologisk synpunkt utgöra något specifikt problem.

Emellertid har man härmed alltför mycket begränsat sociologien till att vara ett studium av sociala grupper, på förhand betraktade som avgränsade från varandra och från andra grupper. Sociologien måste emellertid studera sociala företeelser över huvud taget. Till sådana företeelser höra exempelvis föreställningssätt, livsföringar etc., som äro bestämda av en social situation, oberoende av om dessa äro utmärkande för en s. k. social grupp eller ej. I allmänhet kan man mycket väl definiera sociologien som studiet av sociala grupper, eftersom en individ, som är socialt påverkad, också hör till en eller flera grupper. Men sociologen måste utifrån de resultat

han kommer till i sin undersökning, själv anställa »grupperingar». De människor, som på detta sätt komma att klassificeras som hörande ihop, utgöra en grupp ur sociologisk synpunkt eller, helt enkelt, en sociologisk grupp. När det sålunda gäller att tänka tatterna som en säregen grupp, får man ej blott taga hänsyn till att de kanske härstamma från släkter, som fört ett vagabonderande och asocialt liv, utan också till den allmänna opinionens inställning. Även i sistnämnda avseende föreligger ett etos. Vissa tatarfamiljer skulle otvivelaktigt ej ha betraktats som sådana, om ej den allmänna opinionen envist hade hållit fast vid sin inställning till dessa familjer. Tattarproblemet är ur sociologisk synpunkt ett verkligt, ej illusoriskt, och säreget socialt problem framför allt i den bemärkelsen, att det här finnes två etos, som utgöra varandras förutsättningar: å ena sidan den miljö, livsföring, härstamning etc., som utmärka en stor del av tatterna, och å andra sidan allmänhetens inställning till de individer, som anses höra till eller härstamma från släkter med dylik livsföring. Denna inställning är ett reall faktum, och så länge den fortfar att verka, föreligger också ett socialt problem, som ej är av samma karaktär som övriga problem rörande asociala individer.

Det kanske nu är lättare att förstå, att en definitionsfråga även kan ha praktisk betydelse. Min definition på tattare visar en riktning, vari det sociala problemet i tattarfrågan är att söka. Även om tatterna endast i undantagsfall skulle vara zigenaravkomlingar, är dock tattarproblemet likartat med alla sociala rasproblem: assimileringen försvåras genom den övriga befolkningens ovilja mot den främmande rasen, och genom denna motsättning drives det främmande folkelementet att än mer hålla fast vid sin ursprungliga livsföring, vilket i sin tur gör klyftan mellan de båda befolkningsgrupperna än bredare o. s. v. i en ständig cirkel. Här föreligger, vad Myrdal — med hänsyn till det amerikanska negerproblemet — kallar en kumulativ effekt,¹⁴ och vi skola se, hur en motsvarande kumulativ effekt ter sig beträffande det svenska tattarproblemet. Eftersom det är fråga om en kumulativ effekt, är naturligtvis det andra problemet lika viktigt: i vad mån är motsättningen mellan de båda befolkningsgrupperna beroende på ursprungliga egenskaper hos tatterna som tattare? Denna fråga kan egentligen blott besvaras genom en undersökning av tattarsläkterna. Min definition hänvisar

¹⁴ Gunnar Myrdal, *An American dilemma*. I—II. New York 1944, I. ss. 75 ff.

därför på begreppet »tattarsläkt», som jag tagit i sociologisk betydelse, alltså i betydelsen av vad folk anser som tattarsläkt. Den vidare frågan, varför folk kommit att betrakta vissa släkter som tattarsläkter, är naturligtvis också en sociologisk fråga, som kräver sin lösning, om man vill göra allvar av alla de begrepp, som ligga i min definition på tattare, och ur socialreformatorisk synpunkt gäller det sålunda att försöka förändra de betingelser — vare sig dessa äro rasbiologiska eller sociala —, som ligga till grund för uppkomsten av tattarsläkter, eller förhindra de icke önskvärda konsekvenserna av dessa betingelser.

Eftersom det nu genom socialstyrelsens försorg föreligger en förteckning på alla Sveriges tattare, skulle det vara intressant att få utrönt, i vad mån den ovan uppställda definitionen på tattare kan tillämpas på de i inventeringen upptagna. En sådan prövning kan endast ske genom en fältsociologisk undersökning av tattarfamiljerna. Socialstyrelsens inventering utgör nämligen blott en uppräknings av tattarna, dock med de vanliga uppgifterna från församlingsboken och dessutom en anteckning om ev. misskötsamhet samt grunden eller grunderna (se ovan s. 5) för att personen medtagits i inventeringen.

Jag har nu försökt utföra en dylik fältsociologisk undersökning av tattarna i Borås. Denna stad har relativt sett ett stort antal tattare, och likaså är bygden däromkring rik på tattarcentra. Mina uppgifter om Boråstattarna har jag fått dels i socialregistret, dels genom intervjuer med personer, som haft möjligheter att år från år följa tattarfamiljers öden, vilket särskilt har varit möjligt för socialarbetarna, dels slutligen genom att själv besöka tattarfamiljer, särskilt då typiska tattarfamiljer. Enär man endast genom en långvarig bekantskap med tattarfamiljer kan få kännedom om deras livsföring och tänkesätt, skulle man med ett intervjuformulär knappt nå mer än utanverken, vilka äro allmänt kända förut. Socialarbetare, som äro bekanta med fallen sedan länge och ha förmåga att komma dem närmare in på livet, äro därför sociologens värdefullaste assistenter. Ofta är det egentligen ganska lätt att uppnå kontakt med tattaren: han har lätt för att prata, är mera omedelbar än folk i allmänhet och har ej ens något emot att tala om de sina. Samtidigt har han lätt att taga till en lögn eller förställa sig. Direkta frågor får man därför vara försiktig med, och man får mera inblick i tattarlivet och tattarhemmets atmosfär genom att låta familjemedlemmarna tala fritt ur hjärtat.

Största svårigheten med en tatarundersökning ligger i att få tag på alla personer, som gälla för tattare. Socialstyrelsen ställde emellertid godhetsfullt sitt tatarregister för Borås stad till mitt förfogande. Härigenom undveks också det onödiga dubbelarbetet med en ny tattarräkning så strax efter socialstyrelsens mycket grundligt gjorda inventering. Det är klart, att det särskilt var för identifieringen av de mera »ordentliga» tattarna, som socialstyrelsens register var mig till stor nytta, medan däremot de mera kända tattarna — och till denna kategori höra otvivelaktigt de flesta — redan funnos i mitt material. Det var i alla fall en fördel för undersökningen, att det fanns tillgång till en förteckning över de personer, som s. a. s. »officiellt» betraktas som tattare. Enligt denna förteckning skulle det finnas 171 tattare i Borås, fördelade på 41 bostadshåll. Mitt eget tattarmaterial kom att bli något större, eftersom jag även tagit med tattare, som länge varit kyrkobokförda i Borås, men ej det år (1944), tattarinventeringen ägde rum. Jag har också måst utöka mitt tattarmaterial med hänsyn till nödvändigheten att i en »case study» eller för att få typexempel följa en tatarfamilj i så många som möjligt av dess förgreningar. Dessutom finns det tattare, som voro kyrkobokförda i Borås det år, inventeringen avsåg, men som socialstyrelsens sagesmän ej fått med, liksom det finns personer, som upptagits som tattare, men som knappast böra räknas dit. Men då det kan vara av ett visst intresse, särskilt för bedömningen av de principer som ligga till grund för en mera »officiell» identifiering av en person som tattare, låter jag de tattare, som äro upptagna i socialstyrelsens inventering, utgöra en särskild avdelning i mitt material och numrerar dessa 41 bostadshushåll från 1 till 41. De typexempel, som i den följande framställningen tilldelats nummer över 41, röra sålunda tatarfamiljer, som på grund av något av ovan anförda skäl ej ha blivit upptagna i socialstyrelsens tatarförteckning för Borås stad.

Att en och annan tattare ej upptagits i inventeringen (i det följande avser »inventeringen» alltid socialstyrelsens, och »sagesmännen» äro de på orten, som lämnat uppgifterna till inventeringen) är ju lättbegripligt, ty en persons kännedom om tattarna kan ju ej vara så perfekt, att den ej skulle kunna uppvisa några luckor. Av större intresse äro då de som tattare upptagna, men som enligt min definition på tattare ej böra betraktas som sådana. Utforskar man nämligen dessa personers livsföring och den allmänna opinionens inställning till dem, kan man få en viss inblick i hur tattarskarorna

i vårt land rekryteras, och kanske också en aning om hur en tatarbefolkning över huvud uppstått. Det enklaste problemet i detta avseende utgöra naturligtvis sådana icke-tattare, som sammanbo eller gift sig med -tattare. Dessa icke-tattare-komma-nämligen snart att av ortstraditionen rubriceras som riktiga tattare. Ett betydande fall är följande:

Nr 36. Mannen är av känd tatar-släkt. Har ägnat sig åt vagabonderande yrken, bl. a. lumpsamling, kängsnöreförsäljning m. m. Ett 20-tal fylleriförseelser, en del i förening med våldsamt motstånd mot polis. Hustrun ej av tatar-släkt, men betraktas på orten i allmänhet som tattare, kanske mest beroende på hennes livsföring. Hon har fört ett mycket kringflackande liv. Varit gift tidigare och skild. Sammanbott med olika män. Flera utomäktenskapliga barn med olika barnafäder. Oförmåga att ha ordning i hemmet. Under sin nuvarande mans fängelsevistelse umgicks hon med vagabonderande manliga individer. Fick en dotter med en av dessa. Hennes man ville därför ej påtaga sig barnafaderskapet — han var i fängelse vid tiden för avlelsen — men det dröjde ej länge, förrän han blev så förtjust i barnet, att han uppgav sig som fader. Han är nu mera än modern mån om barnet (ett uttryck för tattarens kärlek till barn?). Dottern har emellertid ej artat sig väl och har sänts till skyddshem.

I tatarinventeringen är hustrun i ovan anförda fall ej upptagen som tattare, trots att ortstraditionen skulle ha kunnat göra detta möjligt. Det avgörande för sagesmannen har sålunda varit hennes härstamning från en familj eller släkt av icke-tattare, trots att hennes livsföring är så lik en tataras som gärna är möjligt. Uppförandet av henne som icke-tattare är sålunda ett stöd för den av mig föreslagna definitionen. I själva verket skulle ju ej heller dottern uppföras som tattare, då modern ej är tattare och den egentliga barnafadern med sannolikhet ej är tattare heller. Sagesmannen har emellertid varit tvungen att utgå från att moderns man var fader till barnet och därmed uppfört det som tattare. Denna flicka är alltså en »tattarflicka» enligt den allmänna meningen och den officiella tattarräkningen. De som tro på en av miljöinflytanden oföränderlig natur kanske skylla denna flickas vanart på att hon är av tatar-släkt. Vid en antropologisk mätning kanske det visar sig, att hon ej skiljer sig från andra svenska flickor, och man har fått ett nytt argument för att tatarerna ej äro zigenaravkomlingar! Det finns sålunda flera skäl för att vara mycket noga med att få en användbar definition på tattare, samtidigt som man måste pröva varje fall med hänsyn till den uppställda definitionen. Socialstyrelsens sagesmän ha ej alltid förfarit konsekvent. I fall nr 5 är sålunda hustrun till

en tattare upptagen som tattare, trots att hon ej härstammar från tattarsläkt och ej av någon utbredd opinion på orten betraktas som tattare, eftersom hon ej varit länge gift, och det skulle ej falla någon in att betrakta hennes föräldrar och syskon som tattare, och de äro för övrigt ej heller upptagna i inventeringen.

Flickan i fall nr 36 och hustrun i fall nr 5 ha sålunda blivit upptagna som tattare beroende på svårigheten i ena fallet att fastställa härkomsten, i andra fallet genom förbiseende. Följande fall är däremot ett mera belysande bidrag till historien om hur personer utan påvisbar släktskap med tattare dock genom sin livsföring få en outplånlig tattarstämpel.

Nr 24. Modern var torparhustru. Mannen rymde från henne. Därefter fick hon tre barn u. ä., av vilka S. A. var den yngste. Då han var två år, lämnade modern orten och barnen. S. A. kom till ett gott fosterhem. Han blev ett mycket svåruppfostrat barn, vild och obändig. Omedelbart efter konfirmationen tills han blev 18 år idkade han hästhandel — ett typiskt tattaryrke! Sedan hade han plats på skilda orter och inom skilda yrken. Mest försörjde han sig på klockbyten och urmakeri samt lumphandel. Numera är den sistnämnda förvärvskällan den viktigaste, och dessutom har han en duktig hustru, som går bort och städar. Det är hon som håller uppe hemmet, mannen är arbetsovillig och alkoholist. Hustrun tager honom alltid i försvar: »Stor skam att säga, att min man ej är skötsam». S. A. har ett vidlyftigt brottregister. Han har varit internerad på Svartsjö. För stöld har han sammanlagt suttit inne 5 år. Dessutom har han straffats för misshandel, resande av livsfarligt vapen, för bedrägeri, för hemfridsbrott och flera andra brott samt gjort sig skyldig till ett 15-tal fylleriförseelser. Han har knivskurit en tattare, själv har han blivit knivskuren av en annan tattare. Denne blev i sin tur knivskuren av en tredje tattare några månader därefter såsom hämnd för den knivskurne kamraten. S. A. »skäller» dock alltid på tattare och menar, att det är de, som ställt till att han alltid råkar illa ut. Han förnekar, att han själv är tattare, och lever mest på spänd fot med dem. Hans dryckeskamrater äro ej tattare utan några s. k. dundergubbar, vilka han mest håller sig till. I sitt hem tager han ofta emot »in-hysingar». En tid under hans fängelsevistelse lågo hustrun och dottern i tamburen då de hyrt ut rummen till inneboende.

Till hela sin livsföring är denne man sålunda »typisk» tattare. Yrkesval, vagabondering, alkoholism, arbetsovillighet, knivskärning, trångboddhet etc., allt som kan samverka till att bilda ett motivkomplex, som kan komma den allmänna opinionen att betrakta en person som tattare, föreligger alltså här. Måste vi då liksom socialstyrelsens sagesman anse honom för tattare? Själv förnekar han, att han är tattare. Det är svårt att säga, vilken betydelse man skall tillmäta ett sådant argument. Det stödes dock av hans motvilja mot

att hålla ihop med tattare. I allmänhet vill en »riktig» tattare ej förneka sin tatarhärkomst, men då den utgör ett handikap, vill han gärna dölja detta faktum och blir naturligtvis ofta indignerad över att kallas tattare, då han vet, att detta ord användes i förklännande betydelse. Av större betydelse är emellertid, att mannen som skäl för att han ej är tattare åberopar sig på sin härkomst. Det är svårt att verifiera hans påstående, men det finns ju å andra sidan ingen anledning att utgå från att hans fader och moder äro tattare, hur oordnad deras livsföring än varit; med säkerhet är ej fadern tattare. Av de personer, som jag tillfrågat, om de anse honom som tattare, har en del uppgivit, att han ej är tattare, emedan han ej är av tatarläkt, andra ha varit mera tveksamma, enär de ej ansett sig kunna kontrollera uppgifterna om hans föräldrar, men alla, såväl mina sagesmän som mannen själv, tyckas vara överens om att det är frågan om härkomsten, som avgör, om han är tattare eller ej, sålunda ej livsföringen. Detta exempel visar således den principiella hållbarheten av min definition, låt vara att den i många fall på grund av bristande tillgång till fakta och på grund av opinionens oförmåga att alltid vara konsekvent, är svår att tillämpa. Men med dylika begränsningar måste varje sociolog räkna.

Detta exempel belyser också på ett mycket grällt sätt, hur en familj genom sin livsföring kommer att få namn om sig att vara av tatarläkt. Otviveltaktigt ha tatarskarorna förr i tiden ofta rekryterats på detta sätt. Någon särskild »ras» behöver det sålunda ej vara fråga om. Hur förhållandet är mellan arvsanlag och social miljö är än svårare att avgöra. Mannen i nu refererade fall tycks ej ha kunnat påverkas av fosterhemmets relativt goda miljö. Denne man skulle verkligen kunna stå modell för sådana bygderomaner, vari skildras, hur en tattare- eller zigenarpojke adopteras av en bofast bondefamilj, men när han vuxit upp och blivit yngling, kan han ej längre stanna vid den jordbundna torvan utan ger sig ut på vandring. Är verkligen denne man av tatarläkt, så har man här ett mycket starkt argument för hur svårt det är att genom miljöombyte och uppfostran få bort tatarsinnet, kärleken till kniven och till tattaryrkena. Är han däremot ej av tatarläkt, få vi i stället ett argument mot tatarernas härstamning från en främmande ras: de äro vanliga svenskar, men med en asocial läggning, särskilt med anlag för vagabondering, och därför ha de ej trivts bland den bofasta befolkningen. För att försörja sig ha de ägnat sig åt sådana yrken, som alltid ligga bra till för vagabonderande människor; där-

med ha de ej blott kommit att föra ett »tattarliv», utan de ha också kommit tillsammans med andra tattare. Livsföringen och umgänget ha tillsammans påverkat folkmeningen, som sålunda betraktar dessa personer som tattare. Det är nödvändigt att här få klarare begrepp, och ett betydelsefullt steg i denna riktning är, att som nu ofta redan sker, ej använda ordet tattare utan i stället »av tattersläkt».

Nr 24 var sålunda ett tveksamt fall, men hade upptagits i inventeringen på grund av ortstraditionens vittnesbörd och mannens livsföring. Detta fall bör nu jämföras med ett par andra fall, som ej äro upptagna i socialstyrelsens tattarräkning. De två familjer jag nu skall beskriva, voro mantalsskrivna i Borås vid tiden för tattarräkningen. Ortstraditionen och deras livsföring tala för att de äro tattare; därjämte ha familjefäderna i de båda fallen typiskt »tattartuseende» och typiskt »tattarsätt».

Nr 44. Mannen har tattartuseende: stor näsa, bred mun, mörk. Sättet är också »tattaraktigt»: inställsamt, smidigt. Han är mycket begiven på sprit och dömd för fylleri och förargelseväckande beteende. I hemmet är det ständiga bråk, och när han kommer hem berusad, blir det ofta slagsmål mellan honom och hustrun, som också är mycket hetsig. Mannen är ofta arbetslös, otvivelaktigt till stor del beroende på arbetsovillighet. Vill helst vara hemma. Även hans bröder gå ofta arbetslösa. Han hör till en syskonskara på 9 personer, och en tid voro sex av dessa arbetslösa och en i beredskap. Systemens man var också arbetslös. En av bröderna hade en vuxen son: denne var också arbetslös. Ingen av dessa personer tycks dock ha slagit sig på lump- eller skrothandel, som tattare bruka göra, då de bli arbetslösa.

Även här är det mycket svårt att få någon säker uppgift om härkomsten. Han förnekar dock bestämt, att han är av tattersläkt. Han vet visserligen om att folk anser honom vara tattare, men betraktar det som ett elakt rykte och hotar att vidtaga rättsliga åtgärder mot dem, som ha varit upphov till ryktet. Familjen är ganska nyinflyttad, varför det ej finnes någon starkare ortstradition om honom. Kanske detta är anledningen till att han ej upptagits i inventeringen. Däremot är det mera underligt, att följande fall ej medtagits, ty här föreligger en enhällig ortstradition och en för tattarna typisk livsföring.

Nr 45. Mannen har tattartuseende och tattarsätt. Mannen och hustrun sänmanbodde först, innan de gifte sig. Barnens förnamn äro mestadels tattarnamn. Familjen har bott på flera ställen i staden, men alltid i hus, som varit tillhåll för tattare. Mannen har missbrukat och gjort sig skyldig till olovlig befattning med rusdrycker; dessutom straffad för förargelseväckande beteende, misshandel och resande av livsfarligt vapen. Har själv

blivit knivskuren (i en bekvämlighetsinrättning) av en annan tattare, som hämnd för att han sparkat av benet och skurit sönder ansiktet på en kamrat till denne. Han menar sig dock sällan »dra' kniv», skyller på att han i sitt sällskap alltför ofta hört uttrycket »fram med tjuringen» och därigenom blivit påverkad. En gång sprang han och ropade med kniven i högsta hugg: Här skall zigenarblodet flyta! Det har även förekommit stridigheter i hemmet. Under sitt äktenskap har mannen även haft förbindelser med andra kvinnor och har barn u. ä. En av dessa mödrar har velat taga hustruns plats i hemmet. Hustrun satte sig till motvärn, och en tvekamp utkämpades mellan de båda kvinnorna, om vem som skulle bo tillsammans med mannen. Hustrun lyckades dock hindra den främmande kvinnan. — De senaste åren har mannen skött sig väl, fastän han stundom haft svårt att få arbete och varit mycket fattig: »Bedrövligt med honom. Dåliga skor och går klädd i trasor», uppgiver hans arbetsgivare.

Man kan nog säga, att för bestämmande av en persons tattartillhörighet har »tattartuseendet» på sin höjd varit en bidragande bestämningsgrund, större vikt har då fästs vid livsföringen, men något avgörande kriterium tycks den ej ha fått vara. Viktigaste källa har utan tvivel ortstraditionen varit, men denna i sin tur bygger mestadels på kunskapen om tattarnas härkomst. Är nu denna tradition svag eller vacklande i ett visst fall, kanske till och med obefintlig, ha sagesmännen trots detta uppfört personen som tattare, blott hans föräldrar varit kända som tattare, ett, som jag förut framhållit, fullt korrekt förfaringssätt. Ett sådant fall i tattarinventeringen är exempelvis nr 7. Mannen uppgives vara tattare på grund av att hans föräldrar är det. Hans yrke är textilarbetare. Han har ett vanligt »-son»-namn, har endast några år bott i staden och är gift med en kvinna från annan ort. Allt detta har naturligtvis bidragit till att någon fast ortstradition omkring denne man ej kunnat utbildas. Genom närmare undersökning av fallet kan man dock även här spåra mycket av en tattares livsföring.

Nr 7. Fadern är en lugn, snäll och beskedlig man (se nr 30), men håller till hos ökända tattarfamiljer. Nr 7 själv är ofta lumpsamlare, och i likhet med många tattare sysslar han med detta arbete, så snart han blir arbetslös. Och arbetslös är han ofta, varför det är oegentligt att upptaga honom som textilarbetare. Särskilt på grund av att han ofta är sjuk, föredrager han att gå omkring och samla lump framför ordnat arbete. Hustrun tycks ej vara av tattersläkt. Före äktenskapet förde hon ett oordentligt liv. Behöll ej länge sina platser; från platser, som ordnades för henne, avvek hon sålunda för att vara tillsammans med tillfälliga karlbekanta. Fick vid 18 års ålder ett barn u. ä. Sammanbodde med sin nuvarande man, innan de gifte sig. Lider av psykoneuros.

Om denna familj i flera avseenden kan betraktas som mindre ordentlig, och det därför ej varit nödvändigt för socialstyrelsens sagesman att blott åberopa sig på familjefaderns tatarhärkomst, har någon annan möjlighet ej stått till buds beträffande nr 28 och nr 38. Nr 28 har visserligen haft ett yrke, kopparslagare, som är mycket vanligt bland tattare, men för övrigt finnes ej något, som kan ge anledning till att tänka honom som tattare. Det är sålunda blott hans härkomst från tattare, som gör att han fortfarande räknas som en av detta folk. Även nr 38 är en mycket skötsam familj, där hustrun är av tatarläkt, men ej mannen. Denna familj har sålunda tagits upp i tatarinventeringen uteslutande på grund av att hustrun en gång har burit ett känt tatarnamn. Även hennes broder (nr 39) måste betraktas som skötsam, har fast arbete, men då han fortfarande bär tatarnamnet, är han tattare enligt en enhälligt ortstradition. Slutligen skall jag nämna en tattare, som borde ha tagits med i socialstyrelsens tatarinventering, men ej har blivit det, kanske beroende på att det varit svårt för sagesmännen att känna till honom.

Nr 46. Ogift man, skötsam, har ett fast yrke. Född u. ä. Modern hör till en känd tatarläkt; har sedan gift sig med en tattare. Sonen växt upp i fosterhem på landet. När han fick plats i staden, sökte han dölja sin tatarhärkomst genom att använda ett vanligt »son»-namn. Många av hans arbetskamrater kände dock till hans härkomst, och en av springpojken retade honom ofta för att han var tattare. Vid ett tillfälle hävde denne springpojke ur sig följande tirad: »Du ska' inte tro, att vi inte vet att du är tattare, fast du kallar dig A. Din moster är tattarkåringen i D., och din mor arbetar på F., där de bara tar in dåligt folk. Du behöver inte gå här och ta arbete från svenskar». — Otvivelaktigt representerade denne unge pojkspoling något av ortstraditionens inställning till tattarna.

En tattare, som söker anpassa sig till samhället, är sålunda icke minst handikapad av det sociala arv, som hans namn utgör.

2. *Tattarens sociala anpassning.* a) *Relativt väl anpassade tattare.* Det har framgått av några av de framförda exemplen, att det finns tatarfamiljer liksom enskilda tattare, som ha förmått att ganska väl anpassa sig till samhället, även om de härstammat från typiska och ur socialmoralisk synpunkt mycket belastade tatarläkter. Full anpassning har dock ej kunnat ske, ty det har alltid funnits en social klyfta mellan tattaren och den övriga befolkningen. Ur sociologisk synpunkt kan full social anpassning endast vara möjlig under formen av social assimilering. Därför är det ej så märkvärdigt, att

jag i tatarinventeringens material ej kunnat finna någon tatarfamilj, som skulle kunna betraktas som fullt socialt anpassad till det övriga samhället. Närmast kommer nr 19, men det är dock ej säkert, om här över huvud taget föreligger en tatar-släkt. Begär man ej assimilering utan blott en ackommodering till den övriga befolkningens socialmoraliska anspråk, så kunna vi till de nyss redogjorda fallen (nr 19, 28, 38, 39) i tatarinventeringen lägga följande fall:

Nr 6. Modern är typisk tatar-kvinna, såväl till livsföring som till utseende. Hon har stundom ägnat sig åt spådomskonst. Folk kunde till och med stå i kö för att få företräde. Nr 6 är ett av hennes fjorton barn. För att bli fri från det ökända tatar-namnet har han tagit sig ett nytt namn, men då även detta är ganska pregnant, och då han dessutom har tatarutseende, har han ej kunnat dölja sig i mängden. Han har sammanbott med sin hustru före giftermålet — »sammanboendet» är ju något mycket vanligt hos tatarerna. Han har fyra barn, och familjen bor i ett barnrikehus. Denna förbättring i hans miljöförhållanden har otvivelaktigt även hjälpt till att bevara familjens skötsamhet. Hustrun är enligt inventeringen troligen ej av tatar-släkt.

Detta fall visar, hur en tatar söker komma bort från sin gamla miljö, framför allt genom att få bort tatar-namnet. Samhället har sedan genom sina allmänna socialpolitiska åtgärder understött den påbörjade assimileringen, ty en familj med fyra barn skulle otvivelaktigt annars haft svårt att resa sig ur den gamla miljön. Denna anpassning kanske framträder än tydligare hos en broder till den i sista exemplet nämnde tatar-en, eftersom han i sin ungdom förde ett typiskt tatarliv.

Nr 11. Liksom brodern har han bytt namn, men har tagit ett annat namn än brodern. Även han bor i ett hus för barnrika. Tidigare har han sysslat med gård-farihandel, men har nu ett välbetalt fast arbete. Han är gift med en kvinna av tatar-släkt. Hon lider av neurasteni. Mannen har ett barn u. ä. med en lösaktig kvinna, som bl. a. är hemfallen åt spritmissbruk. Flickan har uppfostrats hos sin fader och sin styvmoder, är mycket ordentlig och söker till och med hålla efter sin moder. En gång körde denna femtonåriga flicka helt resolut bort de militärpersoner, som stodo utanför moderns bostad och väntade på att hon skulle komma hem. Modern har, utom denna flicka, ännu två döttrar, men då dessa båda ha uppfostrats hos modern, ha de blivit mycket illa tillsedda och ha vid 8—10 årsåldern gjort sig skyldiga till sexuella förvillelser.

Detta exempel är ju särskilt intressant som miljöstudie. Här är alltså en flicka, vars fader hör till en av stadens mest ökända tatar-släkter, hennes moder är en lösaktig och alkoholiserad kvinna, hon

har blivit uppfostrad i en tatarfamilj, där såväl fadern som styvmodern äro tattare, men trots allt detta är hon både ordentlig och utrustad med moraliskt patos. Hennes halvsyskon »på fädernet», som alltså äro heltattare, ha också skött sig mycket bra, medan hennes halvsyskon »på mödernet», som ej äro tattare, på grund av tråkiga miljöförhållanden gjort sig skyldiga till vanart.

Men även om den ena generationen har lyckats höja sig över sin forna miljö, är det dock ej säkert, att resultatet kommer att bli bestående även för nästa generation. Följande exempel vill visa en »försämring» i livsföringen hos barnen.

Nr 33. Mannen, textilarbetare, av tattarsläkt, tattarutseende. Hustrun ej tattare. Två söner bo kvar i föräldrahemmet. Mannen och sönerna konsumera ganska stora mängder spritdrycker, framför allt vin och pilsner. Mannen har emellertid aldrig begått någon fylleriförseelse. Däremot har den ene sonen blivit straffad för fylleri såväl i militärlivet som i det civila. Den andre sonen betraktas som en smula efterbliven. Han har varit på uppfostringsanstalt, när han skolkade från skolan och reste till Göteborg, där han ett par dagar livnärde sig genom tiggeri.

Det kanske ej är så underligt, att en ung man, som lever i en miljö, där sprit och vin varit dagliga drycker, förr eller senare råkar ut för en fylleriförseelse. Mera givande skulle det då vara att utforska orsakerna till den andre sonens levnadsöden. Skolkning betraktas som vagabondering, och eftersom denne tatarpojke ej hade tillräcklig psykisk kapacitet för att klart inse sin handlings följder, tager sig hans handlingsdrift samma uttryck som hos hans förfäder: vagabondering och bettleri. Det biologiska arvet har nog här haft den avgörande betydelsen. Denna skolkning eller vagabondering kallar man i vårt samhälle vanart, och den är sålunda uttryck för en social missanpassning.

Om emellertid denna vagabondering hos den vuxne tager sig nyttiga utlopp, t. ex. när en person ägnar sig åt gårdfarihandel, betraktas den ej i samma utsträckning som en missanpassningsföreteelse. Detta yrke står dock numera mycket lågt på de sociala värderingarnas rangskala, även i en bygd, vars välstånd till en del är uppbyggt på gårdfarihandel. Lump- och skrothandel komma dock ännu längre ner bland de sociala värderingarna. Tattarnas anseende skulle naturligtvis ha varit bättre, om de hållit sig till mera bofasta yrken. Man kan därför betrakta den vagabonderande livsföringen som en faktor i tattarnas sociala missanpassning, även om dessa kringvandrande yrkesutövare nu under kriget kunnat komma upp

till relativt goda inkomster. En tattare, som samlar skrot och lump, uppgiver, att han kunde komma upp till 125 kr/veckan. Detta innebär visserligen en anpassning till samhällets ekonomiska liv, men trots detta ej till de sociala värderingarna av yrket. Den ekonomiska anpassningen hos tattaren är dock större än man tror. I sin undersökning av tattarna i Jönköping kunde Tor Jacobsson draga den slutsatsen, att tattarnas andel i stadens utgifter för fattigvårdsunderstöd är lägre än deras andel i fattigvårdsklientelet i dess helhet.¹⁵ Jag har ej undersökt, om samma förhållande gäller för Boråstattarna, men så mycket har dock varit lätt att konstatera, att de på grund av dåliga arbetsprestationer eller på grund av sjukdom (ofta »psykoneuros») haft svårt att länge behålla en plats, varför de ofta äro arbetslösa, men de äro dock sällan totalt arbetslösa, eftersom de gärna skaffa sig tillfälligt arbete, främst då lump- och skrotsamling, stundom gårdfarihandel eller försäljning av småsaker vid dörrarna. De äro sålunda sällan helt utan arbete, vilket innebär, att de ha förmåga att anpassa sig till de ekonomiska omständigheterna. Otvivelaktigt har detta varit en bidragande orsak till den av Tor Jacobsson gjorda iakttagelsen om tattarnas understödsandel.

Men trots denna betydelsefulla ekonomiska anpassning utgör dock kringflackandet en kraftig broms på tattarnas anpassning till samhället över huvud. De tattare, som därför anstränga sig för att assimileras med den övriga befolkningen, övergiva de kringresande yrkena. Det vagabonderande livet har en otrolig förmåga att sammanföra olika tattare med varandra. Även detta utgör ett effektivt hinder för assimileringen. Vidare accepterar vårt samhälle ej gärna arbetsovilliga individer, och vagabondering är ofta ett uttryck för arbetsovillighet. Men man får ej här skära alla arbetsovilliga tattare över en kam. En person, som ej passar för ett fast arbetschema, behöver naturligtvis ej vara arbetsovillig. Det regelbundna och inestängda arbetet ger lätt upphov till neurasteni hos tattarna, och en tattare är därför ofta hemma från arbetet på grund av »neuros», som det brukar stå i läkarintyget. Det är ej svårt att leta upp exempel på vagabonderande tattare, som äro mycket skötsamma. Sådana fall äro följande:

Nr 1. Mannen är bleckslagare, gift. I äktenskapet finnas sex barn, och dessutom har hustrun ett före äktenskapet, som hon fick vid 19 års ålder. Barnen äro födda på olika platser i Västergötland, men familjens vistelse-

¹⁵ A. a. ss. 15, 46.

orter ha varit än mer varierande, och även inom en och samma ort har det varit ständiga flyttningar från bostad till bostad.

Nr 25. Både mannen och hustrun föra ett kringflackande liv med försäljning av varor.

Nr 17. Familjen flyttat mycket, och de nio barn, som äro i livet, bo på skilda ställen i landet. Mannen står i inventeringen som f. d. jordbruksarbetare, men han tycks dock ha ägnat sig mera åt det vanliga tattaryrket, kopparslageri. Numera äro både han och hustrun gamla och lida av ålderdomssjukdomar.

Dessa nu nämnda tre fall äro sålunda skötsamma tattarfamiljer, deras livsföring är dock av typisk tattarkaraktär, även om det är den bättre sidan därav. Möjligheten för assimilering är ej stor, och det blir nog svårt för barnen att helt känna sig hemma i samhället. Detsamma gäller naturligtvis sådana barn, som visserligen höra till ordentliga tattarfamiljer, men som dock genom att föräldrarnas umgänge så gott som uteslutande är begränsat till andra tattare, vilka kanske ej alltid äro så skötsamma, komma att växa upp i ett »tattarliv». Ett sådant fall är följande:

Nr 23. Såväl mannen som hustrun arbeta, men arbetet har ej blivit regelbundet, enär mannen ej är fullt arbetsför på grund av ett lyte och hustrun nervklen. De ha fyra barn. Mannen har tidigare haft tendenser till vagabondering. Bebor nu eget hus, men familjen har det fortfarande fattigt. Umgås huvudsakligen blott med andra tattare.

Gränsen mellan detta exempel och de tre närmast föregående är ju mycket flytande. Lika svårt är det att draga en bestämd gräns mellan den klass av tattare, vilka måste betraktas som ordentliga, och de asociala tattarnas kategori. För den allmänna opinionen är ofta även den tattare oordentlig, som blott har det »felet», att han umgås i en dålig tattarmiljö. Nu kan man ju också iakttaga, att den sociala standarden ofta är mycket lägre i de tattarfamiljer, som umgås med andra tattare, än den är hos tattare, som söka resa sig ur sin forna miljö. Man skulle kunna uppställa en socialmoralisk skala för tattarna med hänsyn till deras livsföring. Huvudindelningen skulle kunna tänkas på följande sätt: 1) tattare, nästan assimilerade med det övriga samhället; 2) tattare, som söka sig bort från sin gamla miljö; 3) tattare, som ägna sig åt kringresande yrken, men äro ordentliga; 4) tattare, själva ordentliga, men umgås i en dålig tattarmiljö; 5) tattare, som av allmänna opinionen betraktas som oordentliga men som dock hållit sig inom lagens gränser; 6) tattare, som måste betraktas som asociala och som äro straffade för brott

eller förscelser. Av dessa sex kategorier har jag redan anfört exempel på de fyra första. Dock kunna de senaste exemplen jag anfört, även räknas till moment 5. Gränserna äro ju här mycket flytande. Det gäller särskilt följande tre fall, vilka närmast höra just till den femte kategorien. De umgås i typiska tattarmiljöer, varför de också kunna tjäna som exempel på tattarnas förkärlek för sina gelikar.

Nr 16. Familjen mycket vagabonderande. Mannen tillverkar bleckbunkar, som han säljer vid dörrarna. Hör till en mycket stor tattarsläkt, varför familjens umgänge huvudsakligen består av tattare, av vilka flera äro misskötsamma. Familjen kan ej klara sig på mannens inkomster utan åt-njuter fattigvårdsunderstöd, som stundom har uppgått till 1000 kr/år. Familjen bor dåligt och trångt. I en enrumslägenhet, omodern, bo man, hustru, 2 vuxna barn och 4 minderåriga. Barnen äro mycket dåligt klädda. Mannen är ofta arbetslös på grund av sjukdom.

Denna vagabonderande familj skiljer sig från de tidigare nämnda framför allt därigenom, att den är mycket fattig och gärna umgås med sämre tattarelement. Den skulle dock kunna räknas till den fjärde kategorien.

Nr 15. Mannen i inventeringen uppgiven som skogs- och jordbruksarbetare. Det skulle emellertid vara riktigare att kalla honom lump- och skrot-handlare. Han har varit gift och skild två gånger, efter sista skilsmässan har han sammanbott med olika kvinnor, av vilka en var gift och hade två minderåriga barn. Med sin första hustru, som var änka efter en tattare, som skjutits av en annan tattare, hade han sex barn. Hans andra hustru hade i föregående äktenskap sex barn, och själv hade han med henne ett barn. Han var 55 år och hon 54, då de skildes.

Nr 18. Mannen är upptagen i inventeringen på grund av sitt tattarutseende. Socialstyrelsens sagesman har här varken nämnt något om ortstraditionen eller något om livsföringen, troligtvis beroende på att denne tattare var nyinflyttad till staden. Undersöker man nu fallet närmare, finner man, att såväl ortstradition som livsföring skulle kunna åberopas som grund för att uppföra honom som tattare. På sin tidigare vistelseort var han sålunda känd som en typisk tattare, som höll ihop »med en hel liga av tattare». I Borås kom han att sammanbo med en fränskild kvinna av tattarsläkt. Hon hade ett barn med honom och ett med sin förre man. Det väckte anstöt hos grannarna, att hon sammanbodde med en »fästman», men dessutom chockerade hon genom sitt obalanserade sätt och sitt råa språk. Hon blev en gång under sömnen knivskuren av sin fästman. Denne uppgav, att han ämnat taga sitt eget liv, men missade och träffade »fästmön» i armen i stället.

I båda dessa fall är asocialiteten ganska utpräglad, men några lagbrott ha ej begåtts, även om i sista fallet gränsen kan betraktas som överskriden, men något straff utmättes ej. Vi ha sålunda genom

de sista exemplen fått en viss inblick i det s. k. »tattarlivet», trots att de flesta av de hittills anförda fallen röra tattarfamiljer, som höra till de »bättre». Jag har nämligen framför allt velat visa tattarnas anpassningsförmåga till det övriga samhället. Något lysande resultat har det ju ej blivit. Hålla vi oss uteslutande till de tattarfamiljer, som äro upptagna i socialstyrelsens tattarregister för Borås, är det egentligen blott 14 bostadshushåll av 41, där någon medlem ej straffats för något brott eller någon förseelse.¹⁶ I dessa 14 fall inräknar jag de två sist anförda, och det är vidare möjligt att jag förbisett någon lagöverträdelse, som begåtts av dem. I det stora hela betyder det mindre, ty redan det att 27 bostadshushåll av 41 ha haft konflikter med polismyndighet säger tillräckligt om tattarnas livsföring. Uppfattningen, att tattarnas livsföring oftast leder ut över lagens gränser, tycks sålunda ha ett ganska starkt berättigande. Lagöverträdelser kunna därför betraktas som något typiskt för tattarlivet.

b) *Det »typiska» tattarlivet.* Då det framför allt är tattarnas familjesituation och hemmiljö jag velat fästa uppmärksamheten på för att lättare få tag på det sociala anpassningsproblemet, har jag ej brytt mig om att uppgöra någon brottslighetsstatistik. Utan tillräckligt jämförelsematerial skulle dessa siffror ej säga så mycket. Den som vill ha en utförlig statistik över allt som rör tattarnas livsföring, kan få det i Tor Jacobssons lilla skrift, även om den endast behandlar Jönköpingstattarna. Det finns i alla fall ingen anledning att upprepa samma procedur vad beträffar Boråstattarna. Jag vill i stället genom »case studies» få en bild av den sociala situation, tattaren befinner sig i; för att därigenom få tag på de faktorer, som påskynda eller hämma hans anpassning i samhället. Det är också svårt att säga, hur representativt Boråsmaterialet är, men man kan nog utgå från att flertalet av de »tattarter» som jag ger exempel på i denna artikel, ha motsvarigheter i tattarmaterial från andra städer och bygder. Det tycks dock, som om Boråstattarna skulle ha gjort sig skyldiga till flera grövre brott än exempelvis Jönköpingstattarna. Man vet emellertid ej, om det är Jönköpingstattarna som äro bättre eller det är Boråstattarna som äro sämre än vad genomsnittet är för tattarna i allmänhet. Det typiska tattarbrottet, knivskärning, är mycket vanligt bland Boråstattarna, kanske ej nu så mycket som tidigare. De värsta »knivskärarna» ha nu

¹⁶ Det gäller följande 14 fall: Nr 1, 6, 7, 11, 15, 16, 17, 18, 19, 23, 25, 28, 38, 39 (förteckning med sidhänvisningar över de »case studies», som utförligare återgivits, se tabellen i kommande artikel, efter p: 4).

lugnat sig betydligt. Misshandel med livsfarligt vapen har så gott som alltid skett under rusets inflytande. Boråstättarnas vanligaste lagöverträdelser äro just fylleriförseelser och resande av livsfarligt vapen. I icke mindre än 22 tatarhushåll — om vi som vanligt blott räknar med tatarinventeringens 41 hushåll — finns det medlemmar, som begått fylleriförseelser, sammanlagt är det 24 personer. Sex av dessa måste betraktas som alkoholister. Tattare dömda för misshandel och resande av livsfarligt vapen äro 17. En av dessa har gjort sig skyldig till dråp. Två kvinnor ha blivit änkor på grund av att deras män mördats av andra tattare.

När jag nu med ett par typfall går att belysa detta »tattarliv», kan jag ej hålla mig till enstaka tatarhushåll utan måste taga med hela släkter och ev. umgängeskretsar. Därför är jag också tvungen att dels gå utanför de i socialstyrelsens tatarinventering medtagna, dels, för utrymmets skull, beskriva fallen mycket schematiskt. Någon större utförlighet är för resten ej av behovet påkallad, eftersom litteraturen om tattarna och icke minst de tidigare tatarundersökningarna överflöda av exempel på dylika livsföringar. Av samma anledning tager jag blott upp ett par fall till närmare skärskådande.

Först vill jag nu taga ett exempel på hur en hel släkt kan missbruka spritdrycker.

Nr 8, 9, 47. Mannen och »hustrun» i familj nr 8 äro samboende, ej »lagligt» gifta. Båda missbruka sprit. Alla deras barn ha hemfallit åt samma last. Den äldsta dottern A. sammanbor med en ökad alkoholist. Denne har ofta dryckeslag tillsammans med »fästmöns» broder, B., äldste sonen i familjen. Denne sammanbor med en »fästmö» (familj nr 47). B. lider av tbc. Är mycket hetsig. Försökt att begå självmord genom att skära sig i pulsådern med en rakkniv. Gjort sig skyldig till nära ett 20-tal fylleriförseelser. Använt hembränt. Han har dessutom dömts för förargelseväckande beteende, snatteri och misshandel. B. innebor ofta hos sina föräldrar, där också ovan nämnda syster med »fästman» är inneboende. Dessutom familjens yngsta dotter, som är mycket sjuklig. Det är sålunda 6 personer i en liten omodern enrumslägenhet. B. bor dock ofta hos en »fästmö». Den första skilde han sig snart från. Med den andra — en fränskild fru med 1 barn u. ä. — har han sammanbott flera år. De slåss ofta, men snart äro de lika goda vänner igen. Hon för ett onyktert och lösaktigt liv. Har misshandlat sitt barn, som därför omhändertagits av samhället. — Den näst äldsta dottern till nr 8 sammanbor också med en alkoholist (fam. nr 9). De ha sex minderåriga barn. Mannen har varit på alkoholistanstalt. Han dricker »dunder» och blåsprit. Hans pilsnerkonsumtion kan uppgå till 2 duss. flaskor per dag. Han och »fästmön» äro i ständiga slagsmål med varandra. En gång hade han misshandlat »fästmön» genom att försöka strypa henne. Hon fick ofta taga sin tillflykt till grannfamiljen eller till polisen. Det är ett gräsligt liv i huset

varje avlöningsdag, och en gång blev det ett ordentligt slagsmål mellan stadens värsta alkoholister, som hade samlats hos grannfamiljen. Mannen tycks dock sköta sitt arbete och sin ekonomi mycket bra. Trots sin stora försörjningsbörda är det sällan han begär fattigvårdsunderstöd. Flera av barnen visa asociala tendenser. En av pojkarna är en riktig liten »slagskämpe» och slår gärna de mindre pojkarna i skolan och på lekplatserna. När lekledarinnan i en lekpark en gång sökte föra ut honom från parken, slog han henne med knytnäven i ansiktet. En av döttrarna skolkade ofta från fortsättningsskolan och höll då till hos en pojke, ibland hos en fränksild fru med dåligt rykte. Har sedan kommit allt mer ut på det sluttande planet.

Samboende-principen är sålunda konsekvent genomförd i denna släkt. Det är ju mycket vanligt bland tattare, att man och kvinna flytta ihop utan att legitimera sin förbindelse. Trots detta varar ofta förhållandet livet ut, även om slagsmål stundom kan höra till ordningen för dagen. Missbruket av spritdrycker är dock det som mest tycks göra dessa människor svåra att anpassa till samhället. Att barnen, som växa upp i en dylik miljö, ej kunna bli prima medborgare, är ganska självklart. Knivslagsmål tyckas ej ha förekommit, men för övrigt överensstämmer livsföringen med en bild, som man i litteraturen har av tattare. Men vill man ha ett än mer typiskt tatarfall, kan man gå till följande krets av tattare, där bl. a. Borås stads mest kända tattare ingå.

Nr 4, 29, 30, 48. En änka, A. (nr 30), med 8 vuxna barn, B.—I. Hon sammanbor med en änkeman, J., 59 år. J. har sju barn, många av dem mycket misskötsamma. Änkan A. kan ej skriva, dock läsa, men har svårt att läsa »skrivet». A:s bostad är ett tillhåll för tattare, särskilt marknadsdagar. En gång var det ej mindre än 20 tattare där, som drucko brännvin och pilsner. Men även i vanliga fall är den lilla lägenheten — en enrumslägenhet under gatunivån — väl utnyttjad. Under ett par års tid bodde där 7 personer: en änka med fästman, hennes svärdotter med två barn, en son till änkan och en tbc-sjuk dotter. Nyligen har J. övergivit änkan, tagit med sig nästan alla möblerna och flyttat tillsammans med en 35-årig kvinna (ej av tatarläkt), som har två barn u. ä. med olika fäder. Hon betraktas som efterbliven, varför sterilisering är föreslagen. Om änkan A:s barn har jag bl. a. kunnat inhämta följande. Den yngste sonen, H., är sinnesslö och intagen å anstalt. — Sonen B. (nr 4), grovarb., gift, har ett barn u. ä. Han har gjort sig skyldig till fylleriförseelse. Hans hustru varit gift två gånger tidigare. I sitt första äktenskap hade hon tre barn, efter skilsmässan en flicka u. ä. Då denna flicka var 11 år, kom mannen i moderns andra äktenskap att stå i otillbörligt förhållande till henne. Efter skilsmässan även från denna mannen, gifte hon sig med B. De innebo hos en känd tatarfamilj. Mannen M. i denna har bl. a. gjort sig skyldig till dråp och knivslagsmål. Han sammanbor med en änka, N., analfabet, vars man mördats av en tattare. En dotter till mannen har stundom ägnat sig åt prostitutionen och sammanbor

med en vagabonderande tattare. — En son, L., till änkan N. sammanbor med K. (nr 29), som är dotter till ovannämnde J. Hon är gift med en son, F., till änkan A., har försökt skilja sig från denne, men då hon gång på gång sammanbor med honom, har det aldrig kunnat bli något hemskillnadsår. L. har för olika brott — misshandel, fylleri, stöld — ådömts tvångsuppfostran, fängelse och straffarbete. — F. är den mest misskötsamme av änkan A:s söner. Han för ett mycket vagabonderande liv. Sammanbodde först med en kvinna av icke-tattarsläkt, med vilken han har ett barn. Flyttade sedan ihop med ovannämnda dotter, K., till J., alltså dotter till moderns fästman. Då F. blev inkallad, gifte han sig med K. Hon missbrukar sprit, lider av epilepsi och är nu steriliserad. Fick ett barn u. ä. vid 17 års ålder. Med F. har hon ett barn och med L. två. F. betraktas som en smula »underlig», är steriliserad. Då han är arbetsovillig, bor han hos sin moder. Varnad för lösdriveri, straffad för stöld och förskingring. Atalad för olaga gårdfarihandel. Hotade ofta sin hustru, som då tog sin tillflykt till en väninna, en lösaktig gift kvinna, vars barn på grund av förhållandena i hemmet, där det alltid var karlar samlade, voro omhändertagna av samhället. F. hotade en gång att skära halsen av sin hustru och tog med sig brödkniven i sängen. F. sammanbor numera ofta med en kvinna av icke-tattarsläkt, som varit gift och skild två gånger. — Om änkan A:s övriga barn kan följande sägas: Sonen C. är lumpsamlare, bosatt i en annan stad. Han har dömts till straffarbete flera gånger, bl. a. en gång för inbrott hos ensamboende. Två gånger rymt ur militärtjänst. Sonen D. lumpsamlare, tycks vara skötsam. Dottern E. dog vid 29 års ålder och efterlämnade sex minderåriga barn. Sonen G. har blivit ådömd straffarbete, bl. a. för misshandel med kniv. Och slutligen änkans yngsta dotter, I., har tbc och lider av epilepsi. Har en son u. ä., men vet ej, vem som är fader till barnet. Är i hög grad asocial, saknar förmåga att sköta sitt barn, varför sterilisering är föreslagen.

Någon kommentar behövs knappt till detta exempel. Även om jag ej kunnat taga med mer än en ringa del av det material, som jag här om dessa familjer, har jag dock försökt framhäva något av det typiska för de asociala tattarna. Vi se, hur de olika tattarfamiljerna förgrena sig in i varandra. Det är ej fråga om äktenskap utan oftast blott om »samboende». Sammanbo de med icke-tattare, äro dessa lika undermåliga som tattarna själva. Fylleri och misshandel med kniv äro vanliga företeelser. Många medlemmar äro psykiskt defekta. Vagabondering är vanlig men tager sig olika uttryck: kringflackande eller oregelbundet arbete, rymning ur militärtjänst. De ha ej något emot att tränga ihop sig, även om sämjan ej alltid är den bästa. Bostäderna äro ofta trånga och dåliga, rent av hälsovådliga. Denna trångbodhet är så mycket allvarligare, som bostadshushållets medlemmar — såsom i nämnda exempel — bestå av epileptiker, tbc-sjuka, dibarn, alkoholister, efterblivna, knivskärare etc. Det är väl få, som våga tro, att det fortfarande i vårt samhälle finns sådana

slumbostäder. Det finns dock ett försonande drag i detta tatarliv: tidens jäkt har ej nått dit, utan tatarhemmen utmärkas ofta av en atmosfär av »hemtrevlig sorglöshet», där var och en kan känna sig hemmastadd, som vill prata bort en stund. Barnen, såväl den »förlorade» sonen som den »förlorade» dottern, återvända gång på gång hem och tyckas bli välkomnade, vilka eskapader de än gjort sig skyldiga till under bortovaron. Man kan också förstå, att många icke-tattare, som föredraga att slå dank, gärna draga sig till denna sorglösa hematmosfär. »Hon vill bara springa i stugorna och prata», sade en gång en tattarkvinna, som jag besökte, på tal om en icke-tattarkvinna, som ljerat sig med en tattare. Detta yttrande kan nog generaliseras att även gälla många andra icke-tattare, som kommit att föredraga livet bland tattare framför ordnat arbete.

I en följande artikel skall närmare redogöras för det sociala problem, som tattarna anses utgöra, och för hur samhället ser på detta problem.

ÖVERSIKTER OCH MEDDELANDEN

Riksdagen och utrikespolitiken 1946 och 1947. Under krigsåren fick riksdagen mycket små möjligheter att utnyttja sin grundlagsenliga rätt att pröva överenskommelser med främmande makter. Den nuvarande utrikesministern meddelade i ett interpellationssvar den 14 juni 1946 att under tiden september 1939 till och med juni 1945 icke mindre än 161 handelspolitiska och finansiella avtal slutits utan att föreläggas riksdagen. Enligt Undéns mening hade flera av dessa avtal varit av den art att de normalt bort underställas riksdagen. I vilken utsträckning de avtal, som ej prövats av riksdagen, behandlats i utrikesnämnden är av förklarliga skäl ej känt. Utrikesutskottets ordförande framhöll emellertid den 11 december 1946 i ett anförande i första kammaren att mycket stora avtal — bland dem de upprepade handelsuppgörelserna med Tyskland — icke ens föredragits i utrikesnämnden. Med fog kunde därför Sandler tala om det »laglösa tillstånd», som rådde under krigstiden. Professor Brusewitz ansåg sig i sin översikt i denna tidskrift 1946¹ kunna konstatera att den vidsträckta medverkan i fråga om överenskommelser med främmande makter, som § 12 R.F. tillförsäkrar riksdagen, under krigsåren i det allra närmaste blivit en död bokstav. Under åren 1940—1945 förelades blott sju överenskommelser med främmande makter riksdagen.

Under åren 1946 och 1947 har riksdagen däremot i stor utsträckning återtagit sin tidigare befattning med de utrikespolitiska frågorna. Handelspolitiken intar nu en större plats bland de utrikespolitiska frågorna än någonsin tidigare. Den nuvarande regeringen har medvetet inriktat sig på att underställa största möjliga antal handelspolitiska och därmed sammanhängande överenskommelser riksdagens avgörande.²

I 1946 års remissdebatt intogo flera utrikespolitiska frågor, som sammanhänge med övergången från krig till fred, en framträdande plats. Den redan beslutade, ehuru då ännu ej verkställda utlämningen av de baltiska militärflyktingarna föranledde skarpa replikskiften mellan talesmän för högern och folkpartiet å den ena sidan och socialdemokraterna å den andra.³ Sveriges förebådade ansökan om inträde i Förenta nationerna och den redan tydligt märkbara spänningen mellan öst och väst omnämndes också i remissdebatten. Yttrandena i de sistnämnda frågorna hade icke karaktären av

¹ Riksdagen och utrikespolitiken 1945, s. 76.

² A.K. 21 (1946), s. 47 f.

³ F.K. 2, s. 63 ff. (Ivar Anderson), s. 69 ff. (statsminister Hansson), 3, s. 1 ff. (Holmbäck) och s. 65 ff. (Oscar Olsson); A.K. 2, s. 86 ff. (Ljungqvist), s. 89 ff. (utrikesminister Undén och Håstad).

polemisk replikväxling utan av fristående deklamationer. Även frågan om Sveriges inställning till Franco-Spanien berördes liksom vissa handelspolitiska spörsmål. I ett inlägg framfördes en del ganska oklart formulerade krav på nya metoder inom diplomatin samt önskemål rörande riksdagens deltagande i utrikespolitiken.⁴

Av de i remissdebatten berörda utrikesfrågorna återkommo några i de under vårriksdagen framställda spörsmålen rörande utrikespolitiska ämnen. Dessa voro få: i F.K. framställdes en utrikespolitisk interpellation och en enkel fråga, i A.K. endast en enkel fråga. Interpellationen i F.K. avsåg Sveriges förhållande till Franco-regimen i Spanien;⁵ den enkla frågan gällde ett ifrågasatt handelsavtal med Sovjetunionen.⁶ I A.K. rörde den enkla frågan behandlingen av de till Sovjetunionen utlämnade baltiska krigsdeltagarna.⁷ Det sammanlagda antalet interpellationer var i F.K. 33 och i A.K. 55. Antalet enkla frågor var fem respektive sju.

Under höstriksdagen 1946 framställdes två interpellationer med utrikespolitisk syftning, båda i A.K. Den ena rörde vissa spörsmål i samband med legationssekreteraren Raoul Wallenbergs försvinnande, den andra ett av utrikesminister Undén gjort uttalande om den svenska inställningen till Norges frihetskamp.⁸

Något offentligt eller hemligt sammanträde enligt § 56 R.O. ägde icke rum år 1946. Utrikesnämnden sammanträdde under året sex gånger (^{21/1}, ^{7/2}, ^{13/6}, ^{12/7}, ^{22/7} och ^{9/10}). Utrikesutskottet höll icke mindre än 33 sammanträden, av vilka 16 under vårsessionen. Utskottets ledamöter ålades tystnadsplikt vid två tillfällen. Tystnadsplikten gällde den ena gången (^{12/6}) ett av utrikesministern lämnat meddelande om instruktionerna för de svenska ombuden i Washington vid förhandlingarna rörande de tyska tillgångarna i Sverige, den andra (^{22/10}) de då ännu icke avslutade förhandlingarna med ryska »vederbörande» rörande allmänna leveransvillkor i samband med de svensk-ryska varuutbytes- och kreditavtalen. Utrikesministern var närvarande vid sju utskottssammanträden och handelsministern vid fem. Experter närvaro vid 24 sammanträden. Till utrikesutskottet remitterades 15 propositioner, av vilka 11 rörde handels-, kredit- och varuutbytesavtal. Bland dessa propositioner märkas särskilt de två framställningarna rörande handels- och kreditavtal med Sovjetunionen,⁹ vilka upptogs till behandling vid samman-

⁴ F.K. 2, s. 81 f. (Linderot).

⁵ F.K. 10, s. 3; 11, s. 11 ff. (Interpellant Öhman).

⁶ F.K. 30, s. 30 f. (Frågeställare Nordenson). — En viss utrikespolitisk anstrykning hade väl även den av Näsgård framställda frågan om regeringen hade för avsikt att vidtaga åtgärder för att förhindra att utländska turister på besök i Sverige bibringades en felaktig uppfattning om vårt lands försörjningsläge, F.K. 30, s. 31 ff.

⁷ A.K. 29, s. 1 (Frågeställare Håstad).

⁸ Wallenbergsinterpellationen framställdes av Håstad, A.K. 37, s. 7 f., 43, s. 33 ff. Interpellationen rörande utrikesministerns uttalande gjordes av Ljungqvist, A.K. 41, s. 38, 48 ff. och 103 ff. Anhållan att få framställa interpellationen gjordes ^{16/12}. Den bordlades då men bifölls följande dag, varefter den *omedelbart* besvarades av utrikesministern, trots att interpellanten ej var närvarande i kammaren. Senare samma dag bemötte interpellanten utrikesministern, som under anförandets lopp infann sig i kammaren.

⁹ Prop. 350 och 351. Härutöver underställdes riksdagen avtal ingångna med Danmark (prop. 90), Finland (prop. 212), England (prop. 295), Turkiet (prop.

lagt 11 sammanträden (under höstsessionen).¹⁰ Den till utrikesutskottet under vårsessionen remitterade propositionen om medgivande för Kungl. Maj:t att vidtaga de åtgärder som erfordrades för Sveriges anslutning till Förenta nationerna behandlades vid nio utskottssammanträden. Övriga till utskottet remitterade propositioner avsågo ratificering av vissa ändringar i stadgan för internationella arbetsorganisationen, godkännande av vissa ändringar i konventionen angående internationella utställningar, godkännande av en mellan Sverige och västmakterna verkställd skriftväxling rörande tyska tillgångar i Sverige samt ett mellan Sverige och Norge träffat avtal angående vissa fiskerifrågor. Icke någon proposition i utrikesfrågor remitterades vid 1946 års riksdag till bevillningsutskottet. Statsutskottet erhöll propositionen om kreditavtalet med Sovjetunionen, men återlämnade den. Propositionen remitterades därefter till utrikesutskottet.

Utrikespolitiska debatter ägde rum i samband med behandlingen av vissa utlåtanden från utrikesutskottet. Då frågan om det svensk-danska varuutbytet upptogs i kamrarna, lämnade handelsministern (Myrdal) en ingående redogörelse för den handelspolitiska utvecklingen. Redogörelsen ingick som ett led i den fortlöpande informationen till riksdagen om handelspolitiken, framhöll handelsministern. I A.K. följdes statsrådets redogörelse av en debatt, i vilken bl. a. Pehrsson-Bramstorp, Ohlin och Skoglund i Doverstorp yttrade sig.¹¹ Vid avgörandet av frågan om Sveriges ansökan om inträde i Förenta nationerna gjordes i båda kamrarna deklARATIONER från representativa ledamöter. Debatten var emellertid anmärkningsvärt kort. Beslutet fattades med stor enhällighet men ringa entusiasm. Votering förekom icke i någondera kammaren.¹²

Under höstsessionen ägde debatter rum i A.K. då det tjeckoslovakiska handelsavtalet behandlades, och i F.K. i samband med det franska avtalet. I båda fallen rörde debatterna mindre de föreliggande frågorna än principspörsmålet om formerna för riksdagens medverkan vid avgörandet av utrikespolitiska frågor.¹³ Sessionens största utrikespolitiska fråga var avtalet med Sovjetunionen. I F.K. ägde vid avlämnandet av prop. 350 (handelsavtalet) en för en enstaka proposition osedvanligt lång remissdebatt rum, som varade i en och en halv timme.¹⁴ Frågan om ryssavtalet hade dessförinnan diskuterats i höstsessionens »remissdebatt» och dessutom varit föremål för en häftig pressdebatt, då den slutligen (^{13/11}) upptogs till avgörande i kam-

300), Island (prop. 310), Frankrike (prop. 347), Tjeckoslovakien (prop. 348), Ungern (prop. 349) och Norge (prop. 384).

¹⁰ Frågan om handels- och kreditavtal med Sovjetunionen upptogs redan under vårsessionen, före avtalets slutande, vid två sammanträden i utskottet (^{20/6}, ^{26/6}). Jfr nedan not 33.

¹¹ F.K. 20, s. 67 ff., A.K. 21, s. 22 ff.

¹² F.K. 28, s. 11—30, A.K. 29, s. 3—21. — Vid propositionens utskottsremiss i F.K. förordade Ström att frågan skulle hänskjutas till konsultativ folkomröstning. Kortare replikskiften ägde rum vid behandlingen av propositionerna 295 (A.K. 24, s. 32 ff. Myrdal och Wistrand) och 310 (A.K. 30, s. 1 f. Utbult och Fast).

¹³ A.K. 41, s. 48 ff., F.K. 40, s. 13 ff. — Ett replikskifte mellan handelsministern och statsrådet Sträng å ena sidan samt talesmän för fiskerinäringen (Utbult och Staxäng) å den andra uppstod i samband med behandlingen av mellan Sverige och Norge träffade avtal ang. vissa fiskerifrågor, A.K. 41, s. 60 ff.

¹⁴ F.K. 32, s. 2—19. I debatten, som inleddes av Wehtje, yttrade sig också handelsministern, Ivar Anderson, Gränebo och Bergvall.

rarna. Debatterna där blev långa — i F.K. ungefär åtta och en halv timme och i A.K. omkring tio timmar. F.K. godkände överenskommelsen utan votering. Sådan begärdes däremot i A.K.; det var den enda i en utrikespolitisk fråga under hela riksdagen.¹⁵

Vid 1947 års riksdag intogo de utrikespolitiska frågorna icke samma relativt sett framträdande plats som vid den första fredsdagen. Under förra årets riksdag absorberades uppmärksamheten i hög grad av landets finansiella läge. Den frejdiga handelspolitiska expansionsiver, som utmärkte året närmast efter krigets slut, efterträddes snart av en av varu-, valuta- och arbetskraftsbrist orsakad större försiktighet, som fick sitt främsta uttryck i importkontrollens införande i mars 1947. De av krigsslutet betingade utrikespolitiska besluten — främst om Sveriges inträde i Förenta nationerna — hade fattats av 1946 års riksdag.

I remissdebatten berördes de utrikespolitiska frågorna endast helt flyktigt av några få talare. Statsminister Erlander tog på en fråga av Linderot avstånd från politisk blockbildning i Norden, Branting vädjade till regeringens »unga friskt tänkande statsministers tomma stol» (sic!) för åtgärder mot Franco-regimen i Spanien. Också Linderot ville ha ett djärvare uppträdande mot Spanien och efterlyste liksom i 1946 års remissdebatt en översyn av diplomatin, medan Domö gjorde en bugning mot Förenta nationerna, som, betonade han, inte finge bli »en skärm mellan oss och verkligheten» eller »den obotfärdiges ursäkt för underlåtna beredskapsåtgärder».¹⁶ I samband med frågan om Sveriges ekonomiska läge snuddade en del talare vid utrikeshandeln och ryssavtalets inflytande på det svenska näringslivet.¹⁷ Någon egentlig debatt om utrikespolitiska frågor uppstod emellertid icke vid remissen av statsverkspropositionen.

Av de sammanlagt 19 i F.K. framställda interpellationerna tog ingen sikte på någon aktuell utrikespolitisk fråga.¹⁸ I A.K. upptogs på nytt frågan om legationssekreteraren Raoul Wallenbergs öde.¹⁹ Det sammanlagda antalet interpellationer var i A.K. 55. Av de fyra enkla frågor, som framställdes i F.K., berörde ingen utrikespolitiken. I A.K. voro däremot två av de 16 framställda enkla frågorna utrikespolitiskt färgade. Den ena rörde det

¹⁵ Vid voteringen röstade 156 för och 18 emot handelsöverenskommelsen (bland de senare märktes finansministern, som dock anmälde att han röstat fel). 22 avstodo och 33 voro frånvarande.

¹⁶ F.K. 2, s. 4 (Domö), 53 (Linderot), 81 (Erlander), F.K. 3, s. 53 (Branting).

¹⁷ F.K. 2, s. 61 (J. B. Johansson); A.K. 2, s. 11 (Ohlin) och 57 ff. (von Seth).

¹⁸ En interpellation i vardera kammaren rörde frågor som därest de upptagits under det andra världskriget hade varit av klart utrikespolitisk natur. Nerman interPELLERADE angående naziinfiltrationen i Sverige under det andra världskriget. Interpellationsdebatten fick en dagsaktuell prägel genom ett replikskifte mellan Andrén och Linderot om demokrati i västeuropeisk och rysk mening. Branting kom som vanligt in på frågan om Sveriges hållning till Franco-Spanien. — I A.K. begärde Ward i en interpellation närmare upplysningar om vissa händelser i samband med medgivandet till transitering genom Sverige av den tyska divisionen Engelbrecht. Interpellationens syfte var att ge statsrådet Möller tillfälle att förtydliga och förklara ett i en minnesskrift över P. Albin Hansson gjort uttalande om denna frågas behandling i regeringen, F.K. 5, s. 14; 26, s. 23 ff.; A.K. 7, s. 4 och 13 ff.

¹⁹ A.K. 26, s. 11; 31, s. 137 ff. Interpellant var Håstad.

parlamentariska inslaget i Sveriges representation hos Förenta nationerna, den andra vissa protesttelegram till den spanska legationen i Stockholm.²⁰

Offentligt sammanträde, varvid meddelande lämnades i enlighet med § 56 riksdagsordningen, ägde rum den 19 mars. Meddelandet, som i F.K. lämnades av finansministern och i A.K. av statsministern, avsåg regeringens syn på den ekonomiska politiken. Det föranleddes närmast av den beslutade importkontrollen och följdes av långa debatter, under vilka även handels- och kreditpolitiken berördes.²¹

Utrikesnämnden sammanträdde 11 gånger (^{15/4}, ^{17/6}, ^{27/6}, ^{8/7}, ^{1/8}, ^{22/8}, ^{18/9}, ^{30/9}, ^{4/11}, ^{12/11} och ^{10/12}). Utrikesutskottet höll 17 sammanträden. Utskottets ledamöter ålades ovillkorlig tystnadsplikt vid ett tillfälle (^{23/4}) beträffande vissa av utrikesministern lämnade meddelanden om framställningar från amerikansk sida. Utrikesministern var närvarande vid sju utskottssammanträden, handelsministern vid sex och finansministern vid ett sammanträde. Experter närvoro vid 16 sammanträden. Till utrikesutskottet remitterades tio propositioner, av vilka sju rörde handels-, varuutbytes- och dylika avtal. Av dessa behandlades propositionen angående ett svenskt-polskt handelsavtal (prop. 217) vid fem sammanträden. Proposition nr 39 angående handels- och betalningsöverenskommelser mellan Sverige och Italien upptogs vid fyra sammanträden.²² De tre återstående till utrikesutskottet remitterade propositionerna rörde stadgan för den internationella domstolen (prop. 25), ratificering av ändringar i stadgan för internationella arbetsorganisationen m. m. (prop. 111) samt förslag till lag om särskilda förmåner för vissa internationella organisationer m. m. (prop. 306). Till statsutskottet hänvisades en proposition angående Sveriges anslutning till världshälsorganisationen (prop. 226), till bevillningsutskottet en proposition angående godkännande av ett avtal mellan Sverige och Norge för undvikande av dubbelbeskattning beträffande skatter å förmögenhet och inkomst och till andra lagutskottet, i det ena fallet tillsammans med bankoutskottet, två propositioner, i vilka riksdagens yttrande begärdes om vissa av internationella arbetsorganisationen fattade beslut (prop. 240 och 321).

Endast en större debatt förekom i samband med kammarbehandlingen av de nämnda propositionerna. Den ägde rum i A.K. och rörde det polska avtalet. I debatten deltog från regeringen utom utrikesministern statsråden Gjores och Ericsson. Bland övriga deltagare märktes Ohlin, Hagberg i Luleå, Skoglund i Doverstorp och Wiberg. I debatten framställdes det enda avslagsyrkandet i en utrikespolitisk fråga under riksdagen.²³

²⁰ Den förstnämnda frågan framställdes av Dickson (A.K. 22, s. 42 f.), den andra av Hagberg i Luleå, som tog sin fråga till förevändning för kritik mot Sveriges spanska handelspolitik, A.K. 24, s. 16 ff.

²¹ F.K. 12, s. 12 ff., A.K. 12, s. 15 ff. Debatten varade i båda kamrarna mellan nio och tio timmar.

²² Utöver de båda nämnda avtalen tillställdes utskottet propositioner rörande avtal ingångna med Nederländerna (prop. 37), den belgisk-luxemburgiska ekonomiska unionen (prop. 38), Finland (prop. 168), Danmark (prop. 214) och Jugoslavien (prop. 310).

²³ A.K. 22, s. 46 ff. — Prop. 39 föranledde i F.K. en replikväxling mellan von Heland och Sandler, F.K. 18, s. 2 ff.

En jämförelse mellan riksdagens roll vid utrikesfrågornas behandling under de båda sista riksdagarna (1946 och 1947) och under krigsåren och mellankrigstiden visar, att riksdagen numera prövar flera utrikespolitiska ärenden än någonsin tidigare. Den under kriget stränga sekretessen har lättat. Att så är fallet visas inte blott av de många överenskommelser med främmande makter, som underställts riksdagen, utan även av den omständigheten, att något hemligt sammanträde enligt § 56 R.O. icke ägt rum under de behandlade riksdagarna.

Utrikesnämnden sammanträdde visserligen endast sex gånger under år 1946. Antalet ligger obetydligt under genomsnittet för krigsåren och understiger med ett och ett halvt sammanträde per år det genomsnittliga antalet under mellankrigsåren. Denna omständighet måste dock ses mot bakgrunden av dels att ett så stort antal ärenden underställts riksdagen, dels att utrikesutskottet i praxis numera delvis synes ha övertagit utrikesnämndens uppgifter.²⁴ Det stora antalet sammanträden med utrikesutskottet under både vår- och höstsessionen 1946 bidrog därför sannolikt till att utrikesnämnden icke sammankallades oftare. År 1947, då någon höstsession icke ägde rum, sammanträdde utrikesnämnden 11 gånger, ett antal som ligger över genomsnittet både under kriget och dessförinnan. Sju av dessa sammanträden ägde rum sedan riksdagen åtskilt.

Antalet sammanträden i utrikesutskottet var, såsom redan nämnt, 1946 33 och 1947 17 eller sammanlagt 50. Som jämförelse kan nämnas att antalet sammanträden under hela sexårsperioden 1940—45 var 58. Utrikesutskottet uppvisar sålunda under de båda sista åren en betydande arbetsintensitet. Dess vice ordförande, Skoglund i Doverstorp, framhöll redan vid vår-sessionen 1946 att utskottet aldrig varit så arbetstyngt som vid den riksdagen. Utskottet synes efter kriget ha erhållit en mera central ställning i riksdagen som utrikespolitiskt beredningsorgan än det tidigare haft. Medan det under åren 1937—40 haft att behandla 12 av sammanlagt 27 propositioner i utrikesfrågor, har det under 1946 och 1947 års riksdagar berett 26 av 29 sådana propositioner.

Trots denna starka ansvällning i riksdagens befattning med utrikesärenden existerar alltjämt ett starkt missnöje med den roll riksdagen och dess organ få spela vid de utrikespolitiska frågornas avgörande. Den ständiga debatten om riksdagen och utrikespolitiken har under båda riksdagarna aktualiserats vid flera tillfällen.

Frågan om riksdagens medverkan vid utrikespolitiska frågors avgörande upptogs vid 1946 års riksdag utförligast i en interpellation av Herlitz (⁹/₆). Interpellanten framställde i denna tre frågor till utrikesministern, den första beträffande den utsträckning i vilken överenskommelser med främmande makter avslutits med eller utan tillämpning av den ordning § 12 R.F. anvisar, den andra beträffande de grundsatser utrikesministern ansåg böra gälla för tillämpningen av samma paragraf samt den tredje, huruvida utrikesministern ansåg en revision av § 12 vara påkallad.

Interpellanten erinrade i sin motivering om det sätt på vilket riksdagen

²⁴ Riksdagen antog 1947 såsom vilande ett regeringsförslag till grundlagsändring (prop. 21), som kommer att legalisera denna praxis. Härom mera i det följande.

under kriget och även efter dess slut ställts utanför de utrikespolitiska frågornas avgörande. Herlitz ställde sig icke helt oförstående till denna utveckling. Han hade alltid ansett att de vid genomförandet av de nu gällande grundlagsreglerna uttryckta förhoppningarna att kunna göra riksdagen meddelaktig i utrikespolitiken vilade på en illusion. Vissa av de under krigsåren åberopade skälen för att hålla riksdagen utanför utrikespolitiken torde enligt hans mening kunna göras gällande under en lång framtid. Herlitz framhöll vidare, att regeringsformens krav på riksdagens samtycke till överenskommelse, som »angår fråga som riksdagen enligt regeringsformen äger allena eller med Konungen avgöra», förlorat mycket av sin räckvidd under en tid då just sådana frågor, som ofta regleras i traktater, i stor utsträckning förts utanför riksdagens befogenhetsfär. Regeringen kunde nu vid ingående av traktater rörande varuutbytet med utlandet stödja sig på anslagsanvisningar för kreditgivning m. m., på sina befogenheter enligt valutalagstiftningen och annan kristidslagstiftning och på den befogenhet att meddela export- och importförbud som den ansett sig äga.²⁵ Herlitz ansåg § 12 R.F. icke vara väl avvägd. Å ena sidan borde hänsyn tagas till den under krigsåren ådagalagda omöjligheten att låta riksdagen i så hög grad som man förut tänkt sig delta i avslutandet av överenskommelser med främmande makter. Å andra sidan borde garantier skapas för att det riksdagsinflytande som kunde upprätthållas ej åsidosattes. Interpellanten framkastade såsom en tänkbar lösning att, i den mån kravet på riksdagsbehandling ej kunde upprätthållas, utrikesnämndens ställning stärktes, »bl. a. genom att bestämdare än genom orden 'av större vikt' definiera de överenskommelser som måste undergå dess eller riksdagens behandling och genom att säkerställa, att nämndens ledamöter få tillfälle att noggrant genomtänka dem förelagda överenskommelser».

Redan innan utrikesministern besvarade interpellationen berördes delvis samma ämne av statsrådet Myrdal i A.K. den 22 maj. Myrdal betonade, att han hyste ett varmt »rent principiellt demokratiskt intresse» för att främja en ökad parlamentarisk kontroll av handelspolitiken. Regeringens avsikt var, framhöll han, inte blott att underställa riksdagen alla handelsöverenskommelser, »stora som små», utan även att låta riksdagens utrikespolitiska organ, utrikesnämnden, »på förhand bli ingående informerad och hörd om de åtgärder regeringen ämnar vidtaga». Myrdal utlovade att nämnden i fortsättningen icke skulle bli ställd i efterhand. Den skulle såsom före kriget åter erhålla regelbundna skriftliga (»mycket detaljerade») redogörelser för landets handelspolitik. Dessa skulle också tillställas de partiledare som stodo utanför nämnden.²⁶

I sitt svar på Herlitz' interpellation den 14 juni framförde utrikesministern i stort sett samma synpunkter och underströk, att den nya regeringen i större utsträckning än tidigare framlagt handelsavtal till riksdagens godkännande. Undén påpekade samtidigt, att det till undvikande av den försening med ett definitivt godkännande, som föranleddes av riksdagsbehand-

²⁵ Om export- och importförbuden se Herlitz, *Svenskt författningssliv* (Stockholm 1947), s. 101 ff., och Nilsson-Stjernquists anmälan av detta arbete i denna tidskrift, 1948, s. 93 ff.

²⁶ A.K. 21, s. 47 f.

lingen och som kunde vålla stora olägenheter, i några få fall överenskommit att avtalen visserligen skulle vara beroende av riksdagens godkännande men att de provisoriskt skulle sättas i kraft omedelbart efter undertecknandet.²⁷ Sedan den nya regeringens tillkomst hade tio handels- och finansavtal slutits utan att underställas riksdagen.²⁸ Sju av dessa hade dock behandlats i utrikesnämnden eller utrikesutskottet.²⁹ Utrikesnämndens ledamöter hade erhållit utförliga skriftliga redogörelser för aktuella avtalsfrågor vid fem tillfällen sedan juni 1945.³⁰ På interpellantens fråga beträffande de grunder, enligt vilka § 12 R.F. borde tillämpas, svarade utrikesministern att »vi enligt min mening böra i möjligaste mån återgå till den praxis som rådde före kriget beträffande tillämpningen av stadskandet». Utrikesministern ansåg uppenbarligen icke den av interpellanten skisserade preciseringen av paragrafens innehåll vara behövlig. Däremot borde utrikesutskottet uttryckligen likställas med utrikesnämnden. En proposition härom förebådades till 1947 års riksdag.³¹

Regeringens vilja att förverkliga dessa principer för riksdagens medverkan, främst vid de handelspolitiska frågornas behandling, sattes på prov vid avslutandet av handels- och kreditavtalen med Sovjetunionen. Den 1 juli berördes frågan för första gången i F.K. i ett svar på en av Nordenson till statsministern riktad enkel fråga, om regeringen hade för avsikt att låta riksdagen pröva frågan om ett handelsavtal med Sovjetunionen och fatta beslut i ärendet, innan några bindande åtaganden gjorts. Statsministern svarade undvikande att »förfarandet i denna angelägenhet alltjämt är föremål för övervägande».

Frågan om handels- och kreditavtal med Sovjetunionen hade varit aktuell redan under samlingsregeringens tid. Den upptogs på hösten 1944 av den

²⁷ Så var fallet med fyra av de avtal som förelades 1946 års riksdag.

²⁸ Ett tilläggsavtal till en den 8 augusti 1945 ingången överenskommelse med Danmark angående handeln under det senare halvåret 1945 behandlades i utrikesnämnden $\frac{1}{11}$ och i utrikesutskottet $\frac{7}{11}$. Det undertecknades $\frac{8}{11}$. Ett $\frac{17}{11}$ 1945 avslutat handels- och betalningsavtal med Tjeckoslovakien behandlades i utrikesnämnden $\frac{20}{9}$ och $\frac{1}{11}$ samt i utrikesutskottet $\frac{7}{11}$. Av liknande avtal med Italien (av den $\frac{24}{11}$ 1945) och Nederländerna (av den $\frac{30}{11}$ 1945) var det förstnämnda före i utrikesnämnden $\frac{20}{9}$ och $\frac{1}{11}$, medan det senare upptogs i utrikesnämnden $\frac{1}{11}$ och i utrikesutskottet $\frac{7}{11}$. Ett handelsavtal med Norge slöts $\frac{21}{12}$ efter föredragning i utrikesutskottet $\frac{19}{12}$. Ett betalningsavtal med Norge föredrogs i utrikesnämnden $\frac{7}{2}$ och undertecknades $\frac{14}{2}$ 1946. En $\frac{20}{1}$ 1946 verkställd notväxling med Spanien rörande handels- och betalningsförhållanden föregicks av föredragning i utrikesnämnden $\frac{21}{1}$. Ett tilläggsprotokoll $\frac{8}{3}$ 1946 till det svensk-belgiska handelsavtalet (av $\frac{30}{5}$ 1945) hade behandlats i utrikesutskottet $\frac{22}{2}$.

²⁹ Följande avtal, som icke underställts riksdagen, hade enligt utrikesministerns redogörelse icke heller behandlats i utrikesnämnden eller utrikesutskottet: notväxling $\frac{17}{8}$ 1945 ang. jämkning av tidigare överenskommelse rörande den svensk-finska handeln, handels- och kreditavtal med Polen $\frac{20}{8}$ 1945 (kompletterat och jämkat genom ett protokoll $\frac{10}{2}$ 1946) samt överenskommelse med Frankrike $\frac{10}{12}$ 1945 om komplettering av gällande handelsavtal (av $\frac{21}{6}$ 1945).

³⁰ $\frac{27}{9}$, $\frac{19}{10}$ och $\frac{30}{10}$ 1945 samt $\frac{9}{1}$ och $\frac{21}{3}$ 1946.

³¹ Jfr ovan not 24. — I interpellationsdebatten uppträdde utom utrikesministern och interpellanten även Rickard Lindström och dennes »vän herr Linderot». Båda de sistnämnda underströko interpellantens synpunkter. Linderot förklarade att Herlitz »tolkat den allmänna meningen från yttersta vänstern till yttersta högern i dessa spörsmål».

svenska regeringen, som därefter sommaren 1945 gjorde ett förmligt svenskt anbud. Detta blev obesvarat. Enligt uppgift hade detta anbud lämnats utan utrikesnämndens hörande.³² Den socialdemokratiska ministären Hansson upptog frågan på nytt i en till Sovjetunionen i mars 1946 överlämnad promemoria. I april och maj verkställdes utredningar om den svenska industriens leveransmöjligheter. I slutet av maj inleddes förhandlingar i Moskva, som i juni fortsattes i Stockholm. Först den 20 och 26 juni informerades utrikesutskottet om förhandlingarna.³³ Frågan behandlades därefter i utrikesnämnden den 12 och 22 juli. Någon ytterligare kontakt med riksdagen ägde ej rum före avtalets undertecknande den 7 oktober. Den 9 oktober, dagen före höstsessionens början, informerades utrikesnämnden om slutförhandlingarna. Propositionerna i avtalsfrågan överlämnades till riksdagen den 18 oktober. Den 13 november 1946 godkändes överenskomelserna i kamrarna.

Vid avtalens behandling i kamrarna påtalade flera talare ur oppositionspartierna den bristande kontakten med folkrepresentationens organ före och under avtalsförhandlingarna. Denna bristande kontakt tedde sig så mycket mera beklaglig, eftersom — enligt en inom alla partier rådande uppfattning — avtalet icke kunde ändras, bött bifallas eller förkastas. »Ett avslag skulle, som utskottet säger och som de borgerliga understrukat i sitt särskilda yttrande, kanske 'spärra vägen för en avsevärd tid framåt' för ett återupptagande av de ekonomiska förbindelserna mellan Sovjetunionen och Sverige», framhöll Domö bl. a. Han sade sig icke kunna bortse från den situation, som uppstått genom att ett preliminärt avtal faktiskt träffats efter långvariga förhandlingar, och fortsatte: »Riksdagens rätt i handelsavtalsfrågor är synnerligen viktig, men om förtroendefulla relationer skola kunna skapas i det internationella umgänget, måste vi begagna denna vår rätt med yttersta urskillning och om möjligt undvika att desavouera vårt lands representanter efter slutförda förhandlingar». Regeringen hade försatt riksdagen i ett tvångsläge.³⁴

Med utgångspunkt från uppfattningen att ett avtal med Sovjetunionen var önskvärt och att riksdagen, sedan avtalet väl kommit till stånd, icke kunde utöva något reellt inflytande, trots sin formella rätt att vägra det sitt godkännande, blev oppositionens anmärkning naturligen den, att regeringen borde ha sökt kontakt med riksdagen och dess utrikespolitiska organ tidigare än som skett. Kritiken vände sig särskilt mot att de första avtalsförhandlingarna i Moskva — i maj — ägt rum utan att utrikesnämnden dessförinnan hörts.³⁵ »För en regering, som berömmar sig av att inte bara eftersträva utan också kunna genomföra ett gott samarbete med riksdagen, måste det synas, förefaller det mig», yttrade Ivar Anderson i slutdebatten

³² F.K. 36, s. 38 (uppgift av Undén).

³³ Informationerna lämnades enligt utskottets protokoll av utrikesministern, handelsministern och envoyén Sohlman. — Undén uppgav i F.K. 13/11 1946 felaktigt, att upplysningarna lämnats i utrikesnämnden. Denna sammanträdde icke 20/a eller 20/a.

³⁴ F.K. 36, s. 8 och 41.

³⁵ F.K. 36, s. 25 f. (Ohlin), 33 (Ivar Anderson). Även Nerman ansåg att regeringen iakttagit en något för stor hemlighetsfullhet — »alldeles som ... under Hitlers maktepok». Ibid., s. 43.

om sovjetavtalen, »ganska komprometterande att nu bli ställd inför frågan, varför man inte tidigare har tagit kontakt med riksdagens organ. När man gjorde det så sent som den 20 juni i år blev resultatet ganska nedslående för regeringen, som tvangs att ta saken under nytt övervägande och avstå från sina planer på att med anlitande av sina fullmakter genomdriva avtalet redan under sommaren.»

Från regeringens talesmän medgavs med delvis avväpnande beredvillighet att utrikesnämnden borde ha hörts på ett tidigare stadium. Myrdal syntes dock närmast ha beklagat dess försumlighet av taktiska skäl; i så fall skulle det inte ha blivit så lätt för oppositionen att kritisera överenskomsten. Undén erkände riktigheten av Ivar Andersons påstående att regeringen övervägt att med stöd av beviljade anslag till kredit för återuppbyggnadsändamål själv sätta avtalet i kraft. Detta skulle dock ha skett endast för ett år och »givetvis efter utrikesnämndens hörande». Efter att ha hört utrikesutskottet avstod den dock härifrån. Att utrikesnämnden ej rådfrågats tidigare under frågans behandling kunde enligt Undéns mening förklaras av att det inte är vanligt att utrikesnämnden inkallas på ett stadium, då man börjar ta kontakt med den andra parten; så brukar ske först när det finns något förhandlingsresultat att redovisa. Beträffande kreditavtalsfrågan framhöll utrikesministern att redan samlingsregeringen gjort ett anbud i denna. Frågan vore alltså inte ny, men det vore det oaktat beklagligt att nämnden inte hörts, då enligt vad Undén kunde erinra sig samlingsregeringen uraktlåtit att höra den, innan det preliminära anbudet gjordes.³⁶

Under 1946 års höstsession riktades kritik även mot det av regeringen tillämpade systemet att låta avtal provisoriskt träda i kraft redan innan propositionerna om deras godkännande avlåtits till riksdagen. Metoden påtalades av utrikesutskottet i dess utlåtande över proposition 347 (ang. handelsöverenskommelse med Frankrike). Utskottet ansåg emellertid att »de förhandenvarande omständigheterna» gäve tillräcklig förklaring därtill, men framhöll samtidigt att det förberedande förhandlingsarbetet i största möjliga utsträckning borde beredas och planeras på ett sådant sätt att handelsavtal, »som finnas böra föreläggas riksdagen, kunna vara av riksdagen granskade före deras ikraftträdande». Utskottets uppfattning underströks vid en debatt i F.K. den 11 december.³⁷

Diskussionen om ryssavtalens behandling fortsattes vid 1947 års riksdag, då frågan upptogs i en reservationsanmärkning till konstitutionsutskottets dechargememorial. Däri underströks särskilt, att enligt § 54 R.F. rådpläggning bör äga rum med utrikesnämnden i alla utrikesärenden av större vikt före avgörandet. Reservanterna anförde bland annat, att angelägenheten av att denna bestämmelse följdes hade understrukits i olika sammanhang. »Åren 1930 och 1934 anmärkte sålunda konstitutionsutskottet på förekom-

³⁶ A.K. 36, s. 33 (Myrdal), F.K. 36, s. 38 (Undén). — Mot Myrdals taktiska synpunkt framhöll von Friesen att det hade varit naturligare, om statsrådet sagt att det borde ha varit ganska självklart att man skulle följa grundlagens »ganska noggranna anvisningar, när det gällde handläggningen av ett sådant ärende». A.K. 36, s. 78.

³⁷ F.K. 40, s. 13 ff.

men anledning mot att utrikesnämnden hörts på ett alltför sent stadium vid utrikesfrågors handläggning. Vid förstnämnda tillfälle uttalade utskottet (mem. nr 26, s. 29), att nämnden borde höras redan innan de grundläggande besluten rörande regeringens ställningstagande till en viktig utrikespolitisk fråga fattas och icke först sedan regeringen faktiskt, om än ej formellt, bundit sig vid en viss ståndpunkt. Eljest bleve nämnden lätt ställd inför ett fullbordat faktum och ett verkligt fruktbarande samråd mellan regering och nämnd kunde svårligen äga rum. År 1934 framhöll utskottet (mem. nr 11, s. 4), att det borde vara en regering angeläget, att, då tvekan yppades, om ett utrikesärende vore av den 'större vikt', att utrikesnämnden skulle höras, hellre höra nämnden än underlåta att sammankalla den. Ett ärendes ömtåliga beskaffenhet finge icke utgöra anledning till dess hemlighållande för nämnden. Syftet med nämnden skulle eljest förfelas.»³⁸

Utskottets borgerliga ledamöter ansågo att anmälan enligt R.F. § 107 borde göras mot ministern för utrikes ärendena, Undén, och dåvarande chefen för handelsdepartementet, statsrådet Myrdal. Frågan diskuterades vid dechargede-batten, den 28 maj, under vilken bl. a. ett meningsutbyte ägde rum beträffande innebörden av de båda anmärkningar som omnämnts i reservationsanmärkningen. Anmärkas må att K.U:s socialdemokratiska ordförande, Hallén, därvid förklarade att han, om han inte av en tillfällighet varit frånvarande från utskottet då frågan behandlades, skulle ha biträtt en anmärkning mot utrikesministern för försummelse att sammankalla utrikesnämnden.³⁹

Frågan om riksdagen och utrikespolitiken upptogs även i några motioner. I motion nr 15 i F.K. och nr 27 i A.K. väcktes förslag att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t måtte anhänga om utredning och förslag till 1948 års riksdag, om grundlagsändringar i syfte att överflytta granskningen av statsrådsprotokollen i utrikesärenden till utrikesutskottet. Motionärerna ville genom den föreslagna överflyttningen främst få till stånd en intensifiering av utrikesnämndens arbete. Vetskapen om att utrikesutskottet hade hand om dechargearbetet i utrikesfrågor borde nämligen kunna förmå regeringen att i största möjliga utsträckning åstadkomma kontakt med utrikesnämnden och att inom denna nämnd göra sitt yttersta för att åstadkomma samförståndslösningar i de frågor som behandlades. Konstitutionsutskottet avstyrkte motionen under åberopande huvudsakligen av formella och tekniska skäl. Kamrarna följde utskottet.⁴⁰

Också två andra motioner hade till syfte att stärka utrikesnämndens ställning. Den ena (nr 13 i F.K.) avsåg att få till stånd en intensifiering av utrikesnämndens verksamhet och den andra (nr 197 i A.K.) att skapa större möjligheter än för närvarande för riksdagens partier »att vid riksdagens behandling av de allt viktigare handelspolitiska frågorna tillföra

³⁸ K.U:s mem. nr 16, s. 8.

³⁹ Se särskilt debattinlägg i F.K. av Herlitz och Undén, F.K. 24, s. 45, 72 och 75, i A.K. av Håstad, Hagberg i Malmö och Hallén, A.K. 24, s. 38 f., 85 och 91.

Redogörelser för de i reservationsanmärkningen och kammardebatterna åberopade fallen finnas i Brusewitz, Riksdagen och utrikespolitiken (Sveriges Riksdag, 15), s. 168 ff. (1930), och Nym an, Svensk parlamentarism 1932—1936, s. 196 (1934).

⁴⁰ Motionärer voro Herlitz och Fast. K.U:s utl. nr 21, F.K. 28, s. 3.

riksdagens rådpläggande eller beredande organ den speciella handelspolitiska sakkunskapen i kamrarna». Båda motionerna utmynnade i hemställan om utredningsskrivelser.⁴¹

I motionen I:13 betonades vikten av att riksdagen icke blott i den ordning R.F. § 12 bestämmer finge pröva gjorda överenskommelser med främmande makter utan även — och främst — genom utrikesnämnden finge påverka avtalsfrågornas behandling, innan de nått det avgörande skedet. Av denna anledning måste, ansåg motionären, frågan om nämndens arbetsformer uppmärksammas. Han framhöll, att klagomål sedan länge framförts att frågorna framläggas för utrikesnämnden på ett sätt som gör det svårt för nämndens ledamöter att bilda sig en uppfattning om dem. Därför kunde ofta bakom ledamöternas ställningstagande icke ligga någon egen uppfattning. För att råda bot för denna olägenhet kunde behandlingen av ett i nämnden upptaget ärende lämpligen sträckas över två dagar. Motionären upptog också frågan, hur nämnden — som med suppleanterna, vilka sedan 1941 ha rätt att närvara vid sammanträden, är en församling på 32 personer — skulle kunna göras till en krets nog liten att vara lämplig för ett verkligt förtroligt och oförbehållsamt samråd. En möjlighet vore att minska antalet suppleanter, en annan att låta vissa frågor dryftas av en delegation inom nämnden. Om så skedde, skulle av sekretesshänsyn betingad försiktighet vid kommunikationerna med nämnden icke behöva göra sig gällande med samma styrka som dittills.

Motionens syfte gillades av K.U., som hemställde att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t ville anhålla om skyndsamt utredning av frågan om utrikesnämndens allmänna ställning, organisation och arbetsformer i syfte att stärka kontakten mellan regering och riksdag i utrikesärenden. Kamrarna beslöt i enlighet med utskottets hemställan.

Däremot kunde utskottet ej ansluta sig till den i motionen II:97 framförda tanken att antingen inrätta en särskild handelspolitisk delegation, som vid prövningen av handelspolitiska frågor kunde fungera som utskott och nämnd, eller att öka utrikesnämndens (-utskottets) suppleantantal för att därigenom bereda plats för den handelspolitiska sakkunskapen.

Vid 1947 års riksdag framlades, såsom redan i förbigående nämnts, den 1946 av utrikesministern förebådade propositionen om ändring av § 12 R.F.⁴² I motiveringen för propositionen framhölls bl. a. att det särskilt efter den år 1941 vidtagna ändringen i § 37 R.O., varigenom även annan ledamot av statsrådet än utrikesministern erhållit möjlighet att lämna utrikesutskottet upplysningar, syntes motiverat att jämställa utskottet med nämnden. I praxis hade alltsedan utskottets inrättande informationer utan direkt samband med visst riksdagsärende, som utskottet haft att handlägga i egenskap

⁴¹ Motionärer voro Herlitz (i F.K.) och Håstad (i A.K.). Båda motionerna behandlades i K.U:s utl. nr 25. Kammarbehandlingen i F.K. 28, s. 17 ff., och A.K. 28, s. 14 ff.

⁴² Ändringsförslaget till § 12 st. 2 R.F. har följande lydelse: »Skulle i något fall rikets intresse kräva, att överenskommelse, som är av större vikt men ej angår fråga, som riksdagen äger avgöra, varder avslutad utan riksdagens godkännande, må det ske; dock skall i sådant fall utrikesnämnden eller utrikesutskottet erhålla tillfälle yttra sig, innan överenskommelsen ingås.» De ord som ändrats eller tillkommit kursiverade.

av beredningsorgan, lämnats utskottet såväl rörande aktuella spörsmål som mera allmänt angående det utrikespolitiska läget. Det framhölls vidare, att det även torde ha förekommit att en handelspolitisk överenskommelse föredragits i utrikesutskottet i stället för i utrikesnämnden utan att någon erinran därom gjorts.⁴³ Riksdagen antog, såsom tidigare nämnts, för sin del grundlagsändringsförslaget, vilket alltså vilar.

Diskussionen om riksdagen och utrikespolitiken under 1946 och 1947 års riksdagar visar att det alltjämt, trots att riksdagen nu i större utsträckning än någonsin tidigare tar befattning med utrikespolitiska frågor, existerar ett påtagligt missnöje inom riksdagen mot det sätt på vilket de gällande grundlagsbestämmelserna om dess medverkan vid de utrikespolitiska avgörandena tillämpas. Det är naturligt att detta missnöje starkast uttryckts av medlemmar av oppositionspartierna, som icke ha samma andel i regeringens utrikespolitik som majoritetspartiet. Det stöd Herlitz' ovan nämnda motion om en förstärkning av utrikesnämndens ställning (I: 13) vann både inom konstitutionsutskottet och i kamrarna visar emellertid att missnöjet verkligen sträcker sig långt utanför oppositionspartierna.

Detta missnöje är icke ägnat att förvåna. Enbart den omständigheten att riksdagen underställts ett stort antal handelsavtal innebär icke att dess reella inflytande över utrikespolitiken ökat. Såsom upprepade gånger framhållits, har riksdagen av utrikespolitiska hänsyn i regel icke kunnat ändra eller vägra att godkänna ingångna avtal. Samtliga överenskommelser med främmande makter, som 1946 och 1947 underställdes riksdagen, godkändes i oförändrat skick.

Uppenbart är också att regeringen i många fall betraktat avtalens riksdagsbehandling som en ren formalitet. Detta understrykes av den omständigheten att flera avtal provisoriskt fått träda i kraft, innan propositionerna om deras godkännande framlagts för riksdagen. Ofta ha traktaterna hunnit tillämpas i flera månader, innan riksdagen definitivt godkänt dem. Detta system tillämpades under 1946 års riksdag med en viss återhållsamhet. Endast fyra av 11 framlagda handelsavtal hade börjat tillämpas, innan propositionerna framlades. Trots kritiken mot detta tillvägagångssätt vid 1946 års höstsession har regeringen ansett sig kunna fortsätta att tillämpa denna handelspolitiskt sett säkerligen mycket bekväma metod i betydligt ökad omfattning. Av de vid 1947 års riksdag framlagda handelsavtalen hade nämligen alla utom ett börjat tillämpas, innan de framlades för riksdagen.

I medvetande om att det är för sent för riksdagen att göra sig gällande först då avtalen framlagts för riksdagen, har den kritik och de reformönskemål, som framstälts, inriktats på en förstärkning av utrikesnämndens ställning. Erfarenheterna från de båda sista riksdagarna ha visat att också detta riksdagens organ för kontakt med regeringen vid utrikesärendenas handläggning i alltför ringa grad fått möjlighet att påverka regeringens

⁴³ Avtalen med Sovjetunionen behandlades ^{20/6} och ^{26/6} i utrikesutskottet, icke i nämnden. Se ovan not 33. — Tidigare synas försök att i brådskande fall låta utrikesutskottet yttra sig i stället för nämnden ha förekommit, men avvisats av utskottet. Jfr Brusewitz, Riksdagen och utrikespolitiken 1945, denna tidskrift 1946, s. 77, not 12.

hållning före de utrikespolitiska frågornas reella avgörande. Regeringen har ofta på ett alltför sent stadium sökt kontakt med nämnden (eller utskottet). Den har därför på ett mycket ofullständigt sätt kunnat tillämpa bestämmelsen i R.F. § 54 att rådplägning med utrikesnämnden i alla ärenden av större vikt bör äga rum före avgörandet på det enda sätt som verkligen kan ge riksdagen något realinflytande över utrikespolitiken: genom att höra nämnden redan innan de beslut fattas som från svensk sida skola vara grundläggande för förhandlingarnas förande. Med särskild tydlighet framgick detta av ryssavtalens behandling. Det måste betecknas som mycket anmärkningsvärt att regeringen icke sökte kontakt med utrikesnämnden, innan förhandlingarna inleddes med Sovjetunionen. Givetvis blir detta en anmärkning, som i lika hög grad måste rikta sig mot samlingsregeringen som mot den regering, vilken förde avtalet i hamn. Den ursäkt, som framfördes från regeringens sida att frågan varit uppe redan under samlingsregeringens tid och att riksdagens organ då icke informerats eller konsulterats, synes därför lika litet övertygande som det mot grundlagsbestämmelsens mening uppenbart stridande argumentet att det inte är brukligt att söka kontakt med nämnden, innan några förhandlingsresultat finnas att uppvisa.

Nils Andrén.

Den franska exekutivmakten Tredje republikens historia skulle med **i Fjärde republiken.** någon överdrift och schematisering kunna betecknas som en kamp i den franska folksjälen, en kamp mellan republikanska ideal från 1789 års revolution och ärorika traditioner från l'ancien régime och napoleonstiden. Man har vacklat mellan fruktan för diktatur och längtan efter kraftfulla statsmän, som kunde hålla Frankrikes stormaktsära uppe.

De parlamentariska och demokratiska spelreglerna bevarades emellertid genom alla kriser fram till sommaren 1940. När någon enstaka gång mera framstående politiker som Casimir-Périer, Poincaré eller Millerand nådde presidentposten utsattes de för en ytterst vaksam kritik från stora politiska grupper. Presidentämbetet var visserligen mer än en dekoration, men det blev aldrig en språngbräda till diktatur.

Fruktan för maktövertagelse från exekutivens sida underminerade i förening med ett invecklat mångpartisystem också regeringens ställning. I krisartade lägen sökte man kompensera regeringens svaghet med vittgående fullmakter på diverse lagstiftningsområden, men arrangemangen voro tillfälliga och någon definitiv lösning nådde man inte under Tredje republiken. Det argument som oftast kommer igen i kritiken av fransk parlamentarism är bristen på kontinuitet i regeringspolitiken. En fransk regering har haft en genomsnittlig livslängd på bara något mer än åtta månader. Men för att få en verklighetstrogen bild av systemet måste man också framhäva, att ett regeringsskifte endast mera sällan medfört en omläggning av landets politiska kurs. I regel har endast en del av ministären — ofta bara ett par, tre ministrar — bytts ut. En regering under Tredje republiken var ett ytterst känsligt instrument, som inregistrerade även mindre betydelsefulla

åsiktsförskjutningar inom parlamentet. Detta politiska system höll emellertid inte måttet inför andra världskrigets påfrestningar, och i en folkomröstning kort efter befrielsen uttalade nationen sin önskan att få en ny författning.

Det behövdes två konstituerande nationalförsamlingar och ytterligare två folkomröstningar, innan uppgiften var slutförd. Den 19 april 1946 var första konstituanten färdig med sitt arbete, och ett av kommunister och socialister stött författningsförslag förelades väljarkåren för godkännande. Men godkännandet uteblev, och vid valen till andra konstituanten förlorade arbetarpartierna sin majoritet. Arbetet i andra konstituanten kom därför med nödvändighet att gå i kompromissens tecken. Den här gången vann förslaget även stöd av folkrepublikanerna, och det gick också igenom — visserligen med påfallande knapp majoritet — i folkomröstningen den 13 oktober 1946.

Floran av förslag och uppslag till författningsbestämmelser, som kommit fram i politisk och vetenskaplig debatt, är minst sagt riklig, men de politiska partiernas projekt ha drag av konsekvens. Man behöver inte göra våld på sanningen för att gruppera dem i idékretsar, närmare bestämt i tre större idékretsar, som i fransk statsvetenskap brukar sammanfattas i slagorden »gouvernement présidentiel», »gouvernement parlementaire» och »gouvernement d'Assemblée».¹

Högerpartierna visa klara sympatier för »gouvernement présidentiel» — som namnet antyder är det fråga om ett statsskick, där presidenten inte är en symbol utan en maktfaktor. Det numera dominerande högerpartiet, general de Gaulles »Rassemblement du peuple français», bildades först den 30 mars 1947 och existerade således inte när författningsarbetet stod på dagordningen, men de Gaulle propagerade redan då för sina idéer och hade sina förespråkare i nationalförsamlingen. Framför allt torde han ha utövat ett starkt utomparlamentariskt inflytande. Det är mer än troligt att generalens negativa inställning till författningen kraftigt bidrog till att den i folkomröstningen samlade en så knapp majoritet. F. n. utgör gaullismen ett latent hot mot statsskicket.²

I korthet uttryckt gå de Gaulles åsikter ut på ett maktfördelningssystem, där presidenten ensam är ansvarig för den styrande makten, medan folkrepresentationen får nöja sig med att stifta lagar. För att presidenten skall få vederbörlig auktoritet bör han väljas av folket. I händelse av konflikt med parlamentet skall han kunna upplösa detta och förordna om nyval. På senare tid har generalen börjat allt häftigare angripa partisplittringen. Han vill själv vara en statschef utom räckhåll för parlamentet, och hans Rassemblement du peuple français vill vara ett parti ovan partierna. Redan av ett summariskt referat som detta framgår, att generalens åsikter äro oförenliga med parlamentarism; om programmet skulle kunna förenas med någon form av västerländsk demokrati är tvivelaktigt. Uppenbarligen har med gaullismen ett stycke ledarkult åter smugit sig in i fransk politik.

¹ En klar och överskådlig orientering återfinnes hos J. Soto m. fl. i »Refaites une constitution».

² de Gaulles tal i författningsfrågan finnas samlade i informationsministeriets serie »Notes documentaires et études»: nr 328, 365 och 427 (omfattar tiden 1942—1946).

De reguljära högerpartierna, däribland Paul Reynauds »Parti republicain de la liberté» (PRL), ha visat sig stå gaullisterna nära. Men under författningsarbetet togo de inte steget fullt ut: de förordade ett mellanting mellan parlamentarism och presidentstyre.

Mellanpartierna — folkrepublikaner och radikaler — ville bevara parlamentarismen. Radikalerna skulle helst sett, att man inte utarbetat en ny författning utan nöjt sig med att i behövligen stycken stöpa om 1875 års. Folkrepublikanerna ha mer känsla för behovet av förnyelse; de hävda ivrigare än radikalerna nödvändigheten att förstärka regeringsmakten, och de äro angelägna om att pröva nya demokratiska institut, t. ex. folkomröstning.

Vad slutligen arbetarpartierna beträffar, verka de fortfarande fångna i de jakobinska konventsidéernas trollkrets. De socialistiska och kommunistiska författningsförslagen³ vittna knappast om att vederbörande partier av krigserfarenheterna skulle dragit den slutsatsen, att exekutivmakten borde förstärkas. Deras käraste omsorg är att vaka över nationalförsamlingens suveränitet (jfr beteckningen »gouvernement d'Assemblée»). Jacques Duclos (kom.) har tolkat arbetarpartiernas inställning till författningsfrågan i orden: Frankrikes sammanbrott på våren 1940 var inte betingat av någon inneboende svaghet hos demokratin, utan det kom därför att landet inte var tillräckligt demokratiskt — den parlamentariska kontrollen var för svag.

Socialisterna stodo ursprungligen fiendliga till presidentinstitutionen som sådan, men i sitt författningsförslag ha de behållit ämbetet — som en ren dekoration. Regeringen tänkes i det socialistiska förslaget helt emanera ur nationalförsamlingen, konseljpresidenten skall väljas av församlingen och hans kabinett skall ha förtroendevotum. Lagförslaget rymmer också några bestämmelser, som syfta till att öka regeringarnas livslängd, men som knappast äro ägnade att stärka deras självständighet. Det heter i en paragraf i förslaget, att regeringen är skyldig att kvarstå och böja sig, om den får bakslag på en proposition. Endast ett direkt klandervotum under vissa bestämda former skulle medföra kabinettets avgång. Socialisterna förorda vidare enkammarsystem.

Det kommunistiska förslaget uppvisar på alla avgörande punkter stora likheter med det socialistiska. Om möjligt avslöja kommunisterna än större skepsis mot exekutiven.

Det är mot bakgrunden av mandatsiffror och partiåsikter man bör se 1946 års författning. Slutkompromisserna framstå då rätt klart. Palamentarismen är en grundläggande princip i den antagna författningen. Presidentmakten skjutes helt följdriktigt åt sidan — alldeles som under Tredje republiken. En del artiklar, som hänföra sig till republikens president, ha emellertid väckt livligt intresse och givit upphov till animerade debatter; kortfattade kommentarer till viktigare bestämmelser kunna därför anses motiverade.

Presidentval förrättades under Tredje republiken av båda kamrarna förenade till nationalförsamling. Tankegången att låta parlamentet utgöra underlaget för presidentämbetet går igen både i aprilförslaget och i författningen. I artikel 29 i författningen heter det:

³ De båda arbetarpartierna utformade konkreta förslag. Se *Revue du droit public et de la science politique*, janvier—mars 1946.

»Le Président de la République est élu par le Parlement: — Il est élu pour sept ans. Il n'est rééligible qu'une fois.»

Det är som synes en högst parlamentariskt-demokratisk ordning. En president, som hämtar sin makt ur representationen, får svårt att växa denna över huvudet; övriga restriktioner i lagtexten spärra definitivt vägen för självständig maktutövning i strid med folkrepresentationens eller regeringens vilja. De Gaulles amerika-inspirerade idéer om en folkvald president ha inte kommit till uttryck i lagförslag i andra konstituanten, men på högerhåll (Bardoux m. fl.) föreslogs ett utvidgat valkollegium. Högerförslaget föll utan att man behövde skrida till omröstning.

Beträffande relationerna mellan statschefen och regeringen sägs inte mycket i författningen. Givetvis skola presidentens beslut vara kontrasignerade; artikel 32 stipulerar vidare, att presidenten skall föra ordet i konseljen och det har också ålagts honom att ömbesörja protokollföring och protokollens arkivering. Den första punkten är ingen nyhet men påkallar kanske ändå en smula uppmärksamhet. I Tredje republiken var nämligen presidentens skyldighet att presidera i ministerrådet inte en tom sed. Ett ministerråd var inte någon namnteckningsceremoni; där fattades ofta definitiva beslut och förekommo omröstningar. Det finns alla skäl att förmoda att praxis bevarats och kommer att bevaras på den punkten. Protokollföring i ministerrådet är däremot en nyhet och hälsades allmänt som en förbättring.

I fråga om presidentens rätt att utse regeringschef kan noteras, att den något beskurits enligt det nya systemet. Förenklingen är ett resultat av förändringen av tvåkammerssystemet. Numera har statschefen bara att ta hänsyn till den nedre kammaren, nationalförsamlingen. Det var ofta just svårigheten att finna en konseljpresident i åtnjutande av båda kamrarnas förtroende, som gav honom möjligheter till initiativ. Men man får nog räkna med att rätten att utse konseljpresident även i fortsättningen kommer att tillhöra presidentens viktigaste prerogativ. Partigrupperingen i nationalförsamlingen brukar långtifrån alltid ge någon självklar anvisning om hur en regeringskris skall lösas. De erfarenheter, som stå till buds från Fjärde republikens korta historia, ge besked om att president Auriol utvecklat stor aktivitet i dylika lägen.

Någon vetorätt i stil med den amerikanske presidentens hade icke Tredje republikens statschefer; de kunde på sin höjd visa en lag åter med begäran om ny förhandling. Trots att paragrafen aldrig kom att få någon praktisk tillämpning har den ryckts in i den nya författningen. Av större betydelse var statschefens möjlighet att göra uttalanden i en politisk fråga och eventuellt påverka opinionen genom s. k. messages — budskap till parlamentet. Flera presidenter ha gjort flitigt bruk av bestämmelsen, och för Millerand utgjorde den ett betydelsefullt maktmedel. Budskapsrätten återfinnes också i 1946 års författning.

Förmodligen kommer väl presidentmakten att bli vad Fjärde republikens första presidenter göra den till. I lagtexten ha presidentens befogenheter i stort sett begränsats jämfört med 1875 års författning, men ändringarna innebära knappast mer än att praxis blivit lag. Presidenten bör — för att citera generalrapportören i andra konstituantens författningsutskott, folk-

republikanen Coste-Flôret — vara en skiljedomare ovan partierna (»arbitre des partis»). Den principen går väl knappast att fånga i en författningstext utan får väl anses huvudsakligen bero på presidenternas psyke och temperament. Det vill synas som om Vincent Auriol rätt väl håller måttet; han påstås vara den borne medlaren och han hade ju redan tidigare haft tillfälle att visa prov på sin talang, under den tid han satt som talman i nationalförsamlingen.

Frankrikes presidenter under den föregående regimen ha antingen kämpat och kämpat förgäves för sina juridiskt oantastliga maktpositioner, eller också (och det gäller de flesta) ha de nöjt sig med en roll liknande parlamentariska monarkers. Men regeringarna ha inte alltid varit lika fogliga. Man får komma ihåg, att det är en sanning med modifikation, när man talar om de franska regeringarnas svaghet och subordination under parlamentet. Waldeck-Rousseau, Combes och Clemenceau voro inte några hantlangare åt herrar senatorer och deputerade. Vad Clemenceau beträffar visade han inte bara förmåga att leda parlamentet utan också att regera parlamentet förutan. Men det måste sägas, att de starka regeringarna i allmänhet hört kristider till. Under normala förhållanden har regeringen varit synnerligen lyhörd för parlamentariska opinionsyttringar. Varför? Varför i Frankrike mer än i England? En grundläggande orsak är att söka i parti-väsendet och valsystemet. Parlamentsgrupperna ha alltid varit mångfaldigt fler än de ganska talrika rikspartierna och ha av tradition varit självständiga. En parlamentsledamot har utan större risk för repressalier från partiet kunnat frondera; han byggde i regel sin ställning på personlig popularitet i sin valkrets och inte på partiledningens nåd och välvilja. Och från regeringens sida hade han just inte så mycket att frukta; visserligen kunde presidenten enligt författningens bokstav upplösa deputeradekammaren med senatens samtycke, men efter majkrisen 1877 är det ingen, som har vågat sig på en sådan kupp. Kamrarna som sådana hade också rundligt tilltagna befogenheter och disponerade över förnämliga taktiska instrument i utskottet, som ibland kunde uppträda som konkurrenter till vederbörande ministerier.

Hur har den nya författningen löst det kinkiga problemet att få den rätta balansen mellan regering och parlament? Som tidigare antyts löste april-förslaget frågan så gott som helt till nationalförsamlingens förmån. I den gällande författningen finns det ansatser i olika riktningar. På lagstiftningens område har man snarast gått mot regeringsmaktens intressen. Här fanns under Tredje republiken en möjlighet att i nödfall kraftigt stärka regeringens befogenheter genom att överlåta vissa lagstiftningsområden åt exekutiven. Fullmaktslagstiftningen hade emellertid också kommit trion Pétain-Laval-Darlan väl till pass. Den ansågs även av många diskriminerad ur rent lagtekniska synpunkter. Författningsutskottets ordförande, socialisten André Philip, påpekade i debatten, att fullmaktslagarna i stort sett medfört urusel lagstiftning och höga statsutgifter. De tre stora partierna (kommunister, folkrepublikaner och socialister) voro eniga om att avskryva »décrets-lois» och överhuvudtaget höjdes bara en stämna — Paul Reynauds — till deras försvar. Reynaud hänvisade till praxis i parlamentarismens hemland England och vädjade till konstituanten att inte låsa fast kom-

mande parlament i för snäva bestämmelser: man visste ju inte vad situationen kunde kräva om några år. Inom vetenskapen saknar han inte anhängare. E. Giraud har preciserat ståndpunkten: »les decrets-lois peuvent permettre d'adopter des mesures qu'il serait difficile, voire impossible, de faire voter par un Parlement ... La responsabilité des députés sera évidemment elle aussi engagée mais elle sera cependant moins directe et moins lourde». Men Reynauds inlägg var en ensam högerröst utan genklang i församlingen.

Vid budgetarbetet har franska regeringen alltid haft det betydligt besvärligare än sin engelska motsvarighet. I England har regeringen ensam initiativet, men i Frankrike kunde under Tredje republiken finansministern när som helst överrumplas av motförslag och ändringsförslag — det var ett styvt arbete att hålla statsutgifterna inom rimliga gränser, när senatorer och deputerade fritt kunde tävla om att tillfredsställa sina väljares ekonomiska intressen. Ibland kom nog också tyngdpunkten att ligga mer hos de mäktiga finansutskotten än hos regeringen. Ett citat av Barthélemy ger ett koncist belägg för saken: »Le rapporteur général du budget est assez naturellement considéré comme le successeur présomptif du ministre des finances». Nu har man infört en liten begränsning av parlamentsledamöternas initiativ i artikel 17, som förbjuder folkrepresentanterna att under de stora budgetdebatterna framlägga ändringsförslag eller förslag överhuvudtaget, som skulle dra med sig ökade statsutgifter. Det ger regeringen en taktisk förmån men förmodligen inte mycket mer.

Det är som synes varken på lagstiftningens eller budgetarbetets område, som de borgerliga partierna lyckats pressa in sina garantier för en stark regeringsmakt. Man får i stället söka bland bestämmelserna om regeringsbildning, förtroende- och misstroendevotum och om upplösningsrätt. 1946 års författning har här kommit med en del nyheter.

Beträffande artiklarna om regeringsbildning, lägger man omedelbart märke till att lagstiftarna bemödat sig om att ge konseljpresidenten en framskjutet plats; det verkar som om man velat ge honom en större uppgift än den engelske premiärministerns, som ju skall vara *primus inter pares*. Regeringschefen träder fram inför nationalförsamlingen och »hämtar förtroende» på sitt politiska handlingsprogram redan innan portföljerna äro fördelade. Så föreskriver författningen och så har det gått till i praktiken, nu senast när Schuman bildade sitt kabinett. Avsikten får väl antas vara att konseljpresidenten skall ha ledningen av arbetet och även lejonparten av ansvaret. Det ligger i öppen dag, att ingen paragraf kan definitivt fixera maktförhållandet inom en regering. Det kan inte undvikas att partiförhållanden och personliga faktorer ytterst bli avgörande; den kortvariga Blumministären vid årsskiftet 1946—47 fick helt naturligt sin prägel av den gamle socialistpatriarken — det var också en homogen socialistregering —, medan Ramadier, som personligen från början var mindre populär, inte på samma sätt kunde dominera sina koalitions- och blockministärer.

En annan nyhet vid regeringsbildning är, att konseljpresidenten måste få förtroendevotum med absolut majoritet bland nationalförsamlingens medlemmar. Bakom paragrafen ifråga ligga högst påtagliga erfarenheter från förkrigstiden. Det var ingen omöjlighet för en regering att komma till mak-

ten med stöd av en minoritet; som typexempel kan nämnas Briands ministär av den 2 december 1925: vid den avgörande voteringen avgavs 257 röster för regeringen och 229 mot, medan över hundratalet deputerade föredrogo att lägga ned sina röster. Något sådant är numera otänkbart.

Det hände inte bara att dylika fantomregeringar kommo i sadeln, utan också att relativt stabila regeringar störtades ganska omotiverat. Helt oväntat kunde förtroendefrågan ställas under ett nattplenium inför en halvtom kammare, som då fick några minuter eller på sin höjd någon timme på sig att avgöra regeringens öde — naturligtvis hände det att majoriteterna voro slumpartat hopfogade.

Även här har den nya författningen velat råda bot; liksom det behövs absolut majoritet bland nationalförsamlingens medlemmar för att föra ett kabinett till makten, så behövs det samma majoritet för att störta det (men ingenting hindrar en regering, som känner sig hotad, att formlöst begära avsked).

Författningens bestämmelser äro här lofvärt pregnanta:

art. 49 »La question de confiance ne peut être posée qu'après délibération du Conseil des Ministres; elle ne peut l'être que par le Président du Conseil.
Le vote sur la question de confiance ne peut intervenir qu'un jour franc⁴ après qu'elle a été posée devant l'Assemblée. Il a lieu au scrutin public.
La confiance ne peut être refusée au Cabinet qu'à la majorité absolue des Députés à l'Assemblée.
.....

art. 50 (motion de censure) .....
Ce vote ne peut intervenir qu'un jour franc⁴ après le dépôt de la motion.
Il a lieu au scrutin public.
La motion de censure ne peut être adoptée qu'à la majorité absolue des Députés à l'Assemblée».

Paragraferna förhindra givetvis endast en viss typ av regeringskriser — säkert inte alltför vanliga. De utgöra i och för sig ett värdefullt inslag i författningen men garantera naturligtvis inte att Frankrike kommer att få stabila regeringar. Under loppet av ett år har Fjärde republiken haft fem regeringar och tre olika konseljpresidenter.

Upplösningsrätt av parlamentet är kanske det skarpaste vapen man kan sätta i händerna på en parlamentarisk regering. I vetenskaplig och även i politisk litteratur krävde man på många håll under Tredje republiken ett återupplivande av upplösningsparagrafen. Efter kriget ha upplösningsrättens anhängare varit att söka bland höger och folkrepublikaner, medan arbetarpartierna bromsat av fruktan för diktatur.

Upplösningsrätten är ett problem, som satt sinnena i gungning; heta duster utkämpades i Palais Bourbon under båda konstituanterna. Resultatet blev, att upplösningsrätt infördes redan i aprilförslaget, men med så starka restriktioner, att den föreföll ganska ineffektiv. I författningen återfinnas också bestämmelser om upplösningsrätt och även restriktioner av samma art som i aprilförslaget — men i modifierad form. Regeringen har nu rätt att upplösa nationalförsamlingen men a) inte under de första aderton må-

⁴ un jour franc (juridisk term) = 36 timmar.

naderna av legislaturperioden, och b) under resten av legislaturperioden endast om två regeringskriser till följd av misstroendevotum inträffat under loppet av aderton månader.

Äro restriktionerna så starka, att upplösningsrätten kan väntas bli ineffektiv? Upplösningsrätten har ju i ett parlamentariskt land framför allt betydelse som ett regeringens påtryckningsmedel på folkrepresentationen. Det är alldeles givet, att det endast kan bli relativt få regeringar, som förfoga över detta maktmedel. Under de första aderton månaderna efter allmänna val kan upplösning ej ifrågakomma. Vidare är det inte särdeles troligt att det så särskilt ofta kommer att inträffa två regeringskriser på aderton månader till följd av misstroendevotum. Det har dock, som sagt, förekommit fem regeringskriser under Fjärde republiken och ingen har direkt framkallats på föreskrivet sätt. Författningens kritiker äro ytterligt skeptiska — och en viss skepsis är nog motiverad.

Ett sätt att trolia fram stabila regeringar vore att radikalt förändra partiväsendet genom att lägga om valsättet efter engelsk modell. Den vägen har rekommenderats av en och annan vetenskapsman, men naturligt nog ställa sig alla partier och politiska organisationer avvoga. I den nya vallagen har man i stället stadfäst proportionalismen. Det proportionella systemet bör dock kunna medföra en liten, modest förenkling av partiväsendet. Det gamla majoritetsvalsystemet med två valomgångar skapade oreda och uppmuntrade regionala, politiskt inkonsekventa karteller. Maxime Chrétien har givit en träffande karakteristik: »C'est de la part d'un parti A se moquer des électeurs et de la démocratie que de s'unir dans certaines circonscriptions avec un parti B contre un parti C et avec le parti C contre le parti B dans d'autres circonscriptions.» Sådant händer fortfarande, men i mindre utsträckning. Faktiskt har Fjärde republikens partiväsen hittills visat en avsevärt stabilare struktur än Tredje republikens. Regeringsunderlaget har blivit fastare och disciplinen inom grupperna vida större än före 1940.

Fjärde republikens författning blev — liksom Tredje republikens — resultatet av långvarigt kompromissande. Tyngdpunkten förefaller att vid båda konstituanterna ha legat mer hos arbetarpartierna än hos folkrepublikanerna. Resultatet har naturligtvis blivit en relativt snävt tilltagen exekutivmakt, omgärdad med bestämmelser, som bära spår av försiktighet. Det är en öppen fråga om inte grundlagsstiftarna gått väl långt i försiktighet. En parlamentarisk regering med den nuvarande författningen som handlingsnorm kan få svårt att stå emot trycket från ytterlighetspartierna.

Carl Gunnar Lidbom.

Nytt frågeinstitut i den svenska riksdagen. Speciellt under de senare åren av sin snart hundraåriga tillvaro har det danska Folketinget funnit, att de former för kontakt mellan tingets ledamöter och ministrarna, som ställts till förfogande i grundloven och i tingets arbetsordning, icke motsvarat moderna krav på politisk kontroll av regeringsverksamheten. Interpellationsinstitutet har sålunda genom sin minutiösa reglering ofta

förefallit alltför omständligt och avskräckande för att bli taget i anspråk för frågor, som ha rent informationssyfte och sakna politisk betydelse. Dessa ha i stället kommit fram såsom inlägg i större debatter, främst vid finanslagförslagets behandling. Det har ansetts tjänligt att tillskapa en särskild och reglementerad form för dessa frågor, och från och med riksdagssessionen 1947—48 har man därför infört ett frågeinstitut, i praxis utformat som en »spørgetime».

Detta har kunnat ske utan märkbara yttre meningsmotsättningar genom en komplettering av Folketingets »forretningsorden». Man har härvid icke haft anledning att anlita en mera omständlig utredningsprocedur, utan reformen har gjorts i samband med en ganska grundlig översyn av nämnda arbetsordning. Denna, som i Sverige motsvaras dels av kamrarnas ordningsstadgor, dels av de reglementariska föreskrifterna för riksdagen, daterar sig från 1918, då 1915 års författningsrevision medfört, att en rad tekniska spörsmål rörande den danska riksdagens arbetsförhållanden kommit i ett nytt läge. Sedan dess ha endast detaljändringar gjorts, men nu, när Folketinget efter ockupationstidens exceptionella förhållanden på sätt och vis börjat en ny era, ansågos en del osmidigheter och föråldrade detaljer i arbetsförhållandena så generande, att tiden var mogen för en allmän revision av arbetsordningen. Denna verkställdes naturligt nog av det »stående udvalg», som folkettinget har just för handhavandet av »forretningsordenen». Bland den mångfald ändringar och tillägg av skiftande karaktär, som utskottet föreslog och tinget ävenledes biföll, kan tillkomsten av ett frågeinstitut räknas som den viktigaste nyskapelsen.

I den mycket kortfattade motivering, varmed utskottet inledde det betänkande, i vilket ändringsförslagen framlades,¹ framhölls beträffande frågeinstitutet, att avsikten med reformen skulle vara att öppna tillgång till en snabbare orientering om aktuella ämnen än som med de till buds stående parlamentariska medlen var möjligt. Ett av de vanskligaste problemen för utskottet hade varit att skapa en fast gräns mellan »spørsmål» (frågor) och »forespørgsler» (interpellationer). Gränsfall mellan de båda kategorierna bleve naturligtvis oundvikliga, men principiellt skulle gälla, att frågorna först och sist skulle erbjuda en möjlighet att framskaffa sakliga upplysningar. I konsekvens härmed har utskottet vid utformandet av den nya arbetsordningens § 23, där det nya institutet behandlas, särskilt betonat, att någon allmän diskussion inte får förekomma vid behandlingen av frågorna. Inga andra än frågeställaren och vederbörande minister få yttra sig, och något beslut kan självfallet inte fattas.

Riksdagstekniskt har frågeinstitutet reglerats på följande sätt: Om någon medlem av tinget önskar fråga en minister om en offentlig angelägenhet, har han enligt utskottets förslag, som utan ändringar godkändes av tinget, att skriftligen ingiva sin fråga, kort och koncist formulerad, till Folketingets formand, som vidarebefordrar frågan till vederbörande minister. I den händelse svaret på frågan lämpar sig för muntlig framställning — d. v. s. inte innehåller detaljerad statistik och dylikt —, låter talmannen uppföra frågan bland dem, som skola behandlas under tingets nästkommande fråge-

¹ Riksdagstidende. 98. ord. Samling. 1946—47. Folketinget. Tillæg B. LXXXI.

timme, detta dock under förutsättning att frågan inlämnats minst två dagar innan denna. Här antydes alltså i arbetsordningen, att frågornas behandling skall koncentreras till en bestämd tid och icke får sönderstycka tingets normala arbete.

Den muntliga behandlingen börjar som regel med att frågeställaren i ett kortare anförande — tidsfristen är fem minuter — får närmare utveckla frågans innebörd och betydelse. Därest ministern förklarar sig icke kunna besvara frågan, är saken därmed utagerad. I motsatt fall får ministern fem minuter på sig för besvarandet av frågan, varefter frågeställaren »inden för en kort bemärknings ramme», som texten lyder, d. v. s. i en kort men endast av talmannens fria skön begränsad replik, kan kommentera svaret och ställa supplerande frågor. Ministern kan då återkomma med ännu ett anförande, som dock ej får vara mer än fem minuter. Därefter är ärendet slutbehandlat. Om ministern lämnar skriftligt svar på en fråga, förmedlas detta av talmannen, som också ställer om, att såväl fråga som svar inflyter i riksdagstrycket. I utskottets motivering men inte i den fastställda arbetsordningens text framhålles, att därest skriftligt svar är motiverat, bör ministern disponera åtta dagar för svarets utarbetande, medan han vid ett muntligt svar i sämsta fall bara får två dagar till sin disposition.

Det har redan antytts, att Folketingets behandling av reformförslaget var påfallande smärtfri. Ingen debatt förekom, endast ett presentationsanförande av utskottets talesman, Christmas Møller. Han fastslog, att den tilltänkta anordningen var betydelsefull och innebar en nydaning i danskt parlamentariskt liv. Han nämnde också, ehuru mera i förbigående, mönstret för nyskapelsen, frågetimmen i det engelska underhuset. De, som i de förberedande diskussionerna om det föreliggande förslaget intagit en skeptisk hållning, hade bl. a. gjort gällande, att frågetimmen som sådan hörde intimt samman med den speciellt engelska formen av parlamentarism och därför inte borde omplanteras i dansk miljö. Häremot ville Christmas Møller invända, att det ofta visat sig att man måst tillgripa den besvärliga forespørgselsvægen, när man önskade en rent saklig fråga besvarad, såvida inte ärendet var aktuellt just då finanslagförslag eller tilläggsbevillningsförslag förelåg till behandling. Interpellationen hade därför i många fall förlorat sin karaktär av angrepp mot en minister. De rent sakliga spørsmålene kunde nu föras över till frågetimmen, som alltså skulle vara ett upplysningsinstitut, men inte något politiskt instrument.

Även ur folkupplysningssynpunkt kunde institutionen bli nyttig, ansåg Christmas Møller, eftersom ett sakligt upplysande och snabbt framkommet svar på en aktuell fråga kunde effektivt motverka ryktessmideri och dylikt. Interpellationsinstituttets utformning skulle inte ändras genom frågeinstituttets införande. Christmas Møller påpekade, att man mycket väl kunde tänka sig, att ett otillfredsställande svar på en fråga gav anledning till en interpellation.

Genom beslut av Folketinget den 29 maj 1947 införlivades frågeinstituttet i den av utskottet föreslagna utformningen med danskt statsliv. På grund av nyalet till Folketinget och den långvariga ministärkrisen hösten 1947 kom 1947—48 års riksdagssession igång tämligen sent, och den första frågetimmen ägde rum först den 25 november 1947. I samband med denna pre-

miär ägnade pressen jämförelsevis stort intresse åt saken. Särskild uppmärksamhet påkallar i detta sammanhang ett förhandsuttalande i den opolitiska tidningen Information (24/11 47), där man såsom en brist hos det nya institutet påtalade det faktum, att en minister utan motivering kunde underlåta att svara på en fråga och därmed hade möjlighet att tuga ihjäl folketingsmännens vetgirighet. Tidningen tillade, att den till administrationen kritiskt inställde kunde anföra, att den enskilde folketingsmannen inte hade möjlighet att kontrollera riktigheten av de i ministerns svar lämnade upplysningarna. Men i stort sett — och däri var hela pressen enig — ansågs frågeinstitutet kunna komma att erbjuda en god kontaktmöjlighet mellan väljare, representation och förvaltning.

Det är givetvis ännu för tidigt att draga några mera vittgående slutsatser om den roll, det nya institutet kan komma att spela i danskt parlamentariskt liv. Så mycket kan emellertid sägas, att praxis tycks utveckla sig därhän, att en frågetimme i veckan blir normalt och att antalet vid varje tillfälle behandlade frågor sällan överstiger tio men lika sällan understiger fyra. Ransoneringsproblemen tycks fånga frågeställarnas intresse mest, och handelsministern, under vilken försörjningsfrågorna efter den socialdemokratiska regeringens tillträde i höstas sortera, har till följd härav varit flitigt i elden. Social- och inrikesministrarna synas vara de, som närmast fått det största antalet frågor. Att man särskilt betonar frågetimmens roll som upplysningsinstitut inte bara för riksdagsmännen utan också för folket har poängterats av att radioutsändning vanligen anordnats.

I danska riksdagskretsar förefaller man att vara belåten med den nya formen för kontakt mellan de båda statsmakterna, något som bekräftas icke minst av det faktum, att Landstinget nyligen (april 1948) fattat beslut om att gå i Folketingets fotspår i detta avseende.

Bengt E. Grimlund.

Tillkomsten av mellanpartimotionen En viktig etapp på vägen fram till 1936 års försvarsreform utgör

den gemensamma motion i försvarsfrågan, som de båda mellanpartierna, bondeförbundet och folkpartiet, lade fram för riksdagen i april 1936 med anledning av regeringsförslaget, som avlämnats i slutet av mars. Därmed fullföljdes samarbetet från försvarskommissionen dessa båda partier emellan, och den enade centerlinje i försvarsfrågan, som där åvägabrags med Janne Nilsson och Felix Hamrin som kontrahenter och med den mest framträdande experten från arméhåll inom kommissionen, dåvarande överstelöjtnanten Helge Jung som främste inspiratör och regissör, fördes genom denna reellt betydelsefulla manifestation vidare fram till slutstadiet av frågans behandling. Motionen, som i stort sett överensstämde med försvarskommissionens förslag, var mycket omfattande, noggrant utarbetad och utförligt motiverad. Det blev också denna motion i högre grad än propositionen, som kom att läggas till grund för det särskilda försvarsutskottets arbete.

På samma sätt som fallet var beträffande den samtidigt avlämnade partimotionen från högern¹ hade militära experter anlåtats vid mellanpartimotionens utarbetande.² Jung var den ledande och övervakande kraften vid detta motionskrivande, och han tjänstgjorde som förbindelseman mellan politikerna och de militära experterna. Den inledande motiveringen skrevs av dåvarande majoren vid generalstaben S. E. Allstrin, som dessutom fungerade som huvudredaktör vid motionsförfattandet. Han var också en av huvudförfattarna av avsnittet om armén. Övriga huvudskribenter voro dåvarande majoren vid krigshögskolan K. G. Berggren och dåvarande kaptenen A. C. G:son Nordström (beträffande frågor rörande armén), kaptenen K. R. Kolmodin (avsnittet rörande marinen) samt kaptenen J. Stenbeck (avsnittet rörande flygvapnet). Den sistnämnde medverkade även vid högermotionens tillkomst. Beträffande flygvapnet överensstämde höger- och mellanpartimotionerna i stort sett. I övrigt hade högern och mellanpartierna vardera sina egna sakkunniga medhjälpare. Högern höll sig till Axel Rappe och Helge Strömbäck m. fl., medan bondeförbundet och folkpartiet i första hand alltså anlätade Jung, Allstrin och Berggren. (Det kan kanske i detta sammanhang vara av intresse att notera, att Allstrin medverkat som talare vid bondeförbundsmöten, under det att Berggren — generalmajor å reservstat — numera verkar som militär medarbetare i folkpartipressen.) Flottan hade symptomatiskt nog ingen representant bland huvudskribenterna vid mellanpartimotionens författande. Den, som närmast svarade för marinavsnittet, var kustartillerist. Utöver de här nämnda medverkade dessutom några yngre generalstabsofficerare i fråga om olika detaljer. Motionen skrevs i huvudsak under påskhelgen, är daterad den 18 april och avlämnades vid motionstidens utgång den 21 april.

Motionen hade förberetts genom förhandlingar mellan delegationer från de båda partierna bestående av dem, som sedermera undertecknade motionen, samt ytterligare några representanter från respektive partier. Undertecknare voro från bondeförbundet Pehrsson i Bramstorp, Nilsson i Gränebo, Olsson i Närlinge och Tjällgren i Multrä samt från folkpartiet Hamrin, Andersson i Rasjön, Österström och Andersson i Fältenborg. Bland de övriga representanterna var Janne Nilsson. Ordförande vid dessa förhandlingar var Pehrsson i Bramstorp.

Motionen innehöll som bekant den politiskt betydelsefulla förklaringen, att det föreliggande förslaget, som slutade på en kostnadssumma av 148 milj. kr. — det välbekanta s. k. magiska talet —, måste anses vara »det minimum, under vilket man icke kan gå, därest försvarsordningen skall kunna fylla de anspråk, vilka med hänsyn till det förhandenvarande utrikespolitiska läget måste uppställas». Därmed var möjligheten av en kompromiss nedåt, under mellanpartilinjen, helt eliminerad.

De militära motionskrivarna voro enligt uppgift³ ganska tveksamma, om de verkligen skulle föreslå denna formulering. Några fruktade, att den

¹ Se O. Nym an, Svensk parlamentarism 1932—1936, s. 335, not 8.

² De faktiska uppgifter beträffande motionens tillkomst, som meddelas i det följande, ha lämnats förf. av hemvärnschefen överste Sven Erik Allstrin. De grunda sig på samtida anteckningar.

³ Överste Allstrin till förf.

skulle anses alltför tillspetsad. Jung och Allstrin hävdade emellertid, att man borde göra ett försök, och så skedde också vid föredragning inför de delegerade från de båda mellanpartierna. Föredragande beträffande principmotiveringen var Jung. Man hade emellertid på förhand vidtalat Janne Nilsson och Österström, som båda vunnits för saken. För att något avleda uppmärksamheten från den kritiska passagen och icke från början inrikta överläggningen i delegationen på slutorden i motiveringen lovade Österström att efter föredragningen ta upp en diskussion om några andra punkter, beträffande vilka han skulle yrka på några formella ändringar. Så skedde också, och det tycks ha haft avsedd verkan, ty någon egentlig diskussion om de viktiga slutorden kom aldrig till stånd. Pehrsson i Bramstorp yttrade sig över huvud taget icke. Janne Nilsson framhöll, att han ansåg förslaget vara ett givet minimum, medan däremot Andersson i Rasjön förklarade, att han betraktade det som ett maximum. Han var icke säker på att få alla sina partivänner i andra kammaren med sig. Motionen blev emellertid underskriven. Innan Andersson i Rasjön skrev under, lär han dock ha läst igenom slutmeningen flera gånger och skakat på huvudet. Till slut satte han dock dit sitt namn — och militärerna drogo en lättnadens suck.

Emellertid tillstötte i sista minuten en komplikation, som dock avvärijdes. Därmed förhöll sig på följande sätt.

Motionens kläm har denna lydelse: »På grund av vad sålunda anförts hemställas, att riksdagen med ändring av Kungl. Maj:ts proposition nr 225 måtte antaga bifogade förslag till försvarsväsendets ordnande.» Av originalmotionen i riksdagsbiblioteket framgår emellertid att formuleringen ursprungligen varit en annan. I den maskinskrivna texten stod först: »att riksdagen med avslag av» o. s. v. Ordet »avslag» har emellertid överstrukits och ersatts med »ändring», som ditskrivits med bläck ovanför. Denna ändring har sin särskilda historia, som icke saknar poänger:

Situationen var den, att en av de militära medhjälparna, major Allstrin, tillsammans med bondeförbundets partisekreterare Bernhard Näsgård på morgonen samma dag motionen skulle väckas var sysselsatt med att diktera ned T. T.-referatet av motionen. Man höll till i bondeförbundets partirum i riksdagshuset, och i rummet befann sig också partiledaren Pehrsson i Bramstorp. På journalistiskt sätt började Allstrin med motionens slutkläm och dikterade: »Mellanpartierna yrka avslag på Kungl. Maj:ts proposition». Då lystrade emellertid Bramstorp. Han reagerade mot formuleringen, som han fann vara alltför brysk. Han framhöll, att det icke vore önskvärt, att det bleve för stora motsättningar mellan partierna, och han ville ha uttrycket mildrat på något sätt. Allstrin, som blev orolig, eftersom tiden för motionens inlämnande strax var inne, genmälde, att Bramstorp dock under-tecknat motionen med denna slutkläm och att han som ordförande i delegationen vid de föregående överläggningarna icke haft något att erinra mot formuleringen. Pehrsson i Bramstorp var dock fortfarande olustig, och situationen höll onekligen på att bli ganska prekär, då emellertid Allstrin, som på allvar börjat ana oråd, fann lösningen därigenom att han framkastade, om man icke kunde utbyta »avslag» mot »ändring», eftersom motionen dock i åtskilliga avseenden överensstämde med propositionen, hade samma disposition och upptog alla propositionens punkter till redo-

visning. Pehrsson i Bramstorp fann förslaget vara utmärkt. Allstrin verkställde ändringen i motionen — enligt uppgift dock med en ganska darrig och nervös hand! — och Bramstorp hastade iväg för att få sina medlemmarers gillande av justeringen. Och så var också denna sista kalamitet avvärjd.

Dessa notiser om tillkomsten av mellanpartimotionen i försvarsfrågan 1936 kunna måhända vara av intresse, bl. a. därför att de mera detaljerat än tidigare kunnat ske klarlägga de militära sakkunnigas roll härvidlag.⁴ Det är tydligt, att dessas betydelse icke har överskattats. De upptråda hela tiden som de ledande och pådrivande, och deras förfaringsätt då det gällde att vinna partidelegaterna för det uppgjorda programmet saknar till och med icke inslag av överrumplingstaktik. I gengäld fingo de genom Pehrssons i Bramstorp uppträdande i sista omgången en lektion i politisk formulering, i varje fall ifråga om taktisk formulering visavi den socialdemokratiska regeringen i den för Bramstorp karakteristiska formen: fortiter in re, suaviter in modo; under alla förhållanden mild i form men denna gång otvivelaktigt också stark i sak.

Episoderna utgöra samtidigt ett bidrag till karakteristiken av två partiledare: Gustaf Anderssons i Rasjön mycket långt drivna, minutiösa försiktighet kontrasterar mot Axel Pehrsson-Bramstorps — låt oss säga — något lättare sätt att ta på sakerna.

Olle Nyman.

Saarområdets avskiljande från Tyskland.

Saarområdet är icke något land med ett självständigt historiskt förflutet och egen tradition. Det omfattar västra hörnet av bayerska Pfalz och Rhenlandets sydspets; dessa länders öden ha nästan undantagslöst även varit Saarområdets. Till sammans med dem har det vid flerfaldiga tillfällen bytt ägare. Med Rhenlandet kom större delen av området i Lunéville-freden år 1801 till Frankrike och stannade där till efter de napoleonska krigen. Under ett mycket kortvarigt intermezzo intog Saarområdet sedan en särställning, en omständighet, som från fransk sida med stort eftertryck framhövdes under tiden efter första världskriget. Genom första Paris-freden maj 1814 avskildes nämligen området från Rhenlandet och tillerkändes Frankrike. Först efter Napoleons nederlag vid Waterloo 18 månader senare kom Saar i andra Parisfreden november 1815 till Tyskland. Versailles-fredens bestämmelser förlänade sedan denna del av Tyskland ett särpräglat politiskt öde.

Skälen till Versailles-fredens stipulationer rörande Saarområdet äro att söka i landets utomordentliga stora *näringspolitiska betydelse*. Saarområdet med dess 812.000 invånare på en areal av c:a 1920 km² är beläget på ömse sidor om Saar, en från Vogeserna kommande biflod till Mosel. Det är icke blott mycket naturskönt och fruktbart, utan på grund av sina väldiga rikedomar av stenkol och malm ett av de mest eftertraktade områdena i Europa. En högt utvecklad industri, som i främsta hand producerar järn och stål ur den lothringiska och saarländska malmen, men även glas- och pappersbruk

⁴ Jfr Nyman, a. a., s. 337 f.

jämte gruvindustrien ha gjort detta område till Tysklands tätast befolkade landsända. Medan det år 1939 i hela Tyskland levde 135 människor på 1 km², var motsvarande siffra i Saarområdet 422. Huvudstaden *Saarbrücken* räknade år 1939 133.000 invånare, bland övriga städer kunna nämnas Neunkirchen, Saarlautern (Saarlouis), St. Wendel, Ottweiler, Dillingen, Völklingen och St. Ingbert.

Genom Versailles-fördraget (art. 45—50) ställdes Saarområdet 1919 för en tid av 15 år under *Nationernas förbunds förvaltning*. Administrationen ombesörjdes av en femmannakommission, och år 1925 förenades Saar genom en tullunion med Frankrike.¹ Lagligt betalningsmedel blev den franska francen, kolbrytningen tillerkändes Frankrike (art. 45). Enligt art. 49 skulle 15 år efter Versailles-fredens ikraftträdande den 10/1 1920 en folkomröstning äga rum, varigenom områdets fortsatta öden definitivt skulle avgöras. December 1934 inmarscherade på Folkförbundets initiativ 3.300 man internationella trupper, däribland som bekant även en svensk kontingent på 250 man, i Saarområdet för att säkerställa folkomröstningens korrekta genomförande.

Själva omröstningsproceduren genomfördes av en speciell internationell kommission under ordförandeskap av den svenske landshövdingen A. E. Rodhe i samverkan med den saarländska regeringskommissionen, vars president den gången var engelsmannen G. G. Knox.

Omröstningskampen fördes under mycket förbittrade former. Visserligen var det blott ett försvinnande fåtal bland befolkningen, som voterade för en förening med Frankrike, men däremot agiterade tyska socialdemokrater, kommunister samt enstaka katolska politiker för ett bibehållande av status quo, d. v. s. fortsatt förvaltning genom Folkförbundet, detta på grund av nationalsocialismens maktutövande i Tyskland 2 år tidigare. Å andra sidan kunde Hitlers ombud för omröstningskampen, Gauleiter Josef Bürkel, på ett demagogiskt skickligt sätt propagera för Tredje riket. En viktig omständighet var, att Saarområdets katolska prästerskap endast några dagar före omröstningen, nämligen i en deklaration av den 3 januari 1935, i överensstämmelse med en tidigare utfärdad kungörelse av biskoparna i Trier och Speyer uppmanade katolikerna att rösta för Tyskland.²

Omröstningen ägde rum den 13 januari 1935 under hela världens spända intresse. 97 % av de röstberättigade deltog i plebiscitet, och resultatet blev en överväldigande majoritet för återförening med Tyskland: av 526.000 giltiga röster avgavs 477.119 för Tyskland, d. v. s. 90.76 %, medan 8.84 % röstade för status quo och 0.40 % för Frankrike. På grund härav beslöt Folkförbundsrådet den 1 mars 1935 Saarområdets statsrättsliga återförening med Tyskland.

Det kan således icke råda något tvivel om Saars rent tyska karaktär, och det är därför så mycket mera anmärkningsvärt, att då området ifråga för en kort tid sedan på nytt avskildes från Tyskland, detta icke var resultatet

¹ År 1928 slöts en överenskommelse mellan Frankrike och Tyskland, vilken senare flera gånger ändrades och, under bibehållande av tullunionen, medförde lättnader för varuutbytet.

² Jfr Sarah Wambaugh, *The Saar Plebiscite with a collection of official documents*, Cambridge, Mass. 1940.

av våld eller tvång utan skedde med Saar-befolkningens eget medgivande.

Denna politiskt och statsrättsligt lika betydelsefulla förändring på Europas karta försiggick på följande sätt.

Saarområdet var efter Tysklands sammanbrott 1945 till en början en del av den franska ockupationszonen. 1946 utvidgades området genom gränsregleringar, vilka dock i juni 1947 delvis upphävdes igen.³ Resultatet av dessa åtgärder blev emellertid vissa förskjutningar av areal och invånare. Förvaltningen ombesörjdes först av ett av ockupationsmakten tillsatt provisoriskt utskott, i vilket samtliga politiska partier voro företrädade. Under förra hälften av år 1947 drogo emellertid kommunisterna tillbaka sin representant.

Den 5 oktober 1947 anordnades i Saar *allmänna val* till ett *konstituerande parlament*. Formellt motsvarade dessa val de i de övriga delstaterna i enahanda syfte företagna.⁴ Men i själva verket rörde det sig i Saar om ett plebiscit. Tio dagar före valet publicerades nämligen ett av en speciell kommission utarbetat utkast till en saarländsk *författning*, som senare godkändes av parlamentet. Ordföranden i författningskommissionen var en medlem av kristliga folkpartiet, Hoffmann, vilken år 1934 såsom ledare för en liten katolsk minoritet propagerat status quo och sedan emigrerat till utlandet.

Det mest karakteristiska i denna författning är den utförliga inledningen, som därför bör återgivas in extenso. Den lyder:

»Das Volk an der Saar, berufen, nach dem Zusammenbruch des Deutschen Reiches sein Gemeinschaftsleben kulturell, politisch und sozial neu zu gestalten, durchdrungen von der Erkenntnis, dass sein Bestand und seine Entwicklung durch die organische Einordnung des Saarlandes in den Wirtschaftsbereich der französischen Republik gesichert werden können, vertrauend auf ein internationales Statut, das die Grundlage für sein Eigenleben und seinen Wiederaufstieg festlegen wird, gründet seine Zukunft auf den wirtschaftlichen Anschluss des Saarlandes an die französische Republik und die Währungs- und Zolleinheit mit ihr, die einschliessen: die politische Unabhängigkeit des Saarlandes vom Deutschen Reich, die Landesverteidigung und die Vertretung der saarländischen Interessen im Ausland durch die französische Republik, die Anwendung der französischen Zoll- und Währungsgesetze im Saarland, die Bestellung eines Vertreters der französischen Republik mit Verordnungsrecht zur Sicherstellung der Zoll- und Währungseinheit und einer Aufsichtsbefugnis, um die Beobachtung des Statuts zu garantieren, eine Organisation des Justizwesens, die die Einheitlichkeit der Rechtsprechung im Rahmen des Statuts gewährleistet. Der Landtag des Saarlandes, vom Volke frei gewählt, hat daher, um diesem Willen verpflichtenden Ausdruck zu verleihen und — nach Überwindung eines Systems, das die menschliche Persönlichkeit entwürdigte und versklavte — Freiheit, Menschlichkeit, Recht und Moral als Grundlagen des neuen Staates zu verankern, dessen Sendung es ist, Brücke zur Verständigung der Völker zu bilden und in Ehrfurcht vor Gott dem Frieden der Welt zu dienen, die folgende Verfassung beschlossen.»

Samtliga partier, som hade uppställt kandidater till den konstituerande landdagen, således socialdemokraterna (SPD), kristliga folkpartiet och liberaldemokratiska partiet, deklarerade enhälligt före valen, att de skulle

³ Jfr Willy Brandt, De tyska delstaterna, Världspolitikens dagsfrågor 1947 nr 6, Stockholm 1947, Utrikespolitiska institutets broschyrserie.

⁴ Jfr Gerhard Simson, Statsvetenskaplig tidskrift 1948, s. 50.

rösta för grundlagen med ovan citerade företal. Endast kommunisterna intogo en avvikande ståndpunkt sedan utrikesminister Molotow i Moskva protesterat mot den franska Saarpolitiken. De franska kommunisterna däremot understödde sin regerings politik.

Saarområdets röstberättigade befolkning kunde, såvida den icke ville godkänna avskiljandet från Tyskland och ej var villig att ge sin röst åt områdets f. ö. svaga kommunistparti, endast demonstrera genom att rösta blankt. Detta gjorde icke fullt 50.000 bland över 500.000 röstberättigade. 91,6 % (411.000) av alla giltiga röster tillföll de tre partier, vilka före valen förklarar sig vilja verka för Saarområdets avskiljande från Tyskland.

Parlamentet godkände kort därefter, den 15 dec. 1947, Saarlandets nya författning. Två dagar senare proklamerades denna och trädde med franske militär guvernörens godkännande i kraft.

Själva grundlagen blev icke föremål för någon folkomröstning. Det är icke uteslutet, att ett verkligt plebiscit, således ej via parlamentsval, skulle lämnat något avvikande siffror. Man bör emellertid kunna gå ut ifrån, att väljarkårens överväldigande majoritet stått bakom de tre nämnda partierna, då dessa före valen inträdde för den nya grundlagen. Man kan således anse, att principen om självbestämmanderätt iakttagits.

Här är icke rätta platsen för en mera ingående analys av de motiv som år 1935 förmådde 477.000 saarländare (90,76 % av alla giltiga röster) att plädера för Tyskland och år 1947 411.000 (91,60 % av de giltiga rösterna) för Saarområdets avskiljande från Tyskland. Men varje politiskt intresserad människa torde i denna omsvängning i en befolknings nationella inställning kunna se ett lärorikt faktum. Saarområdets speciella nationalsång, som 1934/35 sjöngs av väl hart när varenda tysk inom och utanför Saar, började med orden »Deutsch ist die Saar, deutsch immerdar»!

Den ovan återgivna inledningen till Saars nya grundlag deklarerar uttryckligen »politische Unabhängigkeit vom Deutschen Reich». Författningens artikel 60 konstituerar Saarområdet såsom ett »autonomes, demokratisch und sozial geordnetes» samt »wirtschaftlich an Frankreich angeschlossenes Land». Om man vill ange landets nuvarande statsrättsliga natur, bör man beteckna det som ett *franskt politiskt protektorat*. Anslutningen till Frankrike betecknas i grundlagens inledning såsom av ekonomisk natur, men i själva verket stannar den icke härvid utan medför även politiska konsekvenser. Detta kommer förutom i grundlagen (försvar, utrikesrepresentation m. m.) främst till uttryck i den folkrättsligt betydelsefulla *överenskommelse*, som ingåtts i Paris den 3 jan. 1948. I denna erkännes Saar visserligen som autonom stat, men samtidigt bestämmes, att en »*Haut Commissaire*» såsom franska republikens stadigvarande representant skall fungera i landet, vilken vid sidan om andra långtgående befogenheter (utnämning av vissa tjänstemän, övervakande av ingångna överenskommelser, naturaliseringar m. m.) har rätt att vidtaga alla nödvändiga åtgärder för den allmänna ordningens upprätthållande. Samtliga saarländska lagar och förordningar måste godkännas av honom. Detta innebär långt mera än blott en ekonomisk fusion. Å andra sidan förklarar Frankrike i ovan nämnda överenskommelse av den 3/1 1948, att Saar icke längre anses vara ockuperat område. Icke desto mindre utövar överbefälhavaren för den

franska ockupationszonen i Tyskland formellt fortfarande överinseendet och upprätthåller sambandet med det interallierade kontrollrådet i Berlin. En folkrättsligt fullständigt entydig status har såtillvida ännu ej etablerats. Den franske överbefälhavaren har emellertid meddelat generalfullmakt åt »Haut Commissaire de la République Française en Sarre» att träffa alla inom hans ämbetsområde nödvändiga åtgärder. Den tidigare posten av en »Délégué Supérieur pour le Gouvernement Militaire de la Sarre» har indragits.

I övrigt ha grundlagsinledningens långsytande deklARATIONER förankrats i själva författningstexten. Detta gäller framförallt valuta- och tullunionen med Frankrike samt den ekonomiska fusionen med detta land. De ingångna överenskommelserna i dessa avseenden gälla såsom beståndsdelar av landets lag (art. 63). Det har redan utfärdats en mängd nya bestämmelser i och för genomförande av den ekonomiska sammanslagningen med Frankrike.⁵

Den nya grundlagens övriga bestämmelser, så intressanta de i sig själva än må vara, träda naturligtvis tillbaka i jämförelse med autonomiens proklamerande samt föreskrifterna om den politiska och ekonomiska anslutningen till Frankrike. Artikel 30 formulerar försiktigt frågan om *kulturvården* så, att »die Schulen im Rahmen der christlichen und europäischen Kultur die deutsche Kultur und die deutsche Sprache pflegen und durch die Lehre der französischen Sprache zur Entwicklung der kulturellen Beziehungen zwischen Frankreich und dem Saarland beitragen». Den kristna tanken understrykes starkt med hänsyn till landets övervägande (3/4) katolska befolkning; de sociala kraven tillgodoses genom bestämmelsen, att gruvindustrien och kraftverk samt kommunikations- och transportväsendet ej få befinna sig i privat ägo. Vidare kunna storföretag, som »das Gemeinwohl gefährden», socialiseras.

Rätt märkligt är, att parlamentet härnäst ej längre kommer att väljas på en gång av landets hela befolkning utan att vartannat år i ett av landets 3 valdistrikt nya parlamentsmedlemmar väljas för en tid av 6 år.

Medan Saaromröstningen 1935 en tid stöd i mittpunkten för hela världens intresse, väckte däremot landets avskiljande från Tyskland 1947 i vår på revolutionerande händelser så rika tid föga uppmärksamhet. Men det är dock en ingalunda oviktig och på samma gång en lärorik händelse, som här ägt rum. Frankrike här i Europa med stor skicklighet och konsekvens genomfört en territoriell nyordning och kan inregistrera som en betydelsefull framgång, att denna förändring skett med den berörda befolkningens övervägande samförstånd. Fosterlandskärlek och nyttsynpunkter stodo vid detta ställningstagande av en nedbruten och nödlidande befolkning i konflikt med varandra. Vi ha fått bevittna, vilken av dessa faktorer som nästan hundra procentigt segrat.

Gerhard Simson.

⁵ Jfr Deutsche Rechtszeitschrift 1948, s. 57, där de viktigaste nya bestämmelserna återfinnas.

LITTERATURGRANSKNINGAR

FREDE CASTBERG: *Norges statsforfatning. I—II.* XX + 250; XVI + 545 sid.
Oslo 1947.

Den kände norske rättslärde, professorn i offentlig rätt vid Oslos universitet Frede Castberg är tydligen en vetenskapsman med utomordentlig arbetsförmåga. Sedan han i mitten av förra årtiondet gav ut sitt stora verk i två band om »Norges statsforfatning», har han icke blott hunnit med ett antal arbeten på skilda fält inom sin professurs vida ämnesområde utan ock trots kriget och de även därefter besvärliga arbetsförhållandena fått färdig en ny, omarbetad och aktualiserad upplaga av det nämnda standardverket, vilket sedan länge varit utgången ur bokhandeln. Det är att hälsa med aktningsfull glädje och tacksamhet också utanför förf:s hemland, att detta arbete nu föreligger för allmänheten i en så gedigen utformning, som här är fallet.

Redan till det yttre omfånget framträder Castbergs nya verk såsom vida mer omfattande än sin föregångare. Visserligen uppgår ökningen av sidantalet ej till mer än c:a halvtannat hundratal, men ett rationellare utnyttjande av tryckytan gör den verkliga yttre utvidgningen vida större. Detta beror givetvis först och främst — såsom förf. i förordet själv framhåller — därpå, att det har hänt mycket inom norskt statsliv sedan 1935, årtalet för den första upplagans tryckning. Detta har »gjort det til en temmelig omfattende og vanskelig oppgave å å jourføre en fremstilling av vår statsrett fra den gang». Vissa partier ha på den grund måst helt omarbetas och andra åtskilligt utvidgas. Men förf. har också i övrigt känt sig manad att ånyo genomtänka problemen, och även detta har gett anledning till om- och nyskrivningar av ett flertal kapitel.

Detta senare framstår tydligt i första bandets första huvudavdelning, som behandlar »Grunnbegreper og prinsipielle synspunkter». Förf. lämnar där med beaktande av de senare årens livliga rättsfilosofiska debatt, i vilken han även själv deltagit med uppmärksammade, självständiga inlägg,¹ en framställning av »Stat og rett», uppdelad på tre underkapitel, det första om statsbegreppet, det andra om statens förhållande till rätten, där han bl. a. tar ställning till frågan om revolutionen såsom rättsproblem — ett spørsmål, som i belysning av vår tids erfarenheter fått en helt annan verklighetsprägel än tidigare — och till den svåra frågan om innebörden av rättsgiltigheten,

¹ Se t. ex. denna tidskrift 1945, sid. 427 ff., »Den allminnelige statslæres problemer» och 1944, sid. 260 ff., »Ideologier og ideologiforskning» samt Svensk Juristtidning 1945, sid. 19 ff., »Rett og metafysikk». Jfr ock förf:s »Rettsfilosofiske grunnspørsmål» (1939).

samt det tredje om statsrätten och det politiska livet. Vidare ges här en utredning av frågan om »Statsrett og statsrettslig metode», där förf. i tre underavdelningar behandlar begreppet statsförfattningsrätt, dennas källor samt statsrättsvetenskapens metod.

Andra huvudavdelningen lämnar en relativt bred, historisk översikt, där de tre första avsnitten om Norges offentliga rätt före 1814, händelserna nämnda år och utvecklingen av Norges författning fram till andra världskriget i stort sett utgöra en viss utvidgning i jämförelse med motsvarande partier i den äldre upplagan. Däremot är självfallet det fjärde och sista underkapitlet om Norges statsrätt under kriget mot Tyskland helt nyskrivet. Här behandlas krigstillståndet och ockupationen, den tyska styrelsen i Norge, de lagliga norska statsmakterna, befrielsen och dess rättsverkningar samt de offentliga myndighetsorganen efter frigörelsen — allt naturligtvis betraktat främst ur konstitutionella synpunkter.

Även tredje huvudavdelningen, som behandlar land och folk, statsterritoriet och statsmedborgarna, är väsentligen lika med motsvarande kapitel i första upplagan. Endast smärre justeringar och tillägg ha gjorts med beaktande av ändrade yttre förhållanden, t. ex. Nationernas Förbunds bortfallande o. d.

Fjärde och sista delen av första bandet lämnar en utförlig framställning av organisationen av statens huvudorgan och formerna för deras maktutövning, d. v. s. å ena sidan konungen och statsrådet, å den andra stortinget, vartill fogar sig ett kapitel om högsta domstolen och riksätten. Också här följer framställningen i det stora hela den förra upplagan. Utom vid smärre förtydliganden och tillägg fäster man sig under läsningen vid de spår, som krigsårens konstitutionella erfarenheter här ha satt. Sålunda påpekas det (s. 269), att det ärftliga kungadömet genom sin idé skapar en möjlighet just för dess innehavare att i särskilt hög grad symbolisera den nationella enheten och ge uttryck åt folkets »samfølelse», varvid med all kraft understrykes, att detta aldrig i Norges nyare historia visat sig så klart som i och genom Haakon VII:s förhållande till det norska folket under kriget med Tyskland. Vid behandlingen av grundlagens förbud för konungen att utan stortingets samtycke uppehålla sig utanför riket längre tid än sex månader i följd göres det i och för sig egentligen självklara påpekandet, att detta givetvis icke gäller ett konungens uppehåll utanför rikets gränser för att leda landets insats i ett krig, även när de faktiska förhållandena gjort det omöjligt att på förhand inhämta stortingets samtycke. Det är därför höjt över varje tvivel, att det anförda grundlagsbudet icke har någon tillämpning på kung Haakons uppehåll utanför Norge under krigsåren 1940—45. Då förf. behandlar stortinget och frågan om rösträtt vid val till detta, kommer han in på de nya bestämmelserna om förlust av rösträtt för »lands-svik» (s. 368, 372).

Andra bandet omfattar tre huvudavdelningar. Den första redogör för huru den författningen behärskande maktdelningsprincipen, sådan den vid grundlagens tillkomst uppfattades, förverkligats och sedermera tillämpats. Under olika kapitel behandlas statens tre huvudfunktioner, som de avspeglas i författningens regler om den lagstiftande, förvaltande och dömande myndigheten. Här får förf. tillfälle att påpeka, hurusom grundlagen lämnar en

möjlighet för en korporationsrättslig reglering av vissa områden inom samhällslivet.

Den andra huvudavdelningen behandlar det betydelsefulla ämnet, i vad mån grundlagen bereder skydd åt individens rätt. Här skulle det vara av intresse att göra en jämförelse mellan förf:s framställning och den motsvarande redogörelse för svensk rätts innebörd, som professor Halvar G. F. Sundberg lämnat i det likaledes förra året utkomna arbetet »Medborgarrätt». Helt naturligt kommer här norska grundlagens § 97 med förbudet att ge en lag tillbakaverkande kraft i förgrunden, och förf. dryftar ingående, huru denna bestämmelse bör tolkas och i vilken utsträckning den kan ge den enskilde skydd mot ingrepp i vad som brukar betecknas såsom bestående rättigheter. Förf. tager därvid avstånd från den s. k. standardteorien, enligt vilken stadgandet bör uppfattas som en allmän anvisning till en rättfärdighetsvärdering av de förhållanden, som skola bedömas och regleras. Förf. belyser därpå användningen av principen i § 97 på olika rättsområden, varvid han redogör för vissa betydelsefulla tillämpningar inom skilda delar av rättssystemet. En särskilt utförlig framställning ägnas därvid åt grundlagens bestämmelser om expropriation. Intressant är därvid gränsdragningen mellan expropriation och beskattning (s. 356 ff.) och frågan om den moderna »planhushållningens» ingrepp i och reglerande av den enskildes äganderätt (t. ex. s. 363, 367). På tal om grundlagens övriga bestämmelser till skydd för den medborgerliga friheten och likheten får förf. tillfälle att i anknytning till krigsårens fruktansvärda erfarenheter inskräpa förbudet mot godtyckliga straffdomar i varje form (s. 403 ff.).

Sista huvudavdelningen av Castbergs verk behandlar de konstitutionella garantierna, d. v. s. de garantier, som inom rättslivet kunna vara att finna mot att författningens regler kränkas. Den starkaste och mest nödvändiga konstitutionella garantien ligger förvisso, som förf. understryker, däri, att författningen uppbäres av ett starkt och likartat rättsmedvetande hos medborgarna, av harmoni alltså mellan grundlagens bud och folkets rättskänsla. Men den typiska konstitutionella garantien i mera egentlig mening utgöres i norskt författningensliv av det straffrättsliga ansvar, som kan göras gällande inför riksätten mot de konstitutionellt sett högst uppsatta, d. v. s. statsrådets, högsta domstolens och stortingets medlemmar. I första underkapitlet redogöres för riksrettens kompetens och för stortingets möjligheter att öva kontroll över regeringens verksamhet. I andra underkapitlet, som tillika är arbetets sista, behandlas grundlagens materiella regler om den straffrättsliga statsrådsansvarigheten och till slut principerna för den konstitutionella nödrätten, d. v. s. förutsättningarna för att en skenbart grundlagsstridig handling av ett statsorgan undantagsvis kan vara att anse såsom rättsenlig och straffri. Att förf. här kommer in på en hel del spörsmål, som genom kriget och dess följder gjorts synnerligen aktuella, är helt naturligt. Sålunda omnämner förf. regeringens extraordinära lagstiftningsverksamhet under överskridande av de eljes gällande grundlagsreglerna, dels under striderna inom det fria norska området våren 1940, dels senare från London fram till befrielsens år 1945. Den s. k. Elverumsfullmakten, som stortinget beslöt den 9 april 1940, är ett typiskt exempel på ett folkrepresentationens beslut, som på grund av en nödsituation fattats under åsidosättande av de

formföreskrifter, som normalt gälla för dess verksamhet. Vidare pekas på den ytterst sällsynta förekomsten av en nödrättshandling av högsta domstolen, nämligen då det s. k. administrationsrådet tillsattes den 15 april 1940.

Slutligen har såsom nyttiga bihang till arbetet fogats icke mindre än tre av lagbyråchefen Henry Østlid utarbetade register. De två första sakna helt motsvarigheter i den äldre upplagan. De utgöras dels av en förteckning över anförda rättsfall ur högsta domstolens praxis från 1834 till 1946, dels av ett grundlagsregister, där med angivande av del och sida för varje grundlagsparagraf redovisas, var den finnes omnämnd eller åberopad. Det tredje registret, ett sakregister, har i den nya upplagan fått en avsevärt ökad användbarhet, i det att det här har fått ett omfång av omkring 28 sidor eller mer än tre gånger så mycket som i den tidigare editionen.

Förf. påpekar i förordet, att de nya partierna i första bandet nedskrivits under kriget, åren 1942 och 1943, och att tankegången i någon mån präglats av de förhållanden, som då rådde. Många spörsmål, säger förf., reste sig då med större styrka än tidigare, och det kändes framför allt som en nödvändighet att »søke efter etisk forankring av retten, som det norske folk kjempet for». Detta synes också ha starkare än förr satt sin prägel på förf:s framställning och givit den ett djupare personligt tonfall.

Hans Cavalli.

GUNNAR BOALT: *Skolutbildning och skolresultat för barn ur olika samhällsklasser i Stockholm.* Stockholm 1947.

Under senare år har demokratiseringen och reformarbetet av den högre utbildningen ägnats livlig uppmärksamhet, icke minst inom politiken. »Social Årsbok» 1942 bestod sålunda till större delen av artiklar och uppsatser rörande hithörande problem. Även skolkommissionen har ägnat detta problem viss uppmärksamhet. Det är tydligt, att eleverna i realskolor, gymnasier och högskolor i fråga om social och geografisk härstamning skilja sig från sina jämnåriga åldersklasser och att de högre socialklassernas barn numerärt sett äro överrepresenterade i de högre utbildningsanstalterna. Lika odiskutabelt är, att övergången från lägre skolformer till högre skolformer för en mängd ungdomar försvåras av ekonomiska orsaker, även om bättre intellektuella förutsättningar finnas än hos andra, som gått vidare. Diskussionen om hithörande frågor kan dock icke bliva fullt givande, förrän man har ett fullgott material, som belyser tillströmningen till och urvalet inom högre undervisningsanstalter med hänsyn tagen till ekonomiska och intellektuella förutsättningar. Att t. ex. belysa förhållandena schematiskt medelst en jämförelse mellan inkomstfördelningen hos fäder till högskolestudenter å ena sidan och inkomstfördelningen för samtliga män över 40 års ålder å andra sidan är mera demagogi än vetenskap.¹

Framför allt måste man taga i beaktande sambandet mellan intelligens och inkomst (socialställning) hos fäderna, vilket måste återspeglas på barnen. Visserligen säger Alva Myrdal i sin bok: »Begåvningarna följer emellertid

¹ Se t. ex. Alva Myrdal: *Folk och Familj* (s. 422), Stockholm 1944.

varken de ekonomiska eller geografiska gränserna». Men det föreligger dock flera undersökningar, som klart påvisa, att socialklass (faderns) och betygen (intelligensen) hos barnen stå i visst samband.² Nyss nämnda publikation »Social årsbok» 1942 uppehåller sig egentligen icke särskilt vid detta problem.

I serien »Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning» framlägger fil. lic. Gunnar Boalt under ovan nämnd titel en redogörelse för en väl planlagd undersökning, som vill belysa övergången från lägre skolor till högre skolor med hänsyn till olika influerande faktorer beträffande stockholmsungdom. Boalt formulerar som det idealiska undersökningsprogrammet: 1) om möjligt fastställa förefintliga olikheter i begåvningsavseende mellan barn från olika socialgrupper vid eller före skoltidens början; 2) studera huru dessa ursprungliga olikheter eventuellt förändras under skolgången samt 3) studera huru urvalet till högre skolformer påverkas av social miljö jämsides med betygen. Även föräldrarnas inställning (attityd) nämner Boalt som en faktor att taga hänsyn till. Som denna faktor måste belysas med utfrågning av föräldrarna direkt, bortser Boalt härifrån, ehuru hänvisning sker till en annan pågående undersökning. Då skillnaderna i begåvning före skolåldern icke kan bestämmas, måste studiet baseras på grundskolans betyg, vilket dock försvåras om, som fallet är i Stockholm, flera olika grundskolor finnas med eventuellt olika rekryteringsfält (folkskolor och privata skolor) och olika betygsnivåer.

Boalts undersökningsmaterial består av samtliga barn, som år 1936 lämnade folkskolans fjärde klass (efter ett eller flera år däri) jämte de, som samtidigt lämnade motsvarande klass i de privata skolorna.

Den vidare skolgången har observerats och skolbetygen från fjärde klass i folkskolan eller motsvarande klass i privata skolor ha införts på kartoliner jämte resultat från inträdesprövningar till högre skolor, övergång till och betyg i högre skolor fram till studentexamen. Därjämte ha från mantals- och taxeringslängder uppgifter hämtats om målsmännens såsom kön, ålder, civilstånd, yrke, taxerad inkomst (till kommunal inkomstskatt) ävensom uppgift om antal hemmavarande syskon samt familjeinkomst och hyrans storlek. Ur socialregistret ha uppgifter om understöd från olika håll inhämtats samt uppgift om målsmännens »vandel». Inkomstuppgifterna avse året 1936 samt uppgifterna från socialregistret åren 1933—1939. Slutligen inhämtades data från testningarna av värnpliktiga vid inskrivningsförrättningarna 1945—1946.

Man kan diskutera lämpligheten av den till kommunal inkomstskatt taxerade inkomsten. Motsvarande belopp för statlig debitering hade nog varit lämpligare, även om en viss andel av förmögenheten inkluderas däri. Rörelseidkare och fastighetsägare kunna, som bekant, taxeras i kommunalt avseende på flera ställen (även i olika församlingar inom Stockholm), och det kommunala inkomstbeloppet i en taxeringslängd behöver icke utgöra hela inkomsten. Man kan även diskutera, huruvida ett års inkomst är tillräckligt för att belysa den ekonomiska situationen. Särskilt för att belysa över-

² Se bl. a. Siver Hallgren: *Intelligens och social miljö*, *Studia Psychologica et Paedagogica* I, Lund 1946.

gången från realskola till gymnasium borde inkomsten omkring år 1940 ha beaktats.

Materialet omfattar inalles 4895 elever och var praktiskt taget fullständigt, då närmast motsvarande åldersklass omfattade 5145 personer. Mot materialets representativitet torde ingen anmärkning kunna riktas. 4342 barn hade passerat folkskolans fjärde klass och 499 åtnjutit undervisning i privata skolor. Återstoden tillhörde hjälpklasser o. d. och medtogos icke vid behandlingen i övrigt. För eleverna i privata skolor saknades ofta betyg och när de finnas äro de näppeligen kommensurabla med folkskolebetygen. Då samtidigt eleverna i privata skolor tillhöra övervägande högre socialgrupper och utbildningen inriktas som förberedelse till inträdet i realskolan, leder detta till att sammanställningar försvåras.

Som Boalts första resultat må nämnas det dokumenterade sambandet mellan folkskolebetyg och socialgrupp eller inkomst. Förf. giver som resultat korrelationskoefficienterna 0.32 resp. 0.22. Dessa tal må anses som små, då andra smärre undersökningar visa höga tal. Tyvärr giver ej förf. här liksom nästan aldrig några siffror utöver sina korrelationskoefficienter. Den statistiskt sett obehövande läsaren får inget klart begrepp om innebörden härav, och det skulle varit lämpligt, om förf. hade illustrerat sambandet så att medelbetygen (eller betygsfördelningen) hade givits för olika socialgrupper eller inkomstklasser. Nu får man icke klart besked om skillnaderna i medelbetyg mellan högre och lägre socialgrupper.

Samvariationen mellan skolbetyg och socialgrupp är åtminstone delvis ett uttryck för olika begåvningar. Hallgren fann likartat samband mellan socialgrupp (inkomstklass) och testresultat vid en undersökning för samtliga barn i Malmö. I någon mån kan det vara tal om en miljöpåverkan så att barn från bättre socialklasser få bättre tillsyn i hemmen evad det gäller skolresultaten. Betygens lämplighet som mätare av begåvningsförutsättningarna kan diskuteras. Boalt påpekar, att kunskaper och skolresultat bedömes olika i olika klasser, varvid resultaten i viss mån betygsättes så att medelnivån i klassen hålles mera konstant. Boalt studerar därför medelbetygen inom olika skoldistrikt i relation till procenten barn från högre socialgrupper inom distriktet och finner, att medelbetygsnivån i ett distrikt samvarierar med procenten barn från högre socialgrupper och tolkar betygsnivåns samvariation med den sociala nivån så att skillnaderna mellan olika överlärardistrikt i själva verket äro relativt små, och att barn med samma kunskaper få likartat betyg oavsett distrikt. Dock synes mig Boalts resonemang icke fullt övertygande, och lämpligare hade det nog varit, om Boalt för samtliga barn från en avgränsad inkomstklass (eller för flera dylika grupper) medelst variansanalys hade försökt utröna, om skillnaderna i betygsnivån för dessa varierat slumpmässigt mellan distrikten. Om icke slumpmässiga skillnader förefinnas, minskas samvariationen mellan socialgrupp och inkomst i någon mån.

Skolbetygens bristande tillförlitlighet (i fjärde klass) framgår delvis av att sambandet mellan folkskolebetyg och inträdesprovens poängsumma (vid prövning till realskola) är relativt svagt. Korrelationskoefficienten angives till 0.61. Endera eller båda variablerna måste anses vara behäftad med stora brister som mått på intelligensen. Det är att beklaga, att resultaten från en

annan undersökning över sambandet mellan skolbetyg och intelligenstest ännu icke varit tillgängliga.

Sambandet mellan socialgrupp eller inkomst och övergång till högre skoltyp är tydligt. Här giver Boalt direkta siffror så att urvalet lätt kan överblickas. Nedanstående tabell må anföras.

Socialgrupp inkomstklass	Totalantal barn	Härav övergått till realskola, gymnasium	
I	574	95%	61%
II	1554	66	23
III	2467	27	4
över 20.000	157	99	69
12.000—20.000	232	92	65
7.500—12.000	385	93	47
5.000—7.500	760	63	19
4.000—5.000	803	45	10
3.000—4.000	948	36	7
2.000—3.000	571	31	6
1.000—2.000	420	29	5
under 1.000	483	25	6

Socialklassindelningen i endast tre grupper följer den i valstatistiken år 1942 tillämpade indelningen och grupperna II och III skulle säkerligen kunna uppdelas. En indelning, som mera tagit sikte på föräldrarnas egen skolbildning, i den mån denna kan utläsas ur yrkesuppgifterna, hade troligen varit att föredraga. Direkta uppgifter om föräldrarnas skolgång och utbildning hade varit betydelsefulla, men då sådana uppgifter endast kunnat erhållas genom utfrågning, är det förståeligt, att de icke insamlats. I den omnämnda undersökningen med hänsyn till föräldrarnas attityd hör denna fråga däremot hemma.

Korrelationen mellan socialgrupp och övergång till högre skoltyp blir för samtliga barn 0.72 ± 0.013 och mellan inkomst och övergång till högre skoltyp 0.60 ± 0.018 . För enbart folkskolebarn äro siffrorna 0.71 ± 0.017 resp. 0.44 ± 0.018 .

Sambandet mellan betyg och övergång till högre skoltyp angives till 0.53 ± 0.020 .

På basis av dylika korrelationskoefficienter uträknar Boalt därefter partiella korrelationskoefficienter mellan olika faktorer, där inverkan av övriga elimineras.

Den partiella korrelationskoefficienten mellan övergång till högre skoltyp och socialgrupp, om inkomst och betygssumma m. m. hålles konstant, blir 0.59.

Motsvarande partiella korrelationskoefficient mellan inkomst och övergång till högre skoltyp blir 0.01.

På detta sätt blir avhandlingen väl svårtydd för allmänheten och får över sig en vetenskaplig prägel. Men man måste konstatera, att författaren visserligen har en formell insikt om den använda metodiken men av den karaktär, att han ej på något sätt är medveten om felkällor m. m. vid dylika korrelationsberäkningar (utöver medelfelens betydelse). Flera allvariga anmärkningar måste riktas mot författaren.

De flesta av variablerna medgiva blott en uppdelning av materialet i två eller tre grupper, och materialet lämpar sig icke för en beräkning av korrelationskoefficienter i vanlig bemärkelse (genom bildning av produktsummor etc.). Förf. beräknar i stället s.k. tetrakoriska korrelationskoefficienter med utgångspunkt från en indelning i fyrfältstabeller. Nu antar visserligen vid »normal fördelning» den tetrakoriska korrelationskoefficienten samma värde som den vanliga korrelationskoefficienten, oberoende av hur indelningen i en fyrfältstabell sker. Men vid sneda fördelningar, vilka oftast förekomma i socialstatistiken, blir den tetrakoriska korrelationskoefficienten esomoftast i hög grad avhängig av huru indelningen i fyrfältstabell sker. Sålunda beräknar Boalt korrelationskoefficienten mellan inkomst och övergång till högre skoltyp vara 0.44 ± 0.018 . Boalt sätter 4.000 kr. som gräns mellan »högre» eller »lägre» inkomsttagare. Sätter man däremot 7.500 kr. som gräns mellan »högre» och »lägre» inkomst, erhålles korrelationskoefficienten 0.67. Sätter man slutligen 2.000 kr. som gräns mellan »högre» och »lägre» inkomst i en fyrfältstabell, erhålles värdet 0.34 för den tetrakoriska korrelationskoefficienten. Medelfelet är härvid fullständigt irrelevant och de tetrakoriska korrelationskoefficienternas ha näppeligen något större värde i detta sammanhang. Uträknar man därför partiella korrelationskoefficienter av högre ordning, t. ex. tre variabler eliminerade, höra vilka värden som helst nästan kunna förväntas. Den stora differensen i korrelationskoefficientens värde mellan inkomst och övergång till högre skoltyp för totalmaterialet å ena sidan (0.60) och enbart folkskolebarnen å andra sidan (0.44) borde väckt förf:s uppmärksamhet.

En annan felkälla, vartill man särskilt inom den ekonomiska statistiken tager allt mer hänsyn är den, att partiella korrelationskoefficienter kunna influeras i hög grad av otillförlitligheten i de observerade värdena (varmed icke menas medelfelen) och erhålla i hög grad missvisande värden. Som exempel må anföras:

Te variabler äro givna med tillhörande korrelationskoefficienter r_{12} , r_{13} och r_{23} och man vill bestämma den partiella korrelationen $r_{12.3}$. Denna partiella korrelationskoefficient uttryckes som bekant med formeln

$$r_{12.3} = \frac{r_{12} - r_{13} r_{23}}{\left(1 - r_{13}^2\right)^{1/2} \left(1 - r_{23}^2\right)^{1/2}} ;$$

Om variabeln 3 är bemängd med en mängd felaktigheter, blir korrelationskoefficienterna r_{13} och r_{23} förminskade i storlek och genom denna omständighet framträder måhända en positiv partiell korrelation $r_{12.3}$, som icke skulle erhållits, om variabeln 3 varit angiven utan mätfel.

Då många av Boalts variabler (såsom socialgrupp, inkomst m. m.) måste anses vara behäftade med bestämningsfel, blir resultatet att de högre partiella korrelationskoefficienterna kunna erhålla relativt godtyckliga värden, och man kan tala om »nonsenskorrelationer».

Enligt min åsikt har det inte varit ett lyckligt grepp av Boalt att belysa urvalet till högre skolformer enbart med partiella korrelationskoefficienter.

Man möter här ett typiskt exempel, där personer utan större insikt i den statistiska metodiken ger sig på statistiska problem.

Problemet skulle ha fått en bättre och klarare belysning, om Boalt hade gått en enklare väg att beräkna standardiserade tal enligt de förväntade fal-lens metod. Om materialet efter betygen hade indelats i t. ex. tre grupper: en övre grupp, inom vilken samtliga böra erhålla högre undervisning, en undre grupp, där ingen bör erhålla sådan, och en mellangrupp, inom vilken procenten, som bör erhålla högre undervisning, sättes i lineär relation till skolbetygen, och man med ledning av sådana tal beräknat det antal, som bör få högre undervisning inom olika socialgrupper, inkomstklasser m. m., skulle det varit givande att jämföra så beräknade antal med det verkliga antalet och med lättfattliga siffror i detalj belysa innebörden av olika faktorer på urvalet. Då i Boalts avhandling inga fördelningstabeller efter betyg i korrelation med andra data givas, är det omöjligt att belysa ett sådant beräkningssätt och resultaten härvid.

Som det nu är, måste man betrakta de flesta resultaten (korrelationskoefficienterna) i Boalts bok med kraftiga förbehåll, och boken kan, trots sin goda planläggning och det väl insamlade materialet, icke betraktas som något tungt vägande bidrag till problemet om den högre undervisningens demokratisering.

C.-E. Quensel.

From MAX WEBER: *Essays in Sociology*. Translated, edited and with an Introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co., Ltd., London 1947. 490 ss. Pris 21 sh. (The International Library of Sociology and Social Reconstruction.)

Ett genomgående drag i modern amerikansk sociologi just nu är den höga uppskattning, som kommer den europeiska sociologien till del. I Sverige ser man ofta mindre kritiskt på den amerikanska sociologien än de amerikanska sociologerna själva göra, vilka alltmer känt behovet av en teoretisk grundval för de empiriska undersökningarna. Under senare år ha därför amerikanska sociologer strävat efter att få till stånd engelska översättningar av tysk och fransk sociologi. Mycket signifikativt är, att härom året översattes och bearbetades ett sådant äldre tyskt sociologiskt verk som Ferdinand Tönnies' »Gemeinschaft und Gesellschaft» — vars första upplaga utkom redan 1886! Då har man lättare att förstå betydelsen av den översättning, som H. H. Gerth och C. Wright Mills nyligen utfört av valda partier ur Max Webers sociologiska skrifter. Max Weber kan nämligen en modern sociolog ej komma ifrån.

Det har emellertid ej varit lätt att översätta Max Webers originella terminologi och invecklade satsar. Den engelska översättningen har därför måst bli ganska fri. Översättarna ha särskilt bemödat sig om att dela upp Max Webers långa satsperioder och komprimerade uttryckssätt i enklare och mera genomskådliga meningar. Otvivelaktigt ha de därvidlag lagt ned mycket arbete på att göra Max Weber så lättillgänglig som möjligt. Något förfång för det sakliga innehållet har ej uppstått trots det grundliga ingri-

pandet i Max Webers traditionsenligt akademiska tyska stil. H. H. Gerth är en säker borgen för sakkunskapen vid översättningen, medan Mills står för den stilistiska utformningen. Gerth är tysk nationalekonom och sociolog och har bott i Amerika de senaste tio åren (numera är han professor vid Univ. of Wisconsin), varför han bör ha särskild förmåga att få fram den äkta Max Weber i engelsk språkdräkt.

Vi i Sverige kanske helst hålla oss till de tyska upplagorna, om vi vilja studera Max Webers sociologi, eftersom vi äro mera utbildade än amerikanerna i att läsa och förstå tyska, men även för oss är den föreliggande översättningen av värde, ty dels är det mycket svårt att få tag i Max Webers arbeten, dels föreligga hans sociologiska uppsatser och skrifter ej alltid samlade i särskilda arbeten utan äro blandade med hans andra samhällsvetenskapliga uppsatser. Vidare ha de båda översättarna författat en utmärkt inledning på 74 sidor, där man får en klar bild av Max Webers andliga utvecklingsgång, biografiska data, hans inställning till de politiska idéerna, men framför allt en systematisk framställning av hans sociologiska teorier. Denna inledande översikt ersätter delvis de sociologiska partier i Max Webers skrifter, som ej medtagits. Om det är någon anmärkning man kan rikta mot den amerikanska upplagan, är det just den, att de utvalda »essäerna» ej ge en fullständig bild av Max Webers sociologi. Hans båda viktigaste sociologiska bidrag äro ej medtagna. Sålunda saknas »Methodische Grundlagen der Soziologie» ur »Wirtschaft und Gesellschaft» och vidare »Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus» ur »Gesammelte Aufsätze zur Religionssoziologie». Såväl genom översättarnas inledning som genom de andra »essäerna» får man emellertid en utförlig redogörelse både för Max Webers idealtypiska konstruktioner och för hans uppfattning av förhållandet mellan protestantism och kapitalism. Att de båda nämnda uppsatserna ej medtagits, beror nog på att de i andra sammanhang översatts till engelska av amerikanska sociologer. Sålunda har Harvardsociologen Talcott Parsons för ungefär 15 år sedan översatt »Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus». Och förra året översatte han tillsammans med en annan sociolog, A. M. Henderson, första delen av »Wirtschaft und Gesellschaft» under titeln »The Theory of Social and Economic Organization». I detta arbete ingår sålunda översättningen av »Methodische Grundlagen der Soziologie». Det har därför ej funnits någon anledning för Gerth och Mills att i sitt urval taga med sådant, som redan översatts eller var på väg att översättas av andra. Det kanske bör påpekas, att Gerths och Mills översättning utkom i Amerika redan 1946, men den har nu återutgivits av ett engelskt förlag i den berömda sociologiska serien »The International Library of Sociology and Social Reconstruction».

Urvalet i »From Max Weber» är mycket allsidigt. Till och med de båda populära uppsatserna »Politik als Beruf» och »Wissenschaft als Beruf» ha tagits med, fastän de mera utgöra tidshistoriska dokument och ett uttryck för Max Webers inställning till kulturpolitiska problem än en i egentlig mening sociologisk analys. Det kan dock vara av en ganska stor betydelse för förståelsen av en sociologs vetenskapliga teorier att känna till hans personliga inställning i sociala, kulturella och politiska frågor. Icke minst gäller detta Weber. Han hade ett levande intresse för människor och sam-

hällen. Han var med hela sin känsla praktiskt engagerad i tidens politiska och kulturella diskussioner. De båda översättarna framhålla i sin inledning, att Weber var fast förankrad i den västeuropeiska positivismen från Comte med mottot »savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir». Men han var även påverkad av Marx, och genom att acceptera den marxistiska kritiken av den borgerliga demokratien tog han avstånd från konservatismen, pangermanismen och monarkien i dess tyska form. Han pläderade emellertid för en konstitutionell demokrati, och han hoppades, att riksdagen skulle bli en balansfaktor gentemot den preussiska byråkratien. Han hoppades emellertid framför allt på en ledare, som skulle kunna göra sig till herre över den byråkratiska andan. I denna sin uppfattning är han ej helt fri från machiavellistiska tankegångar. De båda översättarna undra därför, om han ej på grund av sin teori om den gudabenådade ledaren kommer för nära den nazistiska ideologien. Men de framhålla samtidigt, att hans humanism, hans kärlek till de undertryckta liksom hans kamp mot raskänsla och antisemitism å andra sidan kunnat göra honom till en oförsonlig kritiker av den nazistiska ideologien.

Över huvud taget utgör Max Webers sociologi en medelväg mellan ytterligheter. Han är ej absolut emot Marx' ekonomiska materialism. Framför allt vill han se de ideologiska företeelserna i korrelation med materiella intressen. Men han vill ej fastställa en enda universell kausalkedja. Stundom kan det tyckas, som om Max Weber lät exempelvis de ideologiska faktorerna stå som orsaker till ekonomiska förhållanden, t. ex. i fråga om puritanismens betydelse för kapitalismen. Men i inledningen till »Die Wirtschaftsethik der Weltreligionen. Vergleichende religionssoziologische Versuche» (ingår i »Ges. Aufsätze zur Religionssoziologie»; denna inledning är medtagen i »From Max Weber» under rubriken »The Social Psychology of the World Religions») försöker han sig på en mera allmän avvägning mellan de ideologiska elementen och de ekonomiska i en social etik. Han framhåller, att ingen ekonomisk etik någonsin bestämts uteslutande genom religionen. Men ej heller är en religion en enkel funktion av den sociala situationen hos det samhällsskikt, som är dess karakteristiska bärare. Han förnekar ej religionens autonomi utan framhåller, att den religiösa etiken främst fått sin prägel från rent religiösa källsprång, och att de religiösa lärorerna äro anpassade till religiösa behov. Ej heller kan man enligt honom som Nietzsche förklara religionen psykologiskt som en ressentimentkänsla, t. ex. att kristendomens lära om kärleken och ödmjukheten uteslutande skulle kunna förklaras såsom ett uttryck för »slavarnas» och de lägre klassernas »rationalisering» av sin egen sociala situation.

På grund av att Max Weber är medveten om att förhållandet mellan den ekonomiska etiken och den religiösa växlar från tid till tid och från folk till folk, vill han ej generalisera genom att låta ett av leden i detta förhållande betraktas som orsak. När det gäller frågan om kristendomens relation till västerlandets ekonomiska etik, kan Webers ståndpunkt formuleras så: dels påverkade den sociala omgivningen och ett socialt skikt kristendomens utveckling, dels — och lika mycket — utövade kristendomens inre karaktär genom sin inomvärldsliga asketism och krayet på rationali-

sering av livet ett inflytande på den ekonomiska utvecklingen, som krävde rationalitet och inomvärldsligt handlande.

Max Weber tar emellertid ej upp alla arter av kristendom till behandling. Han stannar särskilt vid puritanismen i dess amerikanska form. Hans metod är varken den historiskt beskrivande eller den naturvetenskapligt generaliserande. För sociologiens vidkommande går han en medelväg och fastställer sin metod som den idealtypiska. Sådana begrepp som »puritanism», »kapitalism», »feodalism», »borgerlighet», »den ekonomiska människan», »gotisk» eller »romersk» arkitektur etc. äro ej generella begrepp i naturvetenskaplig bemärkelse, utan de äro renodlade fall, som lämpa sig för jämförelse med andra renodlade fall. En jämförelse t. ex. mellan feodalistisk ekonomi och kapitalistisk utgör ej en jämförelse i detalj mellan två historiska företeelser utan blott en jämförelse mellan det som är typiskt hos dem och hos deras verkningar. Det kanske är därför, som man haft så lätt att missuppfatta Webers undersökning av förhållandet mellan den puritanska etiken och den kapitalistiska, men då denna undersökning ej är medtagen i »From Max Weber», finns det ingen anledning att här taga upp den till granskning.

Men det finns andra idealtypiska begrepp hos Max Weber, som behandlas i »From Max Weber». Av aktuellt intresse är exempelvis »byråkratien». Weber ser i »byråkratien» eller »byråkratismen» en typisk företeelse för vår tid, som sammanhänger med vår metodiska och rationella livsstil. Den är särskilt nödvändig för stora stater och masspartier. Som bekant hyste Max Weber ej någon större beundran för den preussiska byråkratien, och översättarna ha med rätta låtit en uppsats om »charisma» följa på kapitlet om byråkratien. »Charisma» är enligt Weber något helt motsatt det metodiska, rationella. De människor, som äro utrustade med charisma, känna blott till den inre begränsningen, känna sig kallade till storverk, till att utföra en mission. Det är ej underligt att följande ord om charisma ha föranlett många att i Max Weber se en föregångare till den nazistiska ledarkulten: »Charismas bärare griper det uppdrag, som är adekvat för honom, och begär lydnad och efterföljd på grund av sin mission ... Hans charismatiska anspråk bryter samman, om hans mission ej är erkänd av dem som han anser sig vara sänd till ... Men han härleder ej sin »rätt» från deras vilja ... Förhållandet är mera det motsatta: det är deras *plikt* ... att erkänna honom såsom den charismatiskt kvalificerade ledaren.»

Trots charisma-föreställningens aktualitet under de senaste 15 åren har dock denna teori hos Max Weber vunnit föga beaktande. Samma är förhållandet med Max Webers klassbegrepp. I amerikansk sociologi har man först under 40-talet börjat publicera större undersökningar om samhällsklasserna, men det är underligt, hur föga de amerikanska sociologerna i dessa undersökningar uppmärksammat skillnaden mellan klassbegreppet och statusbegreppet. Det känns därför mycket välgörande att taga del av Max Webers klara distinktioner i kapitlet om »Class, Status, Party» i »From Max Weber». Enligt denna framställning kan man tala om klass »när (1) ett antal människor gemensamt har en specifik kausal komponent beträffande sina livsmöjligheter, för så vitt som (2) denna komponent uteslutande är ett uttryck för ekonomiska intressen i besittandet av ägodelar eller i

inkomstillfällen och (3) under affärs- och arbetsmarknadens villkor». Klasssituationen är i sista hand en marknadssituation. I motsats till klassituationen är statussituationen ej enbart ekonomiskt betingad utan »bestämd av en specifik, positiv eller negativ, uppskattning av äran». En statusgrupp har sin speciella livsstil, och man väntar av alla, som vilja höra till en och samma statusgrupp, att de skola lägga sig till med denna livsstil. En statusgrupp kan bli så sluten, att den kommer att stå på gränsen till kasten. I modern amerikansk sociologi betraktar man förhållandet mellan vissa etniska grupper, särskilt mellan vita och svarta, som ett kastförhållande. Även i denna fråga har Max Weber föregripit den moderna sociologien. Enligt honom är kasten den normala form, i vilken etniska grupper vanligtvis leva sida vid sida i ett och samma samhälle.

Man återfinner sålunda i det urval från Max Webers sociologiska skrifter, som Gerth och Mills ha gjort, gång på gång aktuella sociologiska problem, men ofta behandlade med större klarhet och tankeskärpa än som fallet är i modern sociologi. Man får dock ej tro, att denna större pregnans i begreppsbildningen hos Max Weber beror på att han enbart teoretiserar utan hänsyn till det komplicerade material man får vid en empirisk sociologisk undersökning. Även om Max Weber ej gjort sociologiska fältstudier i den amerikanska sociologiens mening, har han dock studerat samhället empiriskt genom sina ekonomiska och historiska undersökningar. Det icke minst värdefulla hos denne tyske sociolog är hans vittomfattande kunskaper, som gjorde det möjligt för honom att grunda sina vetenskapliga slutsatser på komparativa studier av ekonomiska, sociala och kulturella förhållanden i olika länder och under olika tidsepoker. Max Weber får otvivelaktigt betraktas som den moderne sociolog, vilken mest konsekvent har kunnat genomföra sina metodologiska principer vid slutet av ett konkret empiriskt material. Därom vittnar icke minst föreliggande urval av Max Webers sociologiska skrifter.

Bertil Pffannenstill.

Natanael Gärde som justitieministerkandidat och Arvid Lindman som »elder statesman» 1936. Komplettering till kompletteringar.

I en anmälan av undertecknads avhandling »Svensk parlamentarism 1932—1936» i Statsvetenskaplig tidskrift 1948, s. 188 ff. relaterar recensenten, docent Gunnar Gerdner, som komplettering till min framställning ett par episoder från 1936 års regeringskriser, närmast berörande konungens aktivitet vid dylika tillfällen. Dessa kompletteringar nödvändiggöra emellertid en ytterligare komplettering, som här lämnas.

F. justitierådet N. Gärde har meddelat recensenten, att han i början av regeringskrisen i juni 1936, måndagen den 15 eller tisdagen den 16, blev »uppringd av konungen och anmodad att ställa sig till förfogande som justitieminister i den regering Bramstorp skulle bilda». Gärde, som anmälde svårigheter att ta emot uppdraget under hänvisning till sitt arbete i processlagberedningen, uppmanades emellertid av konungen att »tänka på saken», och konungen, lär även ha ställt i utsikt, att Bramstorp själy skulle ge sig

till känna. Så långt Gärdes relation, vars riktighet det självfallet icke finns anledning att betvivla.

Någon hänvändelse från Pehrsson i Bramstorp till Gärde kom emellertid aldrig. Det har också tidigare fastslagits, att de bestämmande krafterna, d. v. s. ministärbildaren och hans närmaste medhjälpare bland partivännerna, icke räknade med Gärde som medlem av den nya ministären och icke riktat någon anmodan till honom.¹ Detta kan förtjäna slås fast ytterligare en gång. Det är i detta sammanhang också av stort intresse att få konstaterat, att konungens telefonsamtal med Gärde icke synes ha skett med Bramstorps vetskap och sålunda ännu mindre efter överenskommelse med eller på uppmaning av den presumtive ministärbildaren.² Konungens aktion har under sådana förhållanden tydligen närmast haft karaktären av vad man skulle kunna kalla en beredskapsåtgärd. Vad orsaken till att Gärde icke fick något erbjudande att ingå i ministären kan ha varit får här lämnas därhän.

Vad beträffar uppgiften att Arvid Lindman i september 1936 varit uppkallad till konungen för rådplägning om den pågående regeringskrisen, vilket framgår av en anteckning av Martin Skoglund ^{29/9} 1936, bör kanske denna anteckning återges in extenso. Den lyder:

»^{29/9} 1936

Vid besök i Stockholm hade jag telefonsamtal med Lindman. Det är de som förmodat, att Lindman varit kallad till Kungen redan måndag f. m. och då tillrätt Kungen att söka åstadkomma samlingsministär Bondeförbundet och Socialdemokraterna.

Amiralen förklarade, att han först på torsdag eller fredag — jag glömde vilkendera dagen — varit till Slottet. Lindman ansåg att från Kungens utgångspunkter var det riktigt att söka åstadkomma en samlingsregering, men ur andra synpunkter vore det föga önskvärt.»

Härav framgår att konungens rådplägning med Lindman ägt rum först på ett sent stadium av regeringskrisen, torsdagen den 24 eller fredagen den 25 september. Ministären Bramstorp hade inlämnat sin avskedsansökan, onsdagen den 23. Denna dag hade konungen också konferenser med talmän och gruppledare, och Per Albin Hansson erhöll under dagens lopp uppdrag att bilda den nya ministären. Överläggningen med Lindman bör under sådana förhållanden icke tillmätas så stor betydelse.

Om anledningen till Lindmans uppkallande kan åtminstone en förmodan göras. Konungen hade vid sitt samtal med Skoglund i Doverstorp onsdagen den 23 — partiordföranden Bägge befann sig vid tiden för regeringskrisen i Genève — omtalat, att han önskade, att Per Albin Hansson skulle söka förbindelse med bondeförbundet, och han var mycket angelägen att få höra Skoglunds mening, huruvida icke detta vore riktigast ur landets-synpunkt.³ Kanske har konungen ansett det värdefullt, speciellt i den ordinarie partiledarens frånvaro, att få höra även den forne högerledarens uppfattning på denna punkt.

Ollé Nyman.

¹ O. Nyman, Svensk parlamentarism 1932—1936, s. 441.

² Riksdagsman A. Pehrsson-Bramstorps förklaring för förf.

³ Nyman, a. a., s. 468.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT.

Ekonomisk revy. Utg. av Svenska bankföreningen. Årg. 5: 1948. H. 2: april. *Reimann, H.*, De tyska bankerna i federativstaten, s. 90—99. — *R. J.*, Bakgrund till diskussionen om nordisk tullunion, s. 100—106.

Förvaltningsrättslig tidskrift. Årg. 10: 1947. H. 6. *Herlitz, N.*, Till frågan om RB 10: 26, s. 305—331.

Historisk tidskrift. Utg. av Svenska historiska föreningen. F. 2. Årg. 11: 1948. H. 1. *Carlsson, S.*, De småländska gränsländer under medeltiden, s. 1—25. — *Carlsson, E.*, Landskapsrätt och myndighetsålder, s. 30—38. — *Södermark, P.*, Till 100-årsminnet av februarirevolutionen 1848, s. 38—43. — *Schieche, E.*, Östeuropa som historiskt problem och den östeuropeiska historieskrivningen, s. 67—75. — *Nyman, O.*, Historiskt och statsvetenskapligt perspektiv. Några synpunkter, s. 101—104.

Landskommunernas tidskrift. Organ för Svenska landskommunernas förbund. Årg. 29: 1948. H. 4: april. Den kommunala indelningslagen ogynnsam för landskommunerna, s. 130—132. — *Törnqvist, S.*, Förslag om reformering av kommunalagstiftningen i Finland, s. 139—141.

Nordisk tidskrift. Utg. av Letterstedtska föreningen. Årg. 24: 1948. H. 1. *Ehrnrooth, L.*, Finlands väg till självständigheten, s. 1—11. — *Munch, P. A.*, Trekk av nasjonens sosiologi, s. 30—43.

Politisk tidskrift. Utg. av Svenska landsbygdens ungdomsförbund. 1948. Nr 3: mars. *Lindegren, K.*, Kraftsamling mot våldsideoologi, s. 65—67. — *Pettersson, L.*, Program för nordiskt samarbete, s. 68—70. — *K. L.*, Regeringens maktbefogenheter, s. 70—73. Nr 4: april. *Lindegren, K.*, Vad som förenar och vad som skiljer, s. 97—102. — *Gustafsson, E.*, Att gå eller inte gå . . ., s. 103—105. Nr 5: maj. *Lindegren, K.*, Vart leder regleringsekonomin? s. 129—132. — Kommunallagarna reformeras, s. 133—137.

Samtid och framtid. Tidskrift för idépolitik och kultur. Årg. 5: 1948. Nr 5: maj. *Russell, B.*, Mänsklighetens framtidsutsikter, s. 211—217. — *Palme, S. U.*, Bröd åt Tyskland — hur Tyskland kan livnära sig, s. 225—228. — *Holm, T.*, Den finsk-ryska pakten, s. 229—231. — *Fleetwood, E. E.*, Wilhelm Röpkes tredje väg, s. 235—239. — *Hamburger, K.*, Tolstojs »Krig och Fred» — eller historien inifrån sedd, s. 256—260.

Svensk juristtidning. Årg. 33: 1948. H. 2. *Spens, C. U.*, Innebörden av stadsförenande med domsaga, s. 109—115.

Svensk tidskrift. Årg. 35: 1948. H. 2. De finsk-ryska förhandlingarna i Moskva och deras förspel, s. 97—100. — *Ahnlund, N.*, Hälsning till Hälsingfors, s. 101—107. — *Håstad, E.*, Samlingsregeringen och dess problematik, s. 108—120. — *Gripenberg, G. A.*, Talleyrand i Wien. Ett blad ur den diplomatiska taktikens historia, s. 133—154.

Svenska stadsförbundets tidskrift. Organ för Sveriges städer, köpingar och municipalsamhällen. 1948. H. 2: mars. Remissväsendet än en gång, s. 60—62. H. 3: april. Riksnytt av kommunalt intresse. Ändringar i kommunallagarna. —

Översyn av reglerna för anordnande av beredskapsarbeten, m. m. — Länsstyrelsernas organisation och arbetsuppgifter, s. 108—116.

Tiden. Socialistisk kritik och politik. Utg. av Sveriges socialdemokratiska arbetarparti. 1948: H. 4. *Åsbrink, P.*, Porten till universiteten, s. 193—199. — *Rexed, B.*, Universiteten, forskningen och samhället, s. 200—205. — *Landquist, O.*, Världskommunismen, s. 223—227. — *Ivøe, I.*, Arbetarpressen och kulturdebatten, s. 234—239.

Utrikespolitik. Utg. av utrikespolitiska institutet. Årg. 3: 1948. Nr 1. *Lindh, N.*, Till den rysk-tyska augustipaktens förhistoria, s. 1—15. — *Vinde, V.*, »Tredje kraftens» Frankrike, s. 16—22. — *Fischer, A. J.*, Förenta Staternas press, s. 31—35. — Ur dagskrönikan: Samling bakom järnridån. — Kommunistkupp i Tjeckoslovakien. — Västeuropa konsolideras. — Kongressbeslut om Marshallhjälpen. — Italien inför avgörandet. — De Valera besegrad, s. 36—42.

Gads danske Magasin. 42 Aarg. 1948. Maj—Juni. *Martin, J.*, Problemer under debat, s. 257—261. — *Svensson, A.*, Fra afstemningen 14 marts 1920 til nu, s. 263. — *Knudsen, H.*, En Nürnbergfanges mission i Danmark, s. 271—277. — *Nørregaard, G.*, Kyinder på arbejdspladserne, s. 278—285. — *Møller, E.*, Hver sin Sandhed, s. 317—331.

Samtiden. Tidsskrift for politikk, litteratur og samfundsspørsmål. Årg. 57: 1948. H. 4. *Nerman, T.*, Norden i nuet, s. 203—209. — *Dahl, A. D.*, Militariseringen av en nasjon. II., s. 241—249. — *Nissen, B. A.*, Slavearbeid i Sovjet-Russland, s. 258—260.

Nordisk Tidsskrift for international Ret. Vol. 48: 1947—48. Fasc. I. *Wright, Q.*, Sikkerhed og de Forenede Nationer, s. 9—23. — *Balazs, A.*, Nürnbergdommens retlige Begrundelse, s. 24—31. — *Brüel, E.*, Orienterende Oversigter over aktuelle Spørgsmaal. A. Svalbard. B. Palaestina, s. 32—41.

The political quarterly. Vol. 19: 2. Apr./Jun. 1948. *Zink, H.*, The United States in 1948, s. 101—110. — *Sutherland, J. D.*, Work and Incentives in a Democratic Society, s. 117—125. — *Pickles, D.*, The french Crisis, s. 126—137. — *Self, P.*, A Policy for Agriculture, s. 138—149. — *Lindsay, M.*, Socialism and Pseudo-socialism, s. 150—159. — *Willcock, H. D.*, Public Opinion: Attitudes to the German People, s. 160—166.

The American Political Science Review. Vol. XLII. 1948. No. 1: Febr. *Macmahon, A. W.*, Conflict, Consensus, Confirmed Trends and Open Choices, s. 1—15. — *Cole, K. C.*, The Theory of the State as a Sovereign Juristic Person, s. 16—31. — Ten Years of the Supreme Court: 1937—1947. Part II. IV. *Harris, R. J.*, Due Process of Law. — V. *Cushman, R. E.*, Civil Liberties. — VI. *Pritchett, C.*, The Roosevelt Court: Votes and Values, s. 32—67. — *Connery, R. H.*, A Laboratory Method for Teaching Public Administration, s. 68—73. — *Walker, R. A.*, Citizenship, Education and the Colleges, s. 74—84.

The American Historical Review. A Quarterly. Vol. LIII. 1947. No. 1: Oct. *Painter, S.*, Magna Carta, s. 42—49. — *Gilbert, F.*, German Historiography during the second World War: A Bibliographical Survey, s. 50—58. 1948. No. 2: Jan.

Winter, W. L., Netherland Regionalism and the Decline of the Hansa, s. 279—287. — *Strateman Sims, C.*, »The Moderne Forme of the Parliaments of England», s. 288—305. **No. 3: Apr.** *Hooker, R. J.*, John Marshall on the Judiciary, the Republicans, and Jefferson, March 4, 1801, s. 518—520.

The Journal of Modern History. Vol. XX. 1948: No. 1. March. *Warth, R. D.*, Leon Trotsky: Writer and Historian, s. 27—41. — *Gottschalk, L.*, Our Vichy Fumble, s. 47—56.

Political Science Quarterly. Vol. LXIII: 1. 1948. March. *Mosely, P. E.*, Czechoslovakia, Poland, Yugoslavia: Observations and Reflections, s. 1—15. — *Goodrich, C.*, National Planning of Internal Improvements, s. 16—44. — *Van Dyke, V.*, The Position and Prospects of the Communists in France, s. 45—81.

Revue politique et parlementaire. Année 50: 1948. No. 576: Mars. *Scelle, G.*, Le Fédéralisme et l'Union française, s. 217—229. — *Sauvageot, A.*, Le Cabinet Ramadier et la pratique constitutionnelle, s. 239—252. — *Rouvier, J.*, Considérations sur la prochaine guerre, s. 253—261. — *Giraud, E.*, Le Gouvernement de Gaulle (II). Le Choix d'une politique générale, s. 272—277. **No. 577: Avril.** *Le Brun, P.*, Le problème du statut des entreprises publiques, s. 16—23. — *Goblet, Y. M.*, Les Dominions dans l'évolution de la Commonwealth britannique, s. 24—35. — *Guillaume, A. E.*, La nouvelle Constitution italienne et le régionalisme. (I), s. 36—47. — *Chabot, G.*, Perspectives suédoises, s. 48—61. — *Giraud, E.*, Le Gouvernement de Gaulle (III). Les grandes questions politiques, s. 72—78.

H. M.

BERÄTTELSE ÖVER FAHLBECKSKA STIFTELSENS VERKSAMHET ÅR 1947

Stiftelsens kollegium har bestått av professorerna Lagerroth, Fahlbeck, Quensel, Åkerman, Carlsson, Bolin och Gjerstad. Såsom preses har fungerat professor Quensel och såsom sekreterare och ansvarig utgivare för Statsvetenskaplig tidskrift professor Fahlbeck.

Professor Robert Malmgren, ledamot av Stiftelsen 1919—1944 och ansvarig utgivare av Statsvetenskaplig tidskrift 1922—1944, avled 16 sept. 1947. Kollegiets ledamöter bringade den bortgångne sin avskedshyllning vid jordfästningen i Lunds domkyrka.

Kollegiet har under året hållit sju sammanträden, varav ett som vanligt förlagt till stiftarens födelsedag 15 okt., varvid kransnedläggning skedde å hans grav.

Statsvetenskaplig tidskrift har nu avslutat sin femtionde årgång. Tidskriften har utkommit med 5 häften om sammanlagt 452 sidor. I redaktionen har efter professor Axel Brusewitz inträtt hans efterträdare professor Carl Arvid Hessler, Uppsala (litteraturgranskningar). Docent Thormænius, Stockholm, kvarstår såsom redaktör för »Översikter och meddelanden».

I serien »Skrifter utgivna av Fahlbeckska Stiftelsen» har under året utkommit: *Fredrik Lagerroth*, »Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning».

Premier å femhundra kronor ha tilldelats vardera docenterna i statskunskap: vid Stockholms högskola Jörgen Westerståhl för avhandlingen »Svensk fackföreningsrörelse», 1945, vid Lunds universitet Nils Stjernquist för avhandlingen »Ständerna, statsregleringen och förvaltningen», 1946, samt vid Uppsala universitet Gunnar Gerdner för avhandlingen »Det svenska regeringsproblemet 1917—1920», 1947.

Docent E. Thernænius har såsom bidrag för studieresa till U. S. A. uppburit 500 kr.

Professor Karl Olivecrona har efter uppdrag av Universitetets rektor deltagit i revisionen och däröver avgivit berättelse.

Utdrag av räkenskaperna bifogas nedan.

Lund i februari 1948.

Carl-Erik Quensel.

**Räkning över Fahlbeckska Stiftelsen för räkenskapsåret
1946—1947.**

(Utdrag ur räkenskaperna för Lunds Universitet.)

Balans från föregående räkenskapsår.

Sydsv. Kraft A.-B:s 3 1/2 % obligationer av 1943	60,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1943	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1944	75,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av 1940	15,000: —	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	25,000: —	
Sv. Statens 3 1/2 % obl. av 1/11 1943	10,000: —	
Sparbanken i Lund	15,973: 69	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	<u>10,088: 02</u>	281,061: 71

Uppbörd.

Räntor å obligationer	10,225: —	
Räntor å i banker inestående medel	434: 01	
A.-B. C. W. K. Gleerup, skriftserien	<u>122: 70</u>	10,781: 71
	Summa kr.	<u>291,843: 42</u>

Utgifter.

1) *Statsvetenskaplig Tidskrift.*

Tryckningskostnader	5,324: 35	
Kontant till expeditionen	<u>4,000: —</u>	9,324: 35

2) *Övriga utgifter.*

Præsesarvode	150: —	
Räkenskapsföraren	100: —	
Revisorsarvode	50: —	
Kostn. vid inköp av obl.: överkurs, kur- tage m. m.	161: 44	
Kostn. vid inköp av obl.: kupongränta ...	757: 50	
Granskning av manuskript	50: —	
Diverse omkostnader	<u>150: 01</u>	1,418: 95
	Transport	<u>10,743: 30</u>

Transport 10,743: 30

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1943	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1941	30,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1944	75,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sveriges stadshypotekskassas 3 % obl. av 1946	80,000: —	
Sthlms stads 4 % obl. av 1940	15,000: —	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	25,000: —	
Sv. Statens 3 1/2 % obl. av 1/11 1943	10,000: —	
Sparbanken i Lund	2,023: 89	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	4,076: 23	281,100: 12
	<u>Summa kr.</u>	<u>291,843: 42</u>

Räkning över Fahlbeckska understödsfonden för räkenskapsåret 1946—1947.**Balans från föregående räkenskapsår.**

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	20,000: —	
Sparbanken i Lund	1,908: 72	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	2,469: 46	44,378: 18

Uppbörd.

Ränta å obligationer	1,300: —	
Räntor å i banker inestående medel	113: 93	1,413: 93
	<u>Summa kr.</u>	<u>45,792: 11</u>

Utgifter.

Tryckn. av Fahlb. Stiftelsens skriftserie XXXII	2,930: 55	
Korrekturläsning	84: --	3,014: 55

Balans till följande räkenskapsår.

Sveriges stadshypotekskassas 3 1/2 % obl. av 1942	20,000: —	
Sthlms stads 3 % obl. av 1945	20,000: —	
Sparbanken i Lund	2,226: 71	
Torna, Bara och Harjager Härads Sparbank	550: 85	42,777: 56
	<u>Summa kr.</u>	<u>45,792: 11</u>

Räkning för Statsvetenskaplig Tidskrift för räkenskapsåret
^{1/7} 1946—^{30/6} 1947.

a) Sammandrag av kassa-kontot.

Balans från föregående räkenskapsår.

Postgiro	164: 55	
Banktillgodohavanden	1,813: 80	
Kontant i kassan	72: 16	2,050: 51 ¹

Inkomster.

Prenum.-avg., lösnummer m. m.	1,042: 90	
Särtryck	55: —	
A.-B. C. W. K. Gleerup	975: 75	
Kontant från Fahlbeckska Stiftelsen	4,000: —	
Ränta å sparkasseräkning	23: 61	
Diverse (porto)	14: 35	6,111: 61
	Summa kr.	8,162: 12

Utgifter.

Författarearvoden	1,920: —	
Avlöningar	1,500: —	
Telefon	148: 50	
Extra särtryck	31: 65	
Diverse omkostnader	1,562: 72	
Inlösta jetonger	180: —	5,342: 87

Balans till följande räkenskapsår.

Postgiro	112: 70	
Banktillgodohavanden	2,573: 41	
Kontant i kassan	133: 14	2,819: 25 ¹
	Summa kr.	8,162: 12

b) Översikt för räkenskapsåret ^{1/7} 1946—^{30/6} 1947.

Debet.

Prenumerationsavgifter m. m. (exp.)	1,042: 90	
Särtryck (exp.)	55: —	
A.-B. C. W. K. Gleerup (exp.)	975: 75	
Ränta å sparkasseräkning (exp.)	23: 61	
Diverse (exp.)	14: 35	2,111: 61
Från Fahlbeckska Stiftelsen		8,375: 61
	Summa kr.	10,487: 22

¹ Dessutom inneliggande tidskriftslager, här ej upptaget till särskilt värde.

Kredit.

Författarearvoden (exp.)	1,920: —
Tryckningskostnader (Fahlb. St.)	5,324: 35
Avlöningar (exp.)	1,500: —
Telefon (exp.)	148: 50
Extra särtryck (exp.)	31: 65
Diverse omkostnader (exp.)	1,562: 72
	<hr/>
Summa kr.	10,487: 22

TILL REDAKTIONEN INSÄND LITTERATUR:

- BORELL, BERIT, De svenska liberalerna och representationsfrågan på 1840-talet. Akad. avh. 317 sid. Uppsala 1948.
- CASTBERG, FREDÉ, Folkerett. 2. uppl. Oslo 1948.
- HAMBRO, EDVARD, Den mellomfolklige domstol. Bergen 1948.
- Helsingfors stads statistik. I. Hfors 1948.
- HERLITZ, NILS, Svenska statsrättens grunder. 334 sid. Pris häft. kr. 12.—; inb. kr. 15:50. Sthlm 1948. Norstedts.
- VON HOFSTEN, ERLÄND, Praktisk statistik. Hur man insamlar, bearbetar och analyserar statistiskt primärmaterial. Andra upplagan. VI + 170 sid. Pris kr. 8:35. Sthlm 1948. Norstedts.
- Internationella Arbetsorganisationen 1946—1947. Årsredogörelse av arbetsbyråns generaldirektör till internationella arbetskonferensens sammanträde i Genève 1947. Översättning. 94 sid. Sthlm 1948. P. A. Norstedt & Söner.
- LEX, JÜSTUS, Vår Norge faktisk og rettslig i krig etter 10 juni 1940? Oslo 1948.
- MELÄNDER, C. G., Svenskt riksdagsskick. 175 sid. Sthlm 1948.
- NILSSON, ARNE, Marshallplanen och dess bakgrund. (Utrikespolitiska institutets broschyrsérie.) 32 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1948. Kooperativa förbundets bokförlag.
- Nürnbergdommen. Utg. av Chr. Michelsens Institutt. Bergen 1947.
- SJÖBERG, SVEN, Det kommunala besvärsinstitutet. Akad. avh. 287 sid. Sthlm 1948.
- Stockholms stads statistik. I. Statistisk Årsbok för Stockholms stad 1947. — III. Stockholms stads hälsovård 1946. — VIII. Arbetslöshetshjälpen i Stockholm 1946.
- SVENSSON, RAGNAR, och CARLSTEDT, JAN-ERIK, Socialism — idé och verklighet. Sthlm 1948. Natur och Kultur.
- Sveriges officiella statistik. Handel år 1946. Av Kommerskollegium. Sthlm 1948.
- TAUBE, CARL, Kina i världspolitiken. (Utrikespolitiska institutets broschyrsérie.) 32 sid. Pris kr. 0:60. Sthlm 1948. Kooperativa förbundets bokförlag.

Fortlöpande nummer av följande tidskrifter:

Allsvensk Samling, Ekonomisk Revy (Sthlm), Ekonomiska Samfundets tidskrift (Hfors), Finsk Tidskrift, Från departement och nämnder, Förvaltningsrättslig Tidskrift, Historisk Tidskrift, Internasjonal Politikk (Bergen), International Labour Review (Montreal), Kartellregistret, Kommerciella Meddelanden, Landskommunernas Tidskrift, Mercator (Hfors), Nationalökonomisk Tidskrift, Nordisk Försäkringstidskrift, Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri, Nordisk Tidsskrift for international Ret (Kbhvn), Political science quarterly, Skandinaviska Banken (Kvartalskrift), Social Tidskrift (Hfors), Sociala Meddelanden (Sthlm), Socialt Tidsskrift (Kbhvn), Statistisk Maanedsskrift (Kbhvn), Statistisk Månadsskrift (Sthlm), Statsøkonomisk Tidsskrift (Oslo), Sunt Förnuft, Svensk Juristtidning, Svensk Tidskrift, Svenska Socialförbundets Tidskrift, Svenska Stadsförbundets Tidskrift, The Department of State bulletin, Theoria, Tiden, Tidskrift för Sveriges Advokatsamfund, Tidskrift utg. av Juridiska Föreningen i Finland, Tidsskrift for Rettsvitenskap, Tidsskrift for Udenrigspolitik (Kbhvn), Utrikespolitik, Vi, Økonomi og Politik.

SAKKUNNIGUTLÅTANDEN RÖRANDE SKYTTEANSKA PROFESSUREN

kunna erhållas separat å kr. 2: — hos Statsvetenskaplig tidskrifts expedition, Lund.
Inbetalning till postgiro nr 27 95 65.

AV SKRIFTER UTGIVNA AV FAHLBECKSKA STIFTELSEN

HÄR UTKOMMIT:

- I. SVEN HELÄNDER: Marx och Hegel. 1920. Pris kr. 4:—.
- II. CURT WEIBULL: Lübeck och Skåne-marknaden. 1922. Pris kr. 3:50.
- III. HALVAR G. F. SUNDBERG: Bidrag till frågan om besluts verkställbarhet enligt kommunallagarna. 1924. Pris kr. 3:—.
- IV. ISRAEL MYRBERG: Om tjänstemäns oavsättlighet. 1925. Pris kr. 5:—.
- V. ERIK LINDAHL: Arbetsdagens förkortning. 1925. Pris kr. 1:25.
- VI. HERBERT TINGSTEN: Konstitutionella fullmaktslagar i modern parlamentarism. 1926. Pris kr. 4:50.
- VII. CURT ROHTLIEB: Johan-Fischerström. 1926. Pris kr. 1:50.
- VIII. BIRGER WEDBERG: Nådefrågor historiskt belysta. 1926. Pris kr. 2:75.
- IX. FREDRIK LAGERROTH: Indelnings- och grundskatteväsendets avveckling. Ett systemskifte inom svensk statshushållning. 1927. Pris kr. 8:—.
- X. GEORG ANDRÉN: Huvudströmningar i tysk statsvetenskap från tyska rikets grundläggning till 1900-talets början. 1928. Pris kr. 12:—.
- XI. FREDRIK LAGERROTH: Statsreglering och finansförvaltning i Sverige till och med frihetstidens ingång. 1928. Pris kr. 10:—.
- XII. GUNNAR BOMGREN: Sekreta utskottet 1723—1756. 1928. Pris kr. 4:50.
- XIII. GUSTAF OLSSON: Den indiska författningskrisen. 1929. Pris kr. 10:—.
- XIV. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens mål. 1929. Pris kr. 3:—. Slutsåld.
- XV. HERBERT TINGSTEN: Regeringsmaktens expansion under och efter världskriget. Studier över konstitutionell fullmaktslagstiftning. 1930. Pris kr. 7:—.
- XVI. ERIK LINDAHL: Penningpolitikens medel. 1930. Pris kr. 6:—. Slutsåld.
- XVII. Studier över den svenska riksdagens kontrollmakt. Utgivna av Statsvetenskapliga Föreningen i Uppsala genom AXEL BRUSEWITZ. 1930. Pris kr. 12:—.
- XVIII. F. J. LINDERS: Bidrag till kännedomen om den kommunala beskattningen ... i Sveriges landskommuner under åren 1918—1928. 1933. Pris kr. 6:—.
- XIX. JOHAN ÅKERMAN: Konjunkturteoretiska problem. 1934. Pris kr. 4:—.
- XX. S. D. WICKSELL: Befolkningsrörelsen i Sveriges härader, tingslag och städer 1911—1925 samt i Sveriges bygder 1901—1925. 1934. Pris kr. 5:—.
- XXI. KÄRL ARVID EDIN: Undersökning av abortförekomsten i Sverige under senare år. Verkställd på uppdrag av medicinalstyrelsen. 1934. Pris kr. 2:25.
- XXII. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan i en medelstor svensk stad. 1936. Pris kr. 2:50.
- XXIII. PAUL DAHN: Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst. 1936. Pris kr. 15:—.
- XXIV. JOHAN ÅKERMAN: Ekonomisk kausalitet. 1936. Pris kr. 5:—.
- XXV. E. AROSENIUS: Yrkesväxlingen från en generation till en annan inom ett utvalt svenskt landsbygdsområde (Motala fögderi). 1937. Pris kr. 2:50.
- XXVI. LARS FRYKHOLM: Översikt över riksdagshandlingar samt författnings- och rättsfalls-samlingar. 1939. Pris kr. 2:50.
- XXVII. CARSTEN WELINDER: Företagens inkomstbeskattning. 1941. Pris kr. 8:—.
- XXVIII. HANNES HYRENIUS: Studier rörande den utomäktenskapliga fruktsamhetens variationer. 1941. Pris kr. 3:75.
- XXIX. IVAR SUNDBOM: Modern handels- och valutapolitik. 1941. Pris kr. 6:—.
- XXX. GUSTAF OLSSON: 1935 års indiska författning. 1942. Pris kr. 4:—.
- XXXI. R. ERICH: Studier i internationell rättskipning. 1943. Pris kr. 3:50.
- XXXII. FREDRIK LAGERROTH: Den svenska landslagens författning i historisk och komparativ belysning. 1947. Pris kr. 9:—.